

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA
1979, LET. XVI, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

4

IZ VSEBINE

Savin Jogan: Kolektivno delo, odločanje in odgovornost

Marija Vilfan: Kidrič kot publicist in novinar

Dušan Pirc: Refleksije o ideologiji rasti

Boris Majer: Strukturalizem in dialektika

Slavko Rupel: Razveza zakonske zveze (ureditev in stanje pri nas)

Vučina Vasović: Razvojni pristop k proučevanju političnih sistemov socializma

W. Wesolovski, K. M. Slomczynski: Empirična raziskovanja socialne strukture poljske družbe

Radovan Vukadinović: Beograjski sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju

TEORIJA IN PRAKSA

1979

4

revija za družbena vprašanja, let. 16, št. 4, str. 441—584, Ljubljana, april 1979
UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Silva Jereb, Maca Jogan, Marko Kerševan, Andrej Kirn, Vladimir Klemenčič, Vlado Klemenčič, Peter Klinar, Joco Klopčič, Stane Kranjc, Franc Kržan, Boris Majer, Boštjan Markič, Oto Norčič, Ernest Petrič, Franci Polak, Rudi Rizman, Janko Rupnik, Slavko Soršak, Gojko Stanič, Franc Šali, Ivo Tavčar, Franc Tetičkovič, Niko Toš, France Vreg

PREDSEDNIK UREDNISKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Ivan Hvala, Maca Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Vlado Klemenčič, Joco Klopčič, Boštjan Markič, Albin Mahkovec, Tomo Martelanc, Ciril Ribičič

GLAVNI UREDNIK:

Adolf Bibič

ODGOVORNI UREDNIKI:

Maca Jogan, Joco Klopčič, Boštjan Markič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Zoja Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente 60 din, za druge individualne naročnike 120 din, za delovne organizacije 200 din, za tujino 300 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 20 din in dvojne številke 40 din

TEKOCI RAČUN:

50102-603-48090 — Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-107-72140-000-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

SAVIN JOGAN: Kolektivno delo, odločanje
in odgovornost 445

ČLANKI, RAZPRAVE:

MARIJA VILFAN: Kidrič kot publicist in
novinar 449

DUSAN PIREC: Refleksije o ideologiji rasti
457

RAZGOVOR Z AVTORJEM:

BORIS MAJER: Strukturalizem in dialektika
466

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

IVAN SEDEJ: Nekaj okvirnih vprašanj o
vrednotenju kulturne didiščine 476

ALOJZIJA ŽIDAN: Razvoj marksističnih sta-
lišč pri učencih 482

PROBLEMI SODOBNE DRUŽINE:

SLAVKO RUPEL: Razveza zakonske zveze
(ureditev in stanje pri nas) 487

DRUŽBA IN ZNANOST:

VUCINA VASOVIČ: Razvojni pristop k pro-
učevanju političnih sistemov socializma 499

W. WESOLOWSKI, K. M. SLOMCZYNSKI:
Empirična raziskovanja socialne strukture polj-
ske družbe 514

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE:

PRIMOŽ JUŽNIČ: Redni študij in študij ob
delu (osnovne značilnosti in razlike) 527

MEDNARODNI ODNOSI:

RADOVAN VUKADINOVIC: Beograjski se-
stanek Konference o evropski varnosti in so-
delovanju 545

SODOBNO DELAVSKO GIBANJE:

OSCAR WAISS: Problemi nadvlade v latin-
skoameriški revoluciji 560

PRIKAZI, RECENZIJE:

GOJKO STANIČ: Razvoj demokracije in uve-
ljavljanje pravic človeka v socializmu (Med-
narodna konferenca v Varšavi) 566

Listamo po tujih revijah 569

Med novimi knjigami 572

Iz domačih revij 578

Bibliografija knjig in člankov 580

Avtorski sinopsisi 583

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja
let. 16, št. 4, str. 441—584,
Ljubljana, april 1979

CONTENTS

EDITORIAL:

- SAVIN JOGAN: Collective Work, Decision-making and Responsibility 443

ARTICLES, DISCUSSIONS:

- MARIJA VILFAN: Kidrič as Publicist and Journalist 449
 DUŠAN PIREC: Reflexion on the Ideology of Growth 457

DIALOGUE WITH THE AUTHOR:

- BORIS MAJER: Structuralism and Dialectics 466

VIEWES, GLOSSES, COMMENTS:

- IVAN SEDEJ: Some Questions Concerning the Evaluation of Cultural Heritage 476
 ALOJZIJA ZIDAN: The Development of Marxist Attitudes in Pupils 482

PROBLEMS OF MODERN FAMILY:

- SLAVKO RUPEL: The Divorce (in our country) 487

SOCIETY AND SCIENCE:

- VUCINA VASOVIC: Developmental Approach to the Study of the Socialist Political Systems 499
 W. WESOŁOVSKI, K. M. SŁOMCZYŃSKI: Empirical Research of the Social Structure of the Polish Society 514

SOCIETY AND EDUCATION:

- PRIMOŽ JUZNIČ: Regular Study and the Study at Work (basic characteristics and differences) 527

INTERNATIONAL RELATIONS:

- RADOVAN VUKADINOVIC: The Belgrade Meeting of the Conference on European Security and Cooperation 545

CONTEMPORARY WORKERS' MOVEMENT:

- OSCAR WAISS: Problems of Supremacy in Latin-American Revolution 560

REVIEWS, NOTES:

- GOJKO STANIČ: The Development of Democracy and the Assertion of the Rights of Man in Socialism (International Conference in Warsaw) 566

- From foreign reviews 569
 A survey of new books 572
 From domestic reviews 578
 Bibliography of books and articles 580
 Authors' synopses 583

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

- САВИН ЕГАН: Коллективный труд, принятие решений и ответственность 443

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

- МАРИЯ ВИЛФАН: Кидрич как публицист и журналист 449
 ДУШАН ПИРЕЦ: Размышления о идеологии роста 457

РАЗГОВОР С АВТОРОМ:

- БОРИС МАЙЕР: Структурализм и диалектика 466

ВЗГЛЯДЫ, ЗАМЕТКИ, КОММЕНТАРИИ:

- ИВАН СЕДЕЙ: Несколько вопросов касавшихся оценивания культурного наследия 476
 АЛОИЗИЯ ЖИДАН: Развитие марксистских позиций у учеников 482

СОВРЕМЕННАЯ СЕМЬЯ:

- СЛАВКО РУПЕЛ: Расторжение брака 487

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

- ВУЧИНА ВАСОВИЧ: Эволюционный подход к изучению политических систем социализма 499

В. ВЕСОЛОВСКИЙ, К. М. СЛОМЦЫНСКИЙ:

- Эмпирические исследования социальной структуры польского общества 514

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ:

- ПРИМОЖ ЮЖНИЧ: Регулярные и вечерные курсы (основные характеристики и различия) 527

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

- РАДОВАН ВУКАДИНОВИЧ: Белградское заседание Совещания о европейской безопасности и сотрудничеству 545

СОВРЕМЕННОЕ РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ:

- ОСКАР ВАЙСС: Проблема верховенства в латинско-американской революции 560

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

- ГОЙКО СТАНИЧ: Развитие демократии и утверждение прав человека в социализме 566

- По страницам иностранных журналов 569
 Среди новых книг 572
 По страницам отечественных журналов 578
 Библиография статей и книг 580
 Авторские синопсисы 583

Kolektivno delo, odločanje in odgovornost

Titova misel in zahteva za hitrejše razvijanje vsebine ter metod kolektivnega dela in vodenja ter uvajanja enoletnega mandata povsod, kjer je zaradi narave funkcije to nujno in potrebno, je morda mnogo bolj kot druge politične pobude naletela na izjemno širok odmev ter pritrjevanje. To je razumljivo predvsem zaradi tega, ker opozarja na vprašanja, ki so povezana z demokratizacijo političnega življenja ter preseganjem vsakršnega odtujevanja političnih in drugih družbenih odločitev, katera so v središču naših naporov ter tudi razmišljanj naprednih gibanj in organizacij v svetu. Razumljivo je, da je ta zahteva sprožila razen številnih razprav tudi ocenjevanje doseženega v poglobljanju našega političnega ter celotnega samoupravnega sistema, hkrati pa pripeljala tudi do konkretnih predlogov in rešitev za njeno polno uresničenje.

I

Poudarjanje kolektivnega dela, odločanja in odgovornosti se v različnih vidikih kaže v mnogih socialističnih in drugih naprednih gibanjih in programih modernega časa. V kratkih izkušnjah Pariške komune (1871) prihaja do izraza tako v zahtevah za izenačenje materialnega položaja odposlancev komune z bolj plačanimi ročnimi delavci, z doslednim javnim obravnavanjem in odločanjem o vseh javnih vprašanjih na sejah skupščine komune, z javnim obravnavanjem dela teh odposlancev in z možnostjo njihovega odpoklica v vsakem trenutku, kot poudarja Marx v delu »Državljanska vojna v Franciji«, s poudarjanjem novega profila družbenih delavcev — odposlancev, ki naj ustreza značaju prve delavske vladavine v svetu. Gre za ljudi, ki prihajajo iz ljudstva, ki živijo njegovo življenje, občutijo njegove težave in stiske, ki imajo, skratka, povsem iste interese kot delavci in drugi delovni ljudje, katere zastopajo v skupščini.

V Oktobrski revoluciji in neposredno po njej je zamisel kolektivnega in v bistvu nepoklicnega vodenja še mnogo bolj razčlenjena. V našem okviru razmišljanja je treba omeniti vsaj dekret o odpoklicu članov vseh sovjetov ter drugih predstavniških organov (sprejet že 21. novembra

1917), trimesečni mandat odposlancev sovjetov (uveljavljen s prvo ustavo RSFR 1918), vpliv lokalnih sovjetov na delo ter odločanje o višjih sovjetih oz. njihovih kongresih ter, ne nazadnje, tudi Leninovo zavzemanje za to, da bi »vsaka kuharica postala politik«, da bi torej na široko odprli proces pritegovanja delovnih ljudi v politično življenje in odločanje o javnih zadevah.

V Kardeljevi oceni (1949), da je tudi v razvoju našega sistema socialističnega samoupravljanja že od prvih organov ljudske oblasti šlo v bistvu za obliko socialistične demokracije tipa Pariške komune oziroma prvobitne revolucionarne sovjetske oblasti (seveda z mnogimi posebnostmi, ki pa ne spreminjajo temeljnih načel njene strukture), je treba — mimo že omenjenih institucionalnih rešitev — videti zlasti poudarjanje široke demokratične osnove in neizčrpne energije ter pripravljenosti delovnih množic, da se konkretno in odgovorno vključijo v proces sprejemanja političnih odločitev. Ni treba posebnega dokazovanja, da so podobne silnice delovale v vsem medvojnem obdobju graditve naše ljudske oblasti in da so se mnoge prvine takih odnosov — kljub določenim zožitvam, pogojenimi z napani za obnovo in industrializacijo dežele — ohranile tudi v kasnejšem obdobju. Naš sistem delavskega in družbenega upravljanja pa sploh raste iz prizadevanj, da ne le povečamo možnost vpliva delovnih ljudi na sprejemanje političnih odločitev, temveč da to odločanje samo odgovorno prevzame v svoje roke delavec na delovnem mestu, hkrati z odločanjem o pogojih ter rezultatih svojega dela.

II

Razvoj našega samoupravnega in posebej političnega sistema zaradi številnih objektivnih družbenih pogojev, protislovij, mnogokrat prešibkega znanja in premalo razvite socialistične družbene zavesti nikakor ni bil brez krčev, zastojev in stranpoti. Med drugim je tudi poudarjanje večje poslovnosti in strokovnosti — podobno kot prej zahteve za racionalno centralizacijo sredstev in odločanja — vplivalo na to, da je težišče pravega družbenega odločanja ostajalo še dolgo časa oddaljeno od delavcev in delovnih kolektivov. Za ilustracijo naj navedemo, da so npr. v letu 1955 skladi družbenopolitičnih skupnosti razpolagali s 55,2 % sredstev za investicije, leta 1971 se je njihova udeležba sicer zmanjšala na 15,2 %, hkrati pa povečala udeležba bank in podobnih organizacij z 0,8 % (1955) na 58,1 %. Udeležba sredstev kolektivov je ostala slejkoprej enaka oziroma se je celo zmanjšala (29,5 %; 26,7 %).

Ker torej vse do t. i. delavskih dopolnil k ustavi ni prišlo do pravega premika težišča odločanja o bistvenih, ekonomskih vprašanjih, so tudi mnoge dobro zamišljene reforme in rešitve v volivnem in političnem sistemu ostajale na površini, brez pravih rezultatov. Udeležba delavcev iz neposredne proizvodnje v skupščinah se je radikalno zmanjševala, politični profesionalizem se je razraščal kljub pogostim institucionalnim in celo ustavnim spremembam (uvredba rotacije, prepovedi ponovne iz-

volitve za nekatere družbene funkcije idr.). Pogoste kritike in opozorila vodstev zveze komunistov in drugih družbenopolitičnih organizacij na neustrezno prakso so bila zato na mestu, vendar so le počasi premikala zarjavele osi klasičnih, preizkušenih modelov organizacije in odločanja v družbi. Šele odločna zahteva ZK za nov položaj človeka — proizvajalca tako v procesu proizvodnje in delitve kot v družbi nasploh, in nova ustava, ki je take odnose hkrati z delegatskim sistemom vzpostavila, dajeja realne možnosti, da korenito preobrazimo odnose v procesu sprejemanja družbenih odločitev in v njihovem uresničevanju. Pobuda tovariša Tita pomeni hkrati s študijo E. Kardelja o smereh razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja sintezo naših izkušenj v takih prizadevanjih in usmerjanje naporov vseh subjektivnih sil na ključne točke družbenih odnosov, kjer so premiki nujno potrebni, če naj celoten politični sistem čimprej prilagodimo njegovi samoupravni »družbenoekonomski duši« in logiki.

Povsem jasno je, da se vsebine teh pobud ne da zoževati zgolj na nekatere institucionalne ter kadrovske rešitve in tudi ne le na enoletni mandat predsednikov oziroma predsedujočih, kot je mnogokje slišati. Odveč je tudi tekmovanje, kdo bo prej uresničil to pobudo v tej, zoženi obliki. Nalog, ki iz te pobude izhajajo, ne gre odlagati, vendar zahtevajo temeljite analize ter ocene konkretnih razmer in odnosov, pospešitev začelih procesov spreminjanja vsebine in metod dela delegacij, delegatskih teles in družbenopolitičnih organizacij, večjo propustnost različnih oblik političnega dela za pobude in konkretne življenjske interese delovnih ljudi in občanov, krepitev kolektivne in hkrati osebne odgovornosti članov vodstev in organov ter nosilcev javnih pooblastil. Gre tudi — kot je bilo poudarjeno na nedavni tretji seji CK ZKJ — za ustrežnejšo razporeditev obveznosti in odgovornosti v kolektivnih organih, za njihovo trdnejšo povezavo z delegatsko osnovo, za čimbolj dosledno ovrednotenje kadrov po sposobnostih, delovnem prispevku in moralnopolitičnih lastnostih, ne pa po birokratično-hierarhični logiki. Gre, skratka, za spremenjen način dela kolektivnih teles in njihovih članov, za njihovo obrnjenost k temeljnim življenjskim potrebam ter interesom delovnih ljudi in občanov.

III

Katere bistvene naloge se postavljajo pred nas za uresničenje zamisli o kolektivnem delu, odločanju in odgovornosti?

Nedvomno je treba imeti najprej pred očmi Kardeljevo ugotovitev, da je treba še bolj obogatiti naš politični sistem s takšnimi oblikami demokratičnih odnosov in organiziranosti, ki bodo omogočali čimbolj neposredno in svobodno izražanje različnih samoupravnih interesov delovnih ljudi, hkrati pa njihovo enakopravno soočanje, povezovanje in usklajevanje v okviru demokratičnega samoupravnega odločanja. Ni dvoma, da je ključ za tako pot v temeljnih družbenih celicah, v tozdu in

krajevni skupnosti. V slednji gre npr. tako za njeno preoblikovanje »po meri« delovnih ljudi in občanov ter njihovih interesov in za oblikovanje delegatskih skupščin, kot za razvijanje različnih oblik neposrednega izražanja in usklajevanja interesov, od zborov stanovalcev in hišnih svetov do enot samoupravnih interesnih skupnosti, zborov in svetov potrošnikov, različnih društev in družbenih organizacij, za njeno tesnejše povezovanje z združenim delom. Če krajevna skupnost ne živi iz take vsakodnevne prepletenosti in soočanja različnih interesov in potreb občanov ter delavcev v tozdih, je lahko tudi odločanje na sejah sicer delegatsko sestavljene skupščine KS tem oddaljeno in odtujeno. Značilna za to odpiranje je vloga sekcij v SZDL: težko govorimo, da je ta organizacija politični izraz delegatskega sistema, če nismo hkrati razvili sekcij in drugih teles kot prvinskih oblik družbenega opredeljevanja ljudi do vseh vprašanj, ki zadevajo njihovo delo in življenje in kot možnosti za usklajevanje njihovih interesov ter potreb pri tem. Tu torej ne gre za institucionalne — gre predvsem za vsebinske premike: stran od formalizma, nepripravljenih sestankov in odločanja na ožjih sejah vodstev.

Na ravni občine, kjer gre za prvi stik samoupravnega in političnega odločanja, so že možni in v praksi ne tako redki pojavi birokratičnega centralizma, pretiranega zanašanja na administrativna sredstva reševanja družbenih vprašanj. Kardeljeva zahteva, da je treba delovanje vseh institucij političnega sistema nanovo kritično analizirati in oceniti, velja nedvomno še prav posebej za občino. V mnogih občinah so še pogosti pojavi samozadovoljstva in kadrovskega »kolobarjenja« v ozkem krogu, podcenjevanja delegatskih pobud, zapiranja v meje občine ipd. Družbenopolitične organizacije in njihova vodstva je treba v večji meri obrniti k problemom, ki se obravnavajo v delegatskih skupščinah (tudi skupščinah SIS) in njihovih organih. V mnogih občinah se kaže potreba po bolj poenotenem in hkrati javnem delovanju vodstev družbenopolitičnih organizacij, kar bi moralo prihajati zlasti do izraza v delegatsko, frontno sestavljenih konferencah SZDL in njihovih predsedstvih. O uvajanju enoletnega mandata bi kazalo razmisliti zlasti tam, kjer bi po tej poti najlaže onemogočili pojave birokratične samovolje, odločanja v ozkih krogih in odsotnost javne odgovornosti posameznih funkcionarjev. Prav zdaj se v SZDL povsod — za razliko od prejšnjega volivnega obdobja, kjer je bilo to le ena od možnosti — oblikujejo občinske konference, ki so sestavljene na podlagi zamenljivega delegatskega mandata v krajevnih konferencah, kar naj še bolj okrepi tako pobudo kot odgovorno vključevanje članstva v sprejemanje sklepov ter dogovorov.

Podobna usmeritev naj bi veljala tudi za republiške organe in institucije: torej razvijanje vsebine in metod javnega, skupinskega dela vseh izvoljenih vodstev, proučitev sedanjih statutarnih in poslovnih funkcij posameznih organov (predsedstvo — skupščina; konferenca — svet — komite oz. predsedstvo) ter jasnejša opredelitev funkcij predsednikov ipd., redno obveščanje najširših izvoljenih organov o delu in ukrepih izvršilnih

organov in teles, zagotovitev dosledne zamenjave kadrov po preteku statutarno določenega obdobja. Hkrati gre tudi za določitev funkcij, kjer morebiti prihaja v poštev uvedba enoletnega mandata predsednika. Pri tem se bo nujno treba izogibati linearni kampanji in prepustiti vsaki organizaciji, da v skladu z enotnimi izhodišči, vendar samostojno, upoštevajoč svoja statutarna načela in določbe ter realne razmere, opredeli način in dinamiko uresničevanja celote teh pobud in nalog. Pri tem bo seveda treba poiskati še mnoge izvirne rešitve.

Poklicno politično delo npr. že samo po sebi nosi v sebi nekatere odtujevalne elemente, a ga vendarle ni potrebno in tudi ni mogoče čez noč odpraviti. Rešitev iz izkušenj Pariške komune, da bi opravljanje vseh javnih funkcij materialno izenačili z delom fizičnega delavca, je nerealna v pogojih, ko želimo tudi v takem delu poudarjati strokovne in druge kvalitete. Nedvomno pa prihaja že danes v poštev rešitev, da bi vsak, za določeno obdobje izvoljen funkcionar, zadržal dotedanji osebni dohodek, pri čemer bi morda imel še pravico do dodatka za posebne stroške in naravo dela. To bi nedvomno prispevalo k temu, da se po opravljeni funkciji večji del kadrov vrača — če že ne v združeno delo — vsaj v svoje občine in republike.

Celovito uresničevanje obravnavane družbene ureditve pa zahteva tudi nekatere nujne družbene pogoje — od korenitih sprememb v kadrovski politiki in izbiri kadrov, v načinu družbenega usposabljanja članov delegacij in drugih družbenih delavcev za konkretne naloge in področja dela do sprememb v načinu obveščanja za delegatsko in sploh družbeno odločanje, razvijanja političnega vzdušja za konkretno, kritično ter argumentirano obravnavanje vseh družbenih vprašanj, jasnejšo opredelitev in uresničevanje javne kontrolne funkcije SZDL, širše aktiviranje članstva družbenopolitičnih organizacij, društev in družbenih organizacij idr. V takih razmerah bo seveda mnogo lažje najti primerne in usposobljene kadre za katerokoli družbeno funkcijo, te funkcije ne bodo več v nobenem primeru privilegij ozkega kroga ljudi, njihovo opravljanje bo postajalo vse bolj stvar vsakodnevne izkušnje stotisočev, pripravljenih in sposobnih reševati tudi take naloge, ki so danes mnogokrat tudi umetno preveč zapletene in zahtevne.

V naši republici se je treba ob razmišljanjih o vsebini kolektivnega dela in odločanja še posebej zadržati tudi ob zamenljivem delegatskem mandatu. Zamisel kolektivnega vodenja in tudi enoletnega mandata ima namreč mnogo stičnih točk s to institucionalno rešitvijo, ki vse bolj prodira tudi v druga okolja. Gre — kot vemo — za zagotovitev najširše razprave v oblikovanju stališč in za izbiro delegata, ki bo v razpravi in odločanju o določenem kompleksu vprašanj najbolj ustrezno zastopal ta stališča in se vključeval v usklajevanje različnih interesov, upoštevajoč pri tem tudi širše, splošne družbene interese, ki bo redno poročal svoji delegaciji, ki bo vsak trenutek praktično odgovoren članom svoje delegacije. Nobenega dvoma ne more biti, da bo še doslednejše uresničevanje

te naše svojstvene institucije v veliki meri postavljalo odnose v celotnem procesu odločanja v popolnoma drugačne okvire, zaradi česar bosta tudi vsakršna samovolja in odtujeno odločanje posameznikov mnogo bolj očitna in tako predmet širše družbene kritike in ukrepanja.

Vse to kaže, da gre pri uresničevanju zamisli o poglobitvi kolektivnega dela, odločanja in odgovornosti za zahteven in dolgoročnejši proces, katerega je potrebno takoj in brez odlaganja jasno zastaviti kot program vseh družbenopolitičnih organizacij ter drugih družbenih dejavnikov, med njimi tudi raziskovalnih institucij, in v njem jasno začrtati tako konkretne cilje kot poti in roke za uresničevanje posameznih nalog.

MARIJA VILFAN

UDK 92 Kidrič Boris: 659.3(497.12)

Kidrič kot publicist in novinar

Najprej na kratko, kakšna je doba, v kateri se razvija, in kakšna je tedaj vloga komunističnega in naprednega tiska.

Predvojno obdobje

Kidrič postane član KPJ leta 1928, aretiran je leta 1929 in ostane eno leto v zaporu. Leta 1932 postane član PK KPJ za Slovenijo in leta 1934 kandidat za člana CK KPJ in sekretar Zveze komunistične mladine Jugoslavije. Leta 1935 emigrira, je zaprt na Dunaju, živi v Parizu ter se vrne domov leta 1939. Leta 1940 postane član CK KPJ.

V teh desetih predvojnih letih se Komunistična partija v Sloveniji razvije iz maloštevilne, od šestojanuarskega terorja zdesetkane stranke, ki sledi liniji Kominterne in vodi boj na zelo ozki fronti, v stranko, ki se vse bolj povezuje z delavskimi in kmečkimi množicami in slovensko ljudstvo mobilizira ne samo za socialne zahteve temveč tudi za splošne narodne zahteve, v stranko, ki se obrača k celotnemu slovenskemu narodu. Delavski razred postaja homogen. V odporu proti centralističnemu beograjskemu režimu in obrambi proti pripravljajoči se nemško-italijanski agresiji postaja slovenski narod samostojen subjekt, njegov boj pa vedno bolj del splošnega antifašističnega boja.

V tem procesu osveščanja slovenskih množic ima komunistični in tudi sicer napredni tisk vse pomembnejšo vlogo. Iz tega zornega kota moramo ocenjevati tudi Kidričeva novinarska in publicistična prizadevanja do začetka vojne. V njih je jasno viden koncept, ki ga je KPS formulirala v svojem proglasu s kongresa na Čebinah.

V začetku tridesetih let ima komunistična partija nekaj ilegalnih listov, skromnih po obliki in vsebini. Po 4. pokrajinski konferenci v Goričanah leta 1934 pa dá partija iniciativno za niz legalnih in pollegalnih listov in revij, izdaja prevode marksističnih klasikov in brošure, ki obravnavajo aktualne mednarodne in domače probleme¹. Leta 1938 izide zna-

¹ Lev Modic, »Zapiski k predvojnemu slovenskemu progresivnemu tiskue, Ljudska pravica, 9. okt. 1949.

meniti Speransov *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Kljub najstrožji cenzuri ima ves ta tisk velik vpliv, odpira jasne perspektive, mobilizira javno mnenje. Okrog legalnih časopisov in revij komunistične partije se z mrežo dopisnikov in zaupnikov listov praktično ustvarjajo legalne oblike organizacij, prek katerih komunistična partija izvaja akcije. Tudi druge napredne skupine imajo svoje liste in druge publikacije.

Začetek Kidričeve publicistične dejavnosti je zapisan z njegovo roko v dopolnilu zapisnika o njegovem zaslišanju na policiji leta 1929: »... nadalje priznavam,« pravi, »da sem meseca maja leta 1929 napisal manuskript z naslovom ‚Pet mesecev jugoslovanske diktature‘. Pripominjam pa, da ta manuskript ni šel nikoli v tisk. Glede manuskripta za prvoslavo 12-letnice ruske revolucije priznavam, da sem ga dal natipkati in razmnožiti. Kje in kako, ne povem.«

Do emigracije leta 1934 so registrirani trije Kidričevi članki, napisani v Književnosti v letih 1933, 1934 in 1935. Poleg tega pa je Boris Kidrič v letih 1932/34 urednik revolucionarnega glasila študentov Rdeči signali in v letih 1932/34 urednik Rdečega prapora, slovenskega organa KPJ. Je tudi pisec brošure *Mladim ljudem*, ki jo izda Centralni odbor Zveze komunistične mladine Jugoslavije leta 1935, ko je Kidrič njegov sekretar. V tej dobi je Kidrič skupaj s Kardeljem tudi iniciator Ljudske pravice, ki je začela izhajati oktobra 1934 in član ilegalnega uredniškega odbora revije Književnost.²

Še preden se je vrnil domov iz Pariza leta 1938, izide v Sodobnosti njegov članek »Boj francoskega naroda«, po vrnitvi domov pa do izbruha vojne še sedem člankov, vsi v Sodobnosti.

V tej dobi so vsi Kidričevi članki posvečeni oblikovanju strategije za boj Komunistične partije Slovenije proti diktaturi in za obrambo slovenskega naroda pred fašizmom. Gre mu za hegemonijo delavskega razreda in za usodo slovenskega naroda, oboje je neločljivo povezano.

Že v prvem legalnem članku, objavljenem leta 1933 v Književnosti,³ očita Kidrič skupini slovenskih intelektualcev, piscev brošure *Kriza Ljubljanskega zvona*, da jih ne zanima »kateri razred je glede na svoje ekonomske interese množični nosilec nacionalnega boja in v kakšni socialni zvezi lahko ta množični nosilec realizira svoje nacionalne tendence«.

V enem svojih najpomembnejših člankov »Evropske krize in slovenski narod«, ki je izšel v Sodobnosti leta 1940, pa se Kidrič loti vprašanja, ob katerih pogojih je »izhod iz današnje krize za slovenski narod lahko pozitiven«. Analizira za Slovence negativni izhod iz krize leta 1848 in tudi

² Bratko Kreft, »Manifest je začel s pesnikom«, Delo, 15. feb. 1979, str. 13.

³ V letih 1932–1933 je v Književnosti izhajal Kardeljev članek »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«, v katerem je avtor »dokazal, da nacionalno vprašanje ni le kulturno in politično vprašanje, marveč je v svoji osnovi ekonomsko-družbeno in socialno revolucionarno vprašanje«. Bratko Kreft, Delo, 15. feb. 1979, str. 13.

iz krize leta 1918, ko je na Slovenskem »nova družbena sila realno obstajala, primanjkovalo pa ji je odločilnega teoretičnega, taktičnega in organizacijskega vodstva. Danes (1940 op. pisca) te pomanjkljivosti ni več. Hkrati je ves evropski in svetovni čas še zrelejši, čeprav se energije komaj potencialno zbirajo. Zato je pot slovenskega naroda kljub neprimerno hujši usodnosti in zapletenosti sodobnega problema za tiste, ki čutijo in mislijo res nacionalno, to se pravi ljudsko — jasno začrtana«.

V nekaj člankih Kidrič analizira usodo ljudske fronte v Franciji. Gre za intenzivno zasledovanje evropskega razvoja s stalno mislijo, kaj pomeni za nas. Leta 1938 v članku »Boj francoskega naroda« piše: »Nosilec ljudske fronte je francosko ljudstvo. Ljudska fronta se bori za svojo enotnost in za razširitev v fronto francoskega naroda. V francoskem delavstvu se je utrnilo spoznanje, da je za enotnost ljudske fronte njegova lastna enotnost kategorična zapoved.« In dve leti kasneje v članku »Po zlomu francoskega imperializma« v Sodobnosti piše: »Morala francoskega vojaka ni bila visoka, ni mogla biti visoka. Imperialistična Francija je bila nesposobna razviti tiste elementarne, vsemogočne, tradicionalne francoske ljudske energije, ki bi jih sprostila ljudska Francija pod ljudskim režimom, če bi šlo za obrambo njene ljudske, resnično nacionalne domovine. Ta nauk francoskega debacle-a je morda danes marsikje od sile pereč. Meščanstvo je postalo nesposobno, da bi vodilo narodovo usodo. Usoda narodov je v rokah meščanskega antipoda sodobne družbe. Ljudstvo pa je danes edini upravičeni, edini resnični predstavnik nacionalnih koristi.« To je ocena dogajanja v Franciji, posplošena v načelno gledanje, ki je prej kot v enem letu doživela potrditev v zlomu stare Jugoslavije. Razen tega vsebuje ta ocena v zametku že koncept Osvobodilne fronte.

V dveh člankih Kidrič opozarja na Sovjetsko zvezo kot na tretji faktor v mednarodnih odnosih. Jugoslavija, ki je tedaj že priznala Sovjetsko zvezo, ima na razpolago samo eno pot, nasloniti se mora izključno na Sovjetsko zvezo, taka oslonitev pa bo postala dejstvo, če jo bodo izvedli ljudski elementi.

Vojno obdobje

V članku, objavljenem v Delu septembra 1941,⁴ Kidrič sam govori o nalogah naše agitacije in propagande v tistem trenutku: »Naša agitacija in propaganda morata biti posvečeni predvsem naši poglavitni nalogi: mobilizirati vse pozitivne slovenske moči za neizprosni boj proti okupatorjem. Zato mora biti ost naše agitacije in propagande naperjena zlasti proti vsem tistim gnilim, kapitulantskim in oportunističnim teorijam, ki med slovenskim narodom ovirajo borbena mobilizacijo.«

⁴ Delo 1941—1942, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1947, str. 85 (ponatis ob 10-letnici ustanovitve KPS).

Kakšne so bile potrebe po tisku leto dni kasneje, jeseni 1942, pišeta Lidija Šentjura in Žiga Kimovec v uvodu za »Jesen 1942«: »Dokumenti govorijo, kako je bilo nujno treba hitro reagirati na dogodke in prisluhniti potrebam in zavesti najširših demokratičnih množic, da bi jasno videle vsak člen v verigi borbe in ga razumele, da bi se idejno pripravile za še večjo aktivnost, na nove žrtve in akcije.

Zato je bilo potrebno tako velikansko ustvarjalno delo pri pisanju člankov, okrožnic, razglasov, pisem in poročil... Poleg Dela, Ljudske pravice in Slovenskega poročevalca, so začela izhajati v tem času posebna glasila Delavska enotnost, Mladina, Naša žena, Narod v ječi, Radio poročila kakor tudi brošure, letaki, zbirke partizanskih in borbenih pesmi...⁵

Edvard Kardelj 19. novembra 1942 v pismu IO OF v Dolomite priporoča: »Povečati našo agitacijo — propagando, napisati čim več najrazličnejše literature, ki naj objasnuje prav tista vprašanja, ki teže množice in na katera ne najdejo odgovora. Sem spada tudi vprašanje o jutrišnjem dnevu, o bodoči demokraciji, socialnih pravicah itd. Treba je biti v tem pogledu precej konkreten in objasnjevati, kako si OF predstavlja demokratično ureditev slovenske zemlje. Poleg tega pa je važno zlasti tudi vprašanje Jugoslavije...« »Čim več konkretnega!« priporoča Kardelj Borisu Zihleru kot sekretarju komisije za agitacijo in propagando pri CK KPS dne 6. XII. 1942.⁶

Boris Kidrič je med vojno sekretar Izvršnega odbora Osvobodilne fronte in od pomladi 1944 tudi Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Na začetku leta 1941, od jeseni 1942 do pomladi 1943 in od konca 1944 do osvoboditve je komisar glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.

Ob vsem tem, ob vsej tej velikanski in odgovorni zaposlenosti pa prav v vojni Kidričevo novinarsko, publicistično in propagandistično delovanje doseže vrhunec.

Kidrič je skupaj s Tonetom Tomšičem leta 1941 urednik Slovenskega poročevalca, ki je od septembra 1941 dalje uradni vestnik Osvobodilne fronte. Obenem z Zoranom Poličem in Edvardom Kocbekom ureja Osvobodilno fronto, osrednjo revijo za vprašanje osvobodilnega boja. Sodeluje tudi pri urejanju in pisanju Slovenskega zbornika, ki ga 1942 izda uredniški odbor slovenskih pisateljev OF. Po aretaciji Toneta Tomšiča ima na skrbi tudi radio OF.

Kidrič sodeluje pri Delu, organu centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije, ki izhaja od maja 1940 do novembra 1942. leta. Sodeluje pri Ljudski pravici, glasilu Komunistične partije Slovenije od leta 1943 dalje.

Kidričev opus iz te dobe znaša več kot 100 člankov, ki so izhajali brez podpisa, s podpisom Peter Kalan, Boris Kidrič ali pa tudi samo -r-.

⁵ Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, 1963, str. XX.

⁶ Jesen 1942, Korespondenca n. d., str. 388. in 520.

Objavljeni so bili v Slovenskem poročevalcu, Osvobodilni fronti, Ljudski pravici, Slovenskem zborniku, Delu, vojaških listih ali v samostojnih brošurah.

Tematsko se Kidrič ukvarja s *strategijo osvobodilnega boja*. V članku »Na poti k osvoboditvi slovenskega naroda« v Delu febr. 1942 pribije, da se »boj svobodoljubnih narodov in držav proti hitlerizmu danes bije pod geslom pravice narodov, da si sami izberejo obliko vladavine in uravnavajo svojo bodočnost.« Tri mesece kasneje, maja 1942, tudi v Delu v članku »Revolucionarni razvoj slovenskega narodoosvobodilnega gibanja« piše, da smoter našega boja — »namreč osvoboditev, združitev in samoodločba slovenskega naroda — pa vendarle nikakor ne bi bil dosegljiv v kakršnim koli povratkom predokupacijskega stanja — recimo versajske Jugoslavije — ali z vzpostavitvijo kateregakoli drugega imperialističnega državnega sistema, ki bi uklenil v svoje meje slovenski narod«. In ko Rdeča armada prestopi naše meje, piše Kidrič v Slovenskem poročevalcu 10. oktobra 1944: »So končno narodi, ki so si iz svojih lastnih sil priborili suverenost v njeni polni vsebini in v njenem polnem obsegu in ki imajo prav zaradi tega tudi tolikšen mednarodni ugled, da jim njihove pravice do suverenosti ne more nihče več odrekati, čeprav bi morda marsikoga vsaj za praktičnim odrekanjem skominalo. Med take narode sodijo brez dvoma jugoslovanski narodi, med take države sodi brez dvoma nova, Titova Jugoslavija . . . Vsakdo danes lahko ve, da je nova Jugoslavija država, ki je vselej pripravljena na enakopravno udeležbo z vsemi zavezniki tako v boju proti skupnemu sovražniku Hitlerjevi Nemčiji kakor v evropski in svetovni obnovi po osvobojenju . . .«

Gornji citati so ilustracija strategije osvobodilnega boja in nam hkrati kažejo, kako globoke korenine ima naša politika neuvrčenosti.

Tema, kateri je posvečeno največ člankov, je *Osvobodilna fronta*: njena vsenarodna narava, njena čim tesnejša enotnost. Kidrič opozarja na notranje sovražnike in poziva k razbijanju protislovenske zarote, daje organizacijske napotke, daje pregled opravljenega dela in prihodnjih nalog.

Nadaljnji temi sta *graditev naše vojske* in od leta 1943 dalje izgradnja naše oblasti.

Kidrič piše o *vlogi delavskega razreda* in delovnega ljudstva v slovenskem narodnoosvobodilnem gibanju. Dalje razvija misli, ki jih je še pred vojno formuliral v članku »Evropske krize in slovenski narod« o vodilni vlogi delavskega razreda v boju za osvoboditev.

Tu so članki o *Komunistični partiji Slovenije*, o mladini, o ženah, spominske besede padlima tovarišema Tonetu Tomšiču in komandantu Stanetu.

Tu je serija člankov o uspehih osvobodilnega boja v drugih krajih Jugoslavije, o AVNOJ, o osnovnih značilnostih v graditvi demokratične in federativne Jugoslavije in ne nazadnje o mednarodnem političnem položaju.

Kidrič ni bil samo pisec člankov, bil je tudi izvrsten urednik. To morada najboljše dokazuje Slovenski poročevalec iz leta 1941⁷, ki še danes odseva žar, s katerim je Kidrič urejal in pisal. Članki so kratki, jasni, živi, napisani z nezmotljivim občutkom, kaj je v danem trenutku najbolj pomembno povedati, kje zaostri. Že vnaprej odgovarja na vsak sovražni prijem, kar je kasneje na novinarski konferenci kot metodo priporočil zbranim novinarjem.

Slovenski poročevalec piše o Osvobodilni fronti. Kratko, jedrnato zapoveduje, naj ne klepetajo o tajnostih osvobodilnega gibanja in daje obnem navodila za obnašanje pred razrednim sovražnikom. Obvešča o sklepih forumov in daje navodila terenskim, krajevnim, rajonskim in okrožnim odborom OF.

Poroča iz drugih krajev Jugoslavije, razkrinkuje Mihajlovića in Pavelića.

Poziva k praznovanju 20. oktobra in 1. decembra.

Tu so razlage o pomenu slovenskega partizanstva. Polemika s sredinci, zapečkarji. Tu so na sramotni oder pribiti izdajalci. Tu so dopisi katoličanov in drugih sodelavcev Osvobodilne fronte.

Tak je bil Slovenski poročevalec pod Kidričevim urednikovanjem v usodnem letu 1941. Tako je Kidrič iz osebne prakse vedel, kakšen mora biti časopis, da obvesti, prepriča in mobilizira.

Leto 1944

Smo v letu 1944, ko je partizanska publicistika — govorim o knjigah in brošurah — štela 932 izdaj in ko je partizanski tisk — govorim o časopisih — s 378 izdajami dosegal 69,61 % vsega, v slovenščini in na Slovenskem tiskanega časopisja, vključno z izseljenskimi listi.⁸

Ob taki količini tiska je bilo vprašanje novinarskega kadra več kot pereče. Še posebej ob mislih, da bo v kratkem treba zadovoljevati potrebe po tisku v osvobojeni Sloveniji.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je zato dal pobudo za sklic novinarske konference, ki se je je udeležilo prek 100 vojaških in civilnih novinarjev in katere naloge je bila »položiti nove smernice našemu tisku in propagandi, da bosta igrala vidno in pomembno vlogo v graditvi naše oblasti in dvigale duha vsepovsod . . .«. Kidrič je kot sekretar Osvobodilne fronte v pozdravu naglasil, da je novinar novega kova hkrati politik, kakor je politik hkrati novinar, da je aktivizacija najširših narodnih množic naša osnovna naloga, in da je to tudi temeljna naloga tiska.

O nalogah novinarstva v takratni situaciji je na konferenci obširno govorila tedanja urednica Ljudske pravice Vida Tomšič. Ugotovila je, da so

⁷ Slovenski poročevalec 1938—1941, uredil in z opombami opremil France Škerl, Slovenski knjižni zavod, Ljubljana, 1951.

⁸ Marjeta Čampa: »Narodnooslobodilačka štampa u Sloveniji«, koreferat na VIII. kongresu arhivarjev Jugoslavije, Arhivist (Beograd) 1977, št. XXVIII, str. 230—239.

na konferenci zbrani skoraj sami novi ljudje brez novinarske tradicije in vendarle vsi borci OF. Govorila je sicer o nenehnem razvoju narodno-osvobodilnega tiska, toda močno je podčrtala njegove napake — zaostajanje našega časopisja in sploh tiskane propagande ima po mnenju referentke skupen vzrok v pomanjkanju samostojnega, iniciativnega novinarskega kadra. Torej je treba dvigniti nov kader novinarjev.

Osnovna naloga tiska v tistem trenutku je bila mobilizacija narodnih množic za nadaljnje vojne napore in izgradnjo oblasti. Kidrič je videl v razvoju dopisništva učinkovito sredstvo za vključevanje množic. »Razvijati dopisništvo, to se pravi, vključiti narodne množice tudi v naš tisk«, smo prebrali v njegovem pozdravu konferenci. Govoril je iz neposredne vojne izkušnje, pa tudi iz naših izkušenj pred vojno, ko je dopisniška mreža listov, kakršen je bila Ljudska pravica, dejansko pomenila legalno organizacijo partije.

Dopisi naj bi bili po mnenju Kidriča in drugih razpravljalcev na novinarski konferenci napisani v *ljudskem jeziku*, da bi bili blizu ljudski miselnosti. Ljudje iz množice so tedaj prijemali za pero in na prav poseben, dotlej nepoznan način, z veliko prepričevalnostjo izražali to, kar jih je težilo. Ta slog se nam je zdel manifestacija ustvarjalnih sil, ki so se zbujele v slovenskih množicah, zato ga je bilo treba skrbno gojiti in razvijati. Naj dopisniki ne prevzemajo suhoparnega načina pisanja, naj ne pišejo v parolah. Parole so potrebne in koristne, toda od ljudskega dopisnika zahtevamo izvirnost, preprostost, domačnost, misli, ki so res njegove!

Konferenca je odgovorila tudi na vprašanje, *kakšen naj bi bil družbeni položaj* novinarja, da bi lahko uspešno opravljal svoje naloge. Kidrič je v pozdravu dejal, da je novinar novega kova hkrati tudi politik, in ta pasus na konferenci tudi sam razložil: »Dopisništvo na terenu mora biti skrb terenskih aktivistov in organizacij OF. Dopisniki morajo biti informirani o vsem, v svojih dopisih morajo že vnaprej odgovarjati na vsak sovražni prijem. Naš tisk naj ne bo samo registrator, ampak tudi organizator naših množic.« Tudi v tem stališču moramo videti anticipacijo elementov našega samoupravnega sistema. Trideset let kasneje lahko v kodeksu novinarjev Jugoslavije preberemo med splošnimi načeli, da je novinar družbenopolitični delavec.⁹

Toda od kod črpati nove kadre? Odgovor je bil: nove kadre nam dá lahko samo razvoj dopisništva. »Ves trud moramo posvetiti dvigu našega dopisništva, to pomeni novemu kadru,« pravi Kidrič v razpravi na konferenci. »Naša uredništva doslej niso posvetila pozornosti dopisnikom, niso jim skušala svetovati, kaj in kako naj pišejo, niso jih vzgajala. Za vzgojo naših kadrov naj se brigajo uredništva in vsa naša oblast.«

⁹ Franc Šetinc je 19. 10. 1974 v Črnomlju ob 30-letnici Društva novinarjev Slovenije med drugim dejal, da so mnogi naši novinarji »prehodili vso pot, vsa burna obdobja naše bližnje zgodovine, ko smo morali braniti svojo neodvisnost, svojo pravico, da si zgradimo svojo taktiko in strategijo boja, učvrstimo svojo pot v socializem. Na tej fronti je večina časnika dokazala, da je še vedno veljavna revolucionarna formula, po kateri mora biti vsak novinar tudi politik«.

Ni prostora za prikaz, kako je bila organizirana dopisniška mreža. V svojem članku »Podružnica Tanjuga za Slovenijo« France Škerl meni, da je bila »akcija za razvoj dopisništva pozitivna predvsem v tem, da je število dopisov postopoma zelo naraslo, da je naraščala njihova kvaliteta v smislu poročevalskih zahtev, da so se v tej panogi pojavljali novi ljudje in se tudi strokovno razvijali vedno lepše«. ¹⁰

Povojno obdobje

Prišla je svoboda in spremenile so se naloge naših vodilnih politikov. Če pogledamo v Kidričeva *Zbrana dela*, vidimo, da Kidrič kot predsednik slovenske in pozneje član zvezne vlade nujno goji nepublicistične zvrsti, kot so pozdravi, govori, poročila, intervjuji, predavanja, člankov pa je vse manj. Ostaja pa, da proučimo, kako je na vseh teh državnih in partijskih funkcijah, ki jih je imel, in predvsem kot osebnost, vplival na povojni razvoj našega tiska. Članek »O nalogah tiska pri boju za plan« (objavljen v »Partijski izgradnji« 1. 1949), priča o Kidričevem nezmanjšanem interesu za vlogo tiska — to pot v boju s Kominformom.

»Mislim,« piše, »da moramo ugotoviti, da je naš tisk do zdaj premalo odločno pojasnjeval pravo bistvo ekonomske blokade kominformističnih držav in težav, ki so zaradi tega nastale. Jasneje in konkretnije je treba poudariti, da je ekonomska blokada usmerjena tako, da naj bi preprečila graditev socializma pri nas. Obenem pa naj bi bili s tem doseženi še kontrarevolucionarni cilji. Gre preprosto za to, da bi dokazali ne le našim narodom, da niso sposobni z lastnimi močmi graditi in zgraditi socializma, ampak, da bi vsem malim državam, vsem narodom, ki teže za enakopravnostjo, uničili vero v resnično marksistično leninistično koncepcijo enakopravnosti ter bratskega in načrtnega sodelovanja med narodi na temelju socialističnih družbenih odnosov. Osnovni cilj ekonomske blokade je bil in je, da bi za vsako ceno dokazali naravno nujnost velikodržavnega hegemonizma v socializmu. Ravno pri tem osnovnem cilju pa je ekonomska blokada popolnoma odpovedala.« ¹¹

Tudi zgodovino našega vojnega in povojnega novinarstva je treba šele napisati in ugotoviti, od kod se je rekrutiral naš novinarski kader in kako se je razvijal, ali je naš novinar ostal politik v tistem smislu, kot ga je pojasnil Kidrič, in kakšno vlogo je novinarstvo imelo v gospodarskem in družbenem razvoju nove Jugoslavije.

Kidričeva novinarska in publicistična dediščina čaka kot nedotaknjen zaklad raziskovalce, da globlje osvetle njen pomen za nas in za svet. Če je koncept samoupravnega družbenega komuniciranja tisti, s katerim se danes uveljavljamo tudi v svetu, potem moramo njegove korenine iskati tudi v oblikovanju našega novinarstva v narodnoosvobodilni vojni.

¹⁰ France Škerl, »Podružnica Tanjuga za Slovenijo«, *Zgodovinski časopis*, 1978, št. 1—2, XXXII, str. 101—134.

¹¹ Boris Kidrič, *Zbrano delo*, IV. knjiga, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1976, str. 74—75.

Refleksije o ideologiji rasti

I

1. Priče smo relativno naglega spreminjanja družbene morfologije sveta (razpad kolonializma, naraščanje vloge delavskega razreda v razvitih kapitalističnih državah, razvoj socializma kot svetovnega procesa); prav tako pa je očitno, da človeška družba ni bila še nikoli tako nezadovoljna z rešitvami, ki so ji ponujene — četudi je intelektualna sila te družbe nekajkrat večja, kot je bila v vsej pretekli zgodovini človeštva! Ali ne govori to o ukalupljenosti znanosti in njenih dognanj? Kako naj bi si sicer pojasnili, da so ostale družbene znanosti (pretežno) bodisi na kategorialni ravni preteklega stoletja ali pa iščejo rešitve tam, kjer jih ne morejo najti (na primer v meta-ekonomiji kot pri E. F. Schumascherju; da se vračajo k tradicionalnemu svetu simbolov kot pri Levy-Straussu — ali pa se zatekajo k formalističnim poskusom, da bi z raznimi kvantitativnimi analizami našle odgovor na sodobne »ekonomske« probleme, ali pa celo k utesnjevanju življenja samega v »Prokrustovo posteljo« dogmatizma). Zakaj je tako?

Kapitalistična civilizacija se je porajala in dozorevala hkrati z razvojem proizvodnih sil. Nove proizvodne sile (s tem pa tudi nove družbene potrebe) so se prebijale skozi vse pore podedovanih družbenih odnosov. Ko so jih razkrajale in presnavljale, so v svojem gibanju k novim družbenim odnosom sprožale tudi protislovja med razvitim svetom — kot tudi protislovja v samih razvitih državah. Skratka, tehnika in tehnologija sta se prebijali naprej, za seboj pa sta puščali v nemar področje človeškega življenja.¹ In to povzroča konflikte! To je v bistvu pravi povzročitelj kriz, ki »danes« pretresajo svet.

2. V devetnajstem stoletju so slavili napredek, četudi je bilo na zmagoslavje kapitalizma naslovljenih tudi mnogo ostrih kritik. Potem je prišla prva svetovna vojna in po krajšem obdobju velika kriza, za njo pa vzpon nacizma in fašizma v Evropi — in neizogibno tudi druga svetovna vojna. Tak razvoj je kapitalistično ideologijo moral pripeljati v krizo. Nič več niso slavili napredka, pač pa so govorili o »krizi progressa«. Komaj

¹ V. Navarro: »The Fetishism of Industrialization«, *The Monthly Review*, 5. 1976, str. 34—46.

pa je bila končana obnova razdejanega gospodarstva, so začeli progres spet povzdigovati.² Prišlo je obdobje bolj ali manj nepretrgane gospodarske ekspanzije ob relativno visoki stopnji rasti. Po končani korejski vojni se je za nekaj časa ublažil antagonizem med velesilami. Tudi problem kolonializma se je razreševal relativno mirno, razen v primerih, ko so zaslužnji narodi svobodo izsilili z oboroženimi vstaji. Prav tako se je zdelo, da so se stišali tudi razredni boji v razvitih kapitalističnih državah. Vse to je zbuvalo upanje, da je vzpostavljeno ravnotežje v svetovnih razsežnostih kot tudi v posameznih državah in da je svet končno iznašel rešitev za vse probleme, ki ga stoletja vznemirjajo. Potemtakem ne bi smelo biti ovir za nemoten napredek (v celoti kot v njegovih delih) in seveda tudi ne za njegovo poveljevanje.

Del teoretične misli seveda ni obšel tega procesa, poudarjajoč, da je svet iznašel zdravila za vse težave, ki ga že stoletja pretresajo. To so dokazovali med drugim s tezo, da socialna podlaga kapitalističnega sveta ni več na majavih tleh. Ideologija blaginje je spet našla svoje mesto. Konec koncev res še niso odpravljene vse možnosti za konflikte med posameznimi deli v svetu in s tem tudi ne na vsem svetu. In ko so razmišljali o tej možnosti, je del teoretske misli na Zahodu izhajal iz predpostavke, da bodo tudi nerazviti deli celote industrijsko dozorevali, kar bo prispevalo k naraščanju množične porabe. Po drugi strani bo tak proces te dežele spodbujal k sporazumevanju na področju mednarodnih odnosov, s tem pa se bodo gladile tudi zaostrenosti na notranjem področju (to je bila seveda ocena tistega dela znanstvene misli na Zahodu, po kateri potencialni vzroki za konflikte niso v samem kapitalu). Po tej tezi lakota na svetu sicer še ne bo odpravljena — ker je pač vedno bila in še bo.

Seveda vse te koncepcije niso mogle obstati brez kritičnega odmeva, še posebej zato, ker je ugovore porajala tudi sama praksa. Kritike so izhajale iz pozitivnih prizadevanj, da bi našli bolj človeške oblike življenja — tako v delih celote kot tudi globalno.³ V tem času je imelo kritičen odnos do teh teorij le manjše število (sicer politično in ideološko heterogeno naravnanih) znanstvenikov na Zahodu: sčasoma je njihovo število naraščalo, dokler na Zahodu ni prišlo do znanih dogodkov v letih 1968 in 1973. Od tedaj naprej pravzaprav izrečno poudarjajo, da kažejo družbene vede pravo nemoč, kadar se soočajo z nerazvitostjo dežel v razvoju, prav tako pa tudi z dotedanjim tempom rasti v industrijsko razvitih deželah.⁴ To je tudi razumljivo, če vemo, da del sodobne teoretične misli na teoretsko-metodološki ravni sploh ne upošteva dejstva

² C. Castoriadis, »Reflexion sur le développement et la rationalité«, *Esprit*, maj 1976, str. 897.

³ V šestdesetih letih je bil v ZDA v rabi termin »rat's rate«. S tem izrazom so označevali prizadevanja vseh k vzponu (na hierarhični lestvici kot tudi na ravni porabe — kot dveh plati celote).

⁴ Glej npr. J. Austry (*Le Scandale du développement*, Marcél Rivière et Cie, Paris 1965). Celso Furtado, *Le Mythe du développement économique*, Antogropos, Paris 1976) in kolektivno delo v redakciji Candido Mendes (*Le Mythe de développement*, Le Seuil, coll. *Esprit*, Paris 1977).

o protislovni vlogi kapitala (teoretični koncept, da nosi kapital v sebi lastno negacijo) — in to ne glede na to, ali lahko ta kapital v posameznih delih celote nadomesti kaj drugega ali ne. In če je tako, potem tudi analiza prakse zbuja dvom o pravilnosti teorije.⁵

Kakorkoli že, danes se prav gotovo poslavljamo od optimizma petdesetih in šestdesetih let, ki ga izražajo, na primer teksti Lewisa in Rostowa; od optimizma, v katerem je vznikla zamisel o »prvi dekadi razvoja«, ki so jo razglasili Združeni narodi in ki se je od leta 1971 — brez vidnejših uspehov — nadaljevala v drugo dekada. Potem so sledili poskusi reformiranja mednarodne ekonomske ureditve (1974—1978) in v mnogem jalova konferenca Sever—Jug (1975—1976). Toda to ni vse. Če govorimo namreč o teh (in še drugih) neuspešnih prizadevanjih, ne mislimo na neuspehe in *stricto sensu*. Na teh konferencah so, če nič drugega, vsaj identificirali najvažnejše probleme dežel v razvoju, z njimi soočili svetovno javno mnenje in ga vanje pritegnili. Politična potencia je torej prerasla v proizvodno silo.

II

1. Precej časa je že preteklo od tedaj, ko je postala rast hkrati geslo in glavna preokupacija teorije in prakse sodobnega sveta. Morda je tudi v tem vzrok, da se je vse do nedavnega govorilo, da je to stoletje stoletje teorije rasti. To je sicer tudi razumljivo, če upoštevamo, da združuje ekonomska rast v sebi (kot pogoj in posledico) zgodovinske, sociološke, politične, normativne in druge komponente.

To je hkrati tudi v tesni zvezi z idejami in koncepcijami, ki so že nekaj stoletij nazaj prevladovala in vplivale na dejavnost in oblikovanje mišljenja. S temi idejami je Zahod preplaval svet. Razvoj, gospodarstvo, racionalnost — to je samo nekaj uporabljenih terminov, ki označujejo ta sklop idej in koncepcij; toda njihovega pravega smisla se morda nekateri niti ne zavedajo. Sprejeli so jih in pri njih vztrajajo, ker sta jih pač k temu prisilila tempo življenja in njegove zahteve. Prav iz tega pa tudi izhaja pojmovanje rasti (kot procesa, v katerem skušajo gospodarski akterji maksimirati rezultate ob čim manjšem vložnem živem in opredmetenem delu). Prav zaradi tega se sodobna teorija rasti (in ne samo ta) omejuje pretežno na teoretično razčlenjevanje tistih dejavnikov, ki so za ekonomsko rast bistveno pomembni; s tega zornega kota jih je možno označiti kot ugotavljanje tistih količin, ki zagotavljajo v medsebojnem učinkovanju optimalno stopnjo rasti.

---

⁵ Vzemimo samo ta primer: znano je, da je bil proces dekolonizacije v glavnem končan, vendar samo na političnem področju. In prav to, da te dežele niso dosegle hkrati tudi ekonomske neodvisnosti (ne bomo se spuščali v to, zakaj te dežele v povojnem razdobju niso dosegale ustrezne stopnje rasti), je danes veliko bolj pomembno kot nekdanj — prav zaradi njihove politične neodvisnosti in seveda obstoja socialističnih držav. Zato je osnovni problem današnjega sveta: kaj storiti, da se bodo te dežele hitreje razvijale in da bi kar najhitreje dosegle svoje »take-off« (Rostow).

Toda, komaj se je pojavila teza, da rast rešuje vse probleme, so jo začeli z mnogih strani napadati. Vendar družbenih sistemov niso napadali predvsem zaradi tega, ker ne zagotavljajo kontinuirane rasti, ali pa morda zato, ker v posameznih državah niso vsi v enaki meri deležni sadov take rasti, marveč zato, ker prinaša rast s seboj številne človeške in socialne posledice tako v posamičnih delih sveta kot tudi v celoti. Vse bolj se je zaostrovalo vprašanje »cene«, ki jo mora plačevati človeštvo za to in tako rast. Izhodišče za taka razmišljanja je bila torej težnja po iskanju bolj humanih oblik življenja.

Nič manj pomemben je tudi mednarodni vidik tega problema. In to toliko bolj, ker je med prvim in drugim vidikom najtesnejša povezava, v bistvu sta to le dve strani istega problema. Gre predvsem za vprašanje, ali je dopustno, da se prepad v razvitosti med razvitimi in nerazvitimi deželami — se pravi med deželami, ki imajo več kot 4000 dolarjev dohodka na prebivalca, in tistimi, ki imajo manj kot 200 dolarjev — še naprej pogloblja? Ali se te zadnje sploh lahko sprijaznijo s tem dejstvom, če že ne zaradi drugega, potem vsaj zaradi delovanja »loi d'imitation«? Celotna dejavnost gibanja neuvrčenih je zgovoren dokaz, da se s tem ne morejo sprijazniti.

2. Po vsem tem postaja očitno, da tako pojmovana rast ni limitirana samo ali pretežno z naravnimi resursi, marveč predvsem z družbenimi odnosi v ožjih in širših razsežnostih, ki take posledice reproducirajo. In če je tako in če ima tolikšen pomen, potem se moramo vprašati, ali ni tako pojmovanje rasti resnično neustrezno — in kje bi morali iskati odgovore za probleme sedanosti. Pokaže se, da se pri obravnavanju rasti ne moremo omejevati zgolj na njeno tehnološko komponento ter iz nje konstruirati svet, marveč moramo predvsem pojasnjevati, kako se izgrajuje svet, in seveda tudi, kakšne možnosti vsebuje. Drugače povedano, če analiza razvoja ne temelji na marksističnem teoretsko-metodološkem konceptu, se je težko izogniti zmedi, namreč, da tisto, kar proučujemo, zamenjujemo z metodami proučevanja in celo s pozitivistično enoznačnostjo.⁶ Po drugi strani pa teoretična analiza ne more biti nikoli celotna, če ni v njej tudi zgodovinske rdeče niti — problemi današnjega dne namreč izhajajo iz včerajšnjih, kot bodo jutrišnji izhajali iz današnjih.

3. Naloga ekonomske teoretične misli ni samo v tem, da pojasnjuje ekonomska dogajanja, marveč jih mora vključevati v zgodovinski kontekst; šele tedaj jih namreč lahko razumemo kot del gibanja celote. In če izhajamo pri tem iz Marxove teze, da se razvoj ne dogaja na starih temeljih, marveč na *spreminjanju tega temelja samega*, se nakazuje nuj-

---

⁶ Če bi, na primer, zagovarjali stališče, da je mogoče vse probleme, s katerimi se srečuje socializem v razvojnem procesu, reševati predvsem z ekonomsko rastjo, potem se problema očitno lotevamo s pozitivističnega stališča. Meje pozitivističnega pristopa so namreč opredeljene s kvantitativno določenostjo predmeta, se pravi s statističnim določanjem konkretne pogojenosti danega pojava.

nost, da ponovno kritično pretresamo še vedno veljavne teze ekonomske znanosti. Kakor hitro je (če je) namreč dosežena najvišja stopnja razvoja samega temelja, se kaže nadaljnji razvoj že kot proces razkrajanja — in novi razvoj se začneja na novem temelju (Marx).

Naj povemo konkretno: domala na vseh kontinentih so nastale socialistične države. Boj proti kolonializmu je pripeljal v razmerah obstoja socializma kot svetovnega procesa do razpada klasičnega kolonializma in do ustanavljanja neodvisnih držav. Po drugi strani sta krepitev položaja in vloge delavskega razreda (pojmovanega v najširšem smislu) prispevala k spreminjanju odnosa med delom in kapitalom. To presnavljanje pa ne spremljajo le nove rešitve, marveč tudi nove dileme in spopadi; vzporedno s spreminjanjem podobe sveta se porajajo in naraščajo tudi številna protislovja. Občasno izbruhnejo na plan in se zaostrojuje bodisi na mednarodnem področju bodisi na notranjem področju te ali one države. In prav zaradi vseh teh medsebojno protislovnih teženj — ko na eni strani razpada vse tisto, kar je bilo do včeraj splošno priznano, in ko se skoz vse razpoke včerajšnjega prebija novo — se zdi, da se je treba stvari lotevati drugače kot navadno. Znanost v tem primeru ne more opraviti svojega poslanstva, če ubira že uhojene poti, marveč mora biti tudi *Das Denkvermögen des seiden Denken*. Kajti človeški posameznik ni samo proizvod zgodovine, marveč zgodovino tudi ustvarja. Zato tudi vprašanje: ali nam ni zdaj potrebna znanstvena misel, ki bo (bolj ali manj) usklajena s spremembami v svetu?

Sodobna dogajanja postavljajo zahtevo po dosledni marksistični politično-ekonomski analizi. Ob tem seveda ne bi smeli spregledati tega, da se socializem danes razvija že na lastnem družbenem temelju, medtem ko je v začetku temeljil na podedovanih osnovah. In seveda ne tudi tega, da se je začel socializem razvijati na vseh meridianih. Ker so pogoji za razvoj dokaj različni, se njegov razvoj tudi izraža v bolj ali manj specifičnih oblikah. Odtod izhajajo tudi protislovja med pravo pahljačo teženj v njegov praksi in teoretični zasnovi — in seveda tudi nujnost, da se lotevamo proučevanja socializma kot svetovnega procesa drugače.

III

1. V dosedanem razvoju je socializem kot svetovni proces doživel svojo zgodovinsko in družbeno afirmacijo. V nekaj več kot stoletju je prehodil pot od svojih teoretičnih postulatov do praktične verifikacije. Stvarnost socializma kot svetovnega procesa se izraža danes skoz mnogo načinov — bodisi neposredno ali posredno (se pravi prek organiziranih nosilcev boja za socializem, bogastva prakse v preoblikovanju družbenih struktur in odnosov — vse do odprave kapitala kot družbenega odnosa na mednarodnem ekonomskem področju). Potemtakem se proces konkretnega socialističnega preobražanja uresničuje v različnih oblikah in z raz-

ličnimi metodami družbene akcije in organizacije, se opira na različne socialne sile, na različne tipe politične organiziranosti — to pa vse ob veliki raznoličnosti ideoloških motivacij in interpretacij. Zaradi tega se nujno širi tudi diapazon njegovih sestavnih delov, organiziranosti in praktične dejavnosti. To je nedvomno posledica prilagajanja njegovih obćih principov in zakonitosti danim pogojem in potrebam — pa tudi obstoja protislovij v samem socializmu, v njegovih teoretičnih nazorih kot tudi v praksi. Vse to odpira socialističnemu preobraženju sveta nove perspektive, in hkrati potrjuje, »da se prebija socializem skoz različne pore sedanje človeške družbe, celo v manj razvitih oblikah družbeno-ekonomskega življenja. Zaradi tega bi bilo kakršnokoli dogmatiziranje posameznih oblik in poti socializma povsem napačno« (Tito).

In če je tako, da že stvarnost sama teži k osmislitvi, ne pa narobe, naloga socialistične misli ne more biti samo v tem, da pojasni, zakaj je tako, ampak da nakazuje tudi poti nadaljnjega razvoja.

2. Če se ozremo na zgodovino človeštva, potem moramo reči, da je ta zgodovina zgodovina njegovih bojov za osvoboditev izpod sil, ki so ga tlačile. Vendar je ta boj potekal v čisto določenih zgodovinskih razmerah. Zaradi tega lahko analiza socialističnih procesov v deželah v razvoju prinese dobre rezultate le tedaj, če se tega vprašanja ne lotevamo z vidika celostnosti neenakomernega razvoja družb in njihovih socialističnih sil, temveč z vidika takega procesa v vsaki posamični deželi oziroma regiji. Podedovane oblike družbene proizvodnje in politične vrhnje stavbe, kulture, religije in posebni načini življenja — vse to nedvomno poraja tudi različnost v objektivnih in subjektivnih pogojih v vsaki deželi in tudi na celotnih področjih. Ti dejavniki skupaj z mednarodnimi razmerami si podrejajo ne le strategijo sodobnega boja za socializem, marveč tudi njegovo taktiko.

Različne ravni ekonomske, politične in kulturne razvitosti, različne oblike razporejanja socialističnih sil, različne potrebe, različna idejna in kulturna dediščina in končno tudi različne afinitete — vsi ti dejavniki nujno determinirajo tudi različne oblike boja za socializem. Iz tega se poraja tolikšna pestrost različnih interesov, ki v mejah socialističnih sil porajajo tudi veliko nesporazumov, razhajanj in celo spopadov. Če namreč velja pojmovanje, da je središče revolucije tam, kjer že gradijo socializem, potem to pomeni, da ne razumejo celotne širine pomena socialne revolucije. Po drugi strani socialistična revolucija ni »gozdni požar«. Hočeš nočeš mora v novi svet, v socialistično svetovno skupnost vključevati tudi vse pozitivne dosežke kapitalizma. Skratka, brez projekta za novo družbo ni možno vzpostavljati zveze med današnjimi in prihodnjimi boji. Hkrati pa to pomeni, da se »meje sveta ne končujejo na črti obzorja, ki jo skrivajo strehe hiš na okoliških gričih in zeleno rastje na njivah. Kadar so meje sveta hkrati tudi meje našega obzorja, tedaj so razsežnosti naše svobode utesnjenе v koncentrične kroge, ki se zarisujejo

okoli nas kot središčem sveta. Obod slehernega kroga pomeni utesnjevanje svobode. Šele če izstopimo iz kroga, šele spoznanje sveta kot enega samega in nedeljivega, nam omogoča drugačno pojmovanje lastnega položaja in nove možnosti svobode« (N. Prelog).

3. Tuji vzori in modeli v nerazvitem svetu niso naleteli na najboljši odmev — in to kljub temu, da je diapazon nerazvitih dežel, ki se (tako ali drugače) opredeljuje za socializem, zelo širok. Očitno ima ta beseda za množice magično mobilizacijsko in privlačno moč; v njej so zajete težnje k nacionalni emancipaciji in hkrati preobrazbi družbeno-ekonomskih struktur. Zato se tudi razčlenjevanja političnega profila in razredne vsebine političnih partij v deželah v razvoju ne moremo lotevati na običajen način. To pa predvsem zaradi tega, ker je to še vedno proces, ki je za razvoj socializma kot svetovnega procesa izredno pomemben. Razen tega so se te partije oblikovale v avtohtonem in avtonomnem procesu, hkrati pa so v dokajšnji meri determinirane z vladajočimi odnosi v svetu kot celoti. Prav zaradi tega menim, da bi se morali tega problema lotevati drugače, kot se ga lotevajo v razvitih deželah.

Poleg tega se te dežele, kot je znano, med seboj razlikujejo tudi po ekonomskih in socialno-političnih lastnostih; zato jih ni mogoče raziskovati z vidika nekih apriorističnih zakonitosti, četudi so po svoji obliki marksistične. Še več, dejal bi, da bi morali te specifičnosti upoštevati tudi v regionalnih analizah. Šele tako bi dognali, zakaj deluje v teh deželah (na tak ali drugačen način, v ožjih ali širših okvirih) toliko raznovrstnih socialističnih sil — in to ne glede na to, ali se za take same razglašajo ali pa obstajajo na tem področju samo kot socialistične potence. In če je tako, se lahko med seboj razlikujejo tudi same opredelitve pojma socializma.

Če izhajamo iz take teoretsko-metodološke podmene, lahko trdimo, da bo vsakršno enosmiselno opredeljevanje socializma in njegovih tokov v deželah v razvoju (pa tudi v drugih deželah) naletelo na take probleme, da bo že vnaprej obsojeno na neuspeh. V primerjavi z razvitimi deželami gre pri teh deželah očitno za veliko bolj pestre družbeno-ekonomske in politične sisteme, torej za veliko manjšo homogenost. Kljub temu pa se zdi, da je možno v analizi nekaterih posebnosti družbeno-ekonomskega in političnega razvoja dežel v razvoju uporabiti višjo raven abstrakcije. Predvsem lahko trdimo, da si prizadevajo vse dežele v razvoju doseči kar najhitrejši razvoj, da hočejo na socialnem področju zagotoviti kar najbolj ustreznost delitev sadov rasti, in končno si prizadevajo, da bi temeljili ti procesi na čim širši družbeni bazi.

Seveda s tem nismo izčrpali vseh različnih pogojev in vplivov, v katerih potekajo socialistični procesi v deželah v razvoju. Ob tem ne smemo nikoli pozabiti na to, da imajo dežele v razvoju tudi lastno logiko razvoja. Kajpak to ne pomeni, da so lahko ostale zunaj vplivov kapitalizma kot svetovnega procesa, kot tudi ne zunaj socialističnega vpliva — in to

vplivov znotraj vsake dežele kot tudi v svetovnih razsežnostih. V tem smislu so dežele v razvoju sestavni del svetovne zgodovinske realnosti in njen ustvarjalni subjekt. V deželah v razvoju namreč obstajajo in se utrjujejo avtentično strukturirane socialno-politične sile in vsi poskusi, da bi jih utesnili v ta ali oni model, so obsojeni na neuspeh. Očitno je torej, da je socializem kot svetovni proces multidimenzionalne narave, da je večpomenski in večplasten. Zato njegovih temeljnih značilnosti ne smemo proučevati z vidika nekega vnaprej sprejetega postulata. Drugače povedano: boj za socializem ne more biti uspešen, če bo mehanično vpeljeval tuja izkustva.

IV

Zgodovinsko gledano je ideologija progresivnosti rezultat podedovane in ustvarjene civilizacije, zato hkrati razkraja in asimilira obstoječe vrednote.⁷ In ko se ta ideologija sooča z »resnico« nekega sveta, se zateka k interpretaciji stvarnosti (ker je sama del te stvarnosti), ki ni nujno tudi stvarnost sama, z vsemi odtujenostmi in v vseh svojih manifestacijah — tako kot tudi procesa odtujenosti ni možno obsojati v imenu nekega (četudi socialističnega) humanizma; pač pa je treba pokazati, kako do odtujenosti prihaja, kaj določa njeno regeneriranje na vse višjem nivoju in kakšne so zgodovinske posledice te odtujitve. Tu gre pravzaprav za to, da je »odtujeno lice« delovnih sredstev in proizvodov dela hkrati tudi proces samorazkrajanja kapitalističnih proizvodjalnih odnosov. Če marksizem kot teoretično orožje delavskega razreda razumemo tudi kot prakso proizvodnje sveta (ki je s tem tudi praksa njegovega spreminjanja), potem so tudi ti procesi (četudi ne samo ti, posebej pa ne na prvi pogled) sestavni del socializma kot svetovnega procesa.⁸ In da bi ta proces potekal hitreje, bi bilo smotrno, da bi bila vzpostavljena jasnejša zveza med vsakdanjim življenjem teh razredov, oziroma izkoriščanjem, ki so jim podvrženi, ter političnimi opredelitvami. Ali ne govori to v prid teze, da teče razvoj k novi ekonomski realnosti, v kateri morajo biti politični dejavniki veliko bolj pomembni?⁹

Ko razmišljamo o preteklosti, lahko spoznamo napake, ki smo jih napravili. Z begom od odgovornosti za sedanjost (ker je nismo ali pa je ne zmoremo spoznati v njeni enotnosti z včerajšnjim in jutrišnjim) pa bo socialistična misel težko našla svoje mesto v procesu kontinuiranega in diskontinuiranega spreminjanja. Naš smoter namreč ni sedanjost, preteklost

⁷ »Zavest ne more biti nikoli nič drugega kot zavestna bit, bit ljudi je njihov dejanski življenjski proces« (K. Marx, *Zgodnja dela*, Kultura, Zagreb 1953, str. 293).

⁸ Konkretnije povedano, tudi strukturalne spremembe v sodobnem kapitalizmu so del tega procesa.

⁹ »Ne recite, da je družbeno gibanje izključno politično gibanje. Ni političnega gibanja, ki ne bi bilo hkrati tudi družbeno. Šele v takem redu stvari, v katerem ne bo razredov in razrednih nasprotij, družbena evolucija ne bo več politična revolucija« (K. Marx, *Beda filozofije*, Kultura, Zagreb 1946, str. 155).

in sedanost sta le naše sredstvo, naš cilj je prihodnost (Pascale). Toda ko razmišljamo o prihodnosti, prav gotovo ne more uspeti tista znanost, ki ni sposobna spoznati prihodnjih možnosti; ki ni dovolj pogumna, da bi se soočila s svojo prihodnostjo in različnimi možnostmi uresničevanja te prihodnosti; ki ni sposobna, da bi dala razumen program akcije za uresničevanje tega, kar že klije v samem tkivu družbene biti. Če pa znanost (morda) lahko odkrije te možnosti (kar je med drugim tudi njena naloga), pa je njihovo uresničevanje možno le po poti družbene akcije.

BORIS MAJER

Strukturalizem in dialektika

Pred kratkim je izšla druga dopolnjena izdaja dela dr. Borisa Majerja »Strukturalizem« (izd. Komunist, Ljubljana 1978, str. 172); glede na pomembnost dela smo se v uredništvu odločili, da avtor sam odgovori na nekaj vprašanj, ki so zanimiva tudi za širši krog naših bralcev.

UREDNIŠTVO: Na vseh področjih se govori o strukturah, matematičnih, ekonomskih, socioloških, političnih strukturah, strukturi osebnosti ipd. Ali je potemtakem ena izmed intelektualnih znanstvenih pobud strukturalizma tudi razširjen strukturno-sistemiški pristop sodobnih znanosti? Je strukturalizem torej tudi osvetlitev, čeprav lahko enostranska, določene znanstveno metodološke prakse?

B. MAJER: Filozofski strukturalizem, strukturalizem kot filozofski tok, je mlajši od strukturno-sistemskega pristopa sodobnih znanosti in iz njega izhaja. Izhodiščna točka sodobnega filozofskega strukturalizma je strukturalna lingvistika Ferdinanda de Saussurea, ta pa v bistvu ni nič drugega kot uporaba strukturalno-sistemske metode (ki se je pred tem že uveljavila v celi vrsti prirodoslovnih znanosti — od matematike in fizike preko biologije do psihologije) na področju proučevanja jezika, pojmovanega kot sistem znakov. Saussure je skušal zasnovati lingvistiko kot del semiologije, »znanosti, ki bi proučevala življenje znakov v družbenem življenju«.

Saussurejeva ideja, da opredeli lingvistiko kot del splošne znanosti o znakih, kot so del semiologije, je bila za nadaljnji razvoj lingvistike izredno pomembna. Bila pa je tudi odločilnega pomena za prodor strukturalizma na druga področja družbene znanosti, tako zlasti v etnologijo, psihoanalizo, literarno teorijo in nazadnje tudi v samo filozofijo. V svoji prvi fazi je strukturalizem zgolj uporaba že obstoječega strukturalno-sistemskega pristopa na področju dela družbenih znanosti. J. Piaget je takole opisal rojstvo lingvističnega strukturalizma: »Lingvistični strukturalizem v strogem pomenu besede se je rodil tistega dne, ko je F. de Saussure pokazal, da procesa jezika ni mogoče zvesti na diahronijo, da npr. z zgodovino kake besede ni mogoče pojasniti njenega današnjega pomena. Razlog je v tem, da razen zgodovine obstoji tudi sistem (Saussure

še ne uporablja izraza struktura). Sistem tvorijo v bistvu zakoni ravnotežja, ki prežemajo njegove elemente in ki so v vsakem trenutku zgodovine odvisni od sinhronije. Ker je temeljni odnos, ki deluje v jeziku, odnos skladnosti znaka in smisla, tvori kompleks pomenov tudi temeljni sistem razlik in nasprotij (ker se pomeni nanašajo drug na drugega) in hkrati sinhronični sistem (ker so drug od drugega odvisni).«

Tu so na enem mestu zbrane že skoraj vse karakteristične poteze poznejšega specifično strukturalističnega pojma strukture: struktura kot »kompleks pomenov«, kot »sistem razlik in nasprotij«, kot »sinhronični sistem«, v katerem so »zakoni ravnotežja«, ki ga tvorijo, »v vsakem trenutku zgodovine odvisni od sinhronije« (prednost sinhronije pred diahronijo. To je hkrati startna točka v razvoju strukturalističnega pojmovanja strukture. Struktura ni mišljena kot sestav »realnih« elementov, ni »realni objekt« (kot npr. v biologiji ali fiziki), temveč sestav znakov.

F. Wahl v svoji študiji o strukturalizmu takole opredeli strukturalizem v odnosu do znaka: »Povsod, kjer znak še ni dojet v absolutno temeljni poziciji, misel še ni prevzela akta strukturalizma. Povsod, kjer je primat znaka izpodbit, znak destruiran ali dekonstruiran, misel že ni več v krogu strukturalizma«. Epistemološka podlaga družbenih znanosti postane semiotika (oziroma v Saussurjevi dikciji semiologija), ta pa naj bi omogočila, da se družbene znanosti spremenijo v eksaktne vede, podobno kot je to omogočila prirodnim vedam (in delu družbenih znanosti) matematika. To je predfilozofska faza v razvoju strukturalizma, ko ta filozofsko še ne utemeljuje svoje metode in ne izvaja iz nje filozofskih konsekvenc.

Prehod od predfilozofske k filozofski fazi strukturalizma so prvi Lévi-Strausovi spisi o elementarnih strukturah sorodstva in zgodnji Lacanovi psihoanalitični seminarji, ki so po Foucaultovih besedah dali pobudo za prehod od eksistencializma k strukturalizmu, od subjekta k sistemu. Razpadajočo transcendentalno filozofijo subjekta naj nadomesti strogo znanstveni sistem, ki iz zgodovine izključuje (filozofski) pojem človeka in iz njega izvirajoče (lažne) probleme humanizma ter pojasni zgodovino kot proces transformacije struktur brez subjekta. Zgodovina, zgodovinsko zaporedje naj ne bi bilo v bistvu nič drugega kot logično vzporedje variant, ki jih obsega brezčasna struktura kot matrica permutacij svojih elementov (teza, ki so jo pripadniki »kritične teorije« upravičeno opredelili kot »strukturalistični napad na zgodovino«).

V razvoju »filozofske« faze strukturalizma je mogoče razlikovati dve etapi, prvo »kritično« in drugo »konstitutivno«. V prvi etapi nastopa strukturalizem predvsem kot kritika, ki v imenu znanosti »spodbija antropološki status, status subjekta, prioriteto človeka« na različnih področjih družbenih znanosti (v etnologiji, lingvistiki, psihoanalizi in ne nazadnje tudi v historičnem materializmu), dokazujoč nasproti velikim humanističnim projektom, da »poskus, ki se ga loteva del naše generacije ni: zavzeti se za človeka proti znanosti in tehniki, temveč jasno pokazati, da

je naše mišljenje, naše življenje, naš način bivanja vse do najbolj vsakdanjega ravnanja del iste organizacijske sheme, torej odvisen od istih kategorij kakor znanstveni in tehnični svet . . . ki je naš edini resnični svet«.

To je bilo obdobje, ko je strukturalizem postal nova filozofska moda, ki je prepljusnila revialno življenje, gledališče, film in literaturo sploh, hkrati pa že tudi obdobje prvih resnih kritik strukturalizma, ne le kot mode, temveč tudi kot metode in predvsem kot nove filozofske teorije, ki je vehementno nastopala v imenu znanosti. Te kritike, ki so prihajale tako iz tabora eksistencializma kot s strani marksizma, so strukturalisti sicer odločno odbijali, vendar so si počasi tudi sami prišli na jasno o metodološki nezadostnosti svojih prvih nastopov in o potrebi poglobljene teoretične izdelave nazorov, ki so jih s tolikšno strastjo zastopali.

Ta etapa, ki ji pripadajo tudi prvi Althusserjevi eseji, pozneje zbrani in objavljeni v knjigi z naslovom »Za Marxa«, je za sodobni strukturalizem stvar preteklosti, ki je v marsičem presežena in v kateri vidi današnja generacija strukturalistov le še obledeli čar začetka. V drugi etapi prehaja strukturalizem k izgradnji kompaktnih teoretičnih sklopov, zasnovanih na enotni metodologiji, ki naj zapolnijo metodološko in teoretično praznino prvega obdobja in konstituirajo strukturalizem kot novo znanstveno teorijo, »s katero se strukturalizem dandanes vpisuje znotraj velike transformacije védenja humanističnih znanosti (M. Foucault). To je obdobje »zrelega« strukturalizma, ki se je teoretično konsolidiral, vendar še brez uvida v teoretične in politične konsekvence, ki so se mu pokazale šele v naslednji etapi, bodisi da jih je ovrigel, potrdil ali razvil dalje. To fazo v razvoju strukturalizma obeležujejo zlasti Lévi-Straussove »Mitologike«, Foucaultovi knjigi »Besede in reči« in »Arheologija védenja« ter Althusserjevo »simptomatološko« branje Marxovega Kapitala (»Kako čitati Kapital«). Vsekakor so ta dela prvi poglobljeni poskus, teoretično utemeljiti strukturalizem kot novo znanstveno metodološko prakso, oziroma samo sodobno znanstveno prakso pojasniti strukturalistično. Koliko je ta poskus filozofsko in znanstveno uspel, je seveda vprašanje kritike. Sam nadaljnji razvoj strukturalizma (po 1968 letu), tako imenovani poststrukturalizem, ni šel po tej poti, temveč se je prav tako naglo in nepričakovano poslovil od »klasičnega« strukturalizma, od »strasti sistema«, kakor se je prva generacija strukturalistov poslovila od eksistencializma.

UREDNIŠTVO: Če obstoji, v čem obstoji razlika med strukturalno analizo in strukturalizmom kot filozofsko-teoretično koncepcijo? Ali lahko obstaja strukturalna analiza, ki ni strukturalistična, ki ne temelji na strukturalističnem idejno-filozofskem ozadju?

B. MAJER: Na to vprašanje sem deloma že odgovoril. Za strukturalizem je značilno *posebno* razumevanje strukturalne metode in samega pojma strukture, ne pa sama njuna uporaba. Predmet strukturalne analize v posebnih znanostih je naravni, realni objekt (atom, celica, osebnost,

družbene skupine itd.), medtem ko je predmet strukturalne analize v strukturalizmu, kot smo že omenili — jezik, pojmovan kot sistem znakov, v vseh njegovih razsežnostih in odnosih, »označevalne verige«, »označevalna praksa«, »strukture« v zgoraj opisanem »semiotičnem« smislu. Zato strukturalna analiza sama po sebi še ne pomeni sprejemanja strukturalizma kot filozofske teorije, strukturalizem je le ena izmed možnih interpretacij in uporab strukturalne analize na določenem področju. In ne samo da strukturalna analiza, ki ni strukturalistična, »lahko« obstaja, strukturalna analiza je danes ena splošno priznanih znanstvenih metod, seveda pa obstoje velike razlike tako v teoretični interpretaciji kot praktični uporabi te metode, kar velja tudi za sam pojem strukture.

UREDNIŠTVO: V dialektičnem mišljenju igra izredno vlogo totaliteta, celovitost konkretnih pogojev in zvez. Ali ne obstoji potemtakem strukturni značaj dialektike in dialektični značaj struktur? V čem obstojijo zveze, nasprotja in razhajanja med dialektiko in strukturalizmom?

B. MAJER: V svoji knjigi sem zapisal, da bi strukturo lahko imenovali dialektično enotnost statičnega in dinamičnega. Ena izmed bistvenih značilnosti strukture je stanje dinamičnega ravnotežja, ki ga struktura sama vzdržuje in urejuje. Vsaka globlja sprememba v enem delu strukture poruši to ravnotežje, to pa privede do spremembe v vseh drugih delih strukture, do prestrukturiranja, ki vzpostavi porušeno ravnotežje na novem nivoju. To lastnost strukture, ki je izrazito dialektične narave in ki jo je zdavnaj pred nastopom strukturalizma odkrila biologija in cela vrsta drugih pozitivnih znanosti, med drugim tudi matematična logika, psihologija in sociologija, je F. de Saussure odkril prav tako tudi v lingvističnih strukturah in osnoval na njej strukturalno lingvistiko. Vendar pa je pri tem — in to je bistveno za razmerje med strukturalizmom in dialektiko — absolutiziral statični moment strukture, tako imenovano sinhronijo ter prezrl dialektično enotnost statičnega in dinamičnega v strukturi, sinhronije in diahronije, kar je imelo daljnosežne posledice v nadaljnjem razvoju strukturalizma.

Poglavitna točka razhajanja med dialektiko in strukturalizmom je v pojmovanju zgodovine. Za strukturalizem je totaliteta vsakokratna struktura in zgodovina sama ni za strukturalizem nič drugega — kot smo že zapisali — kot logično vzporedje variant, ki jih obsega brezčasna struktura. Nasprotno pa je za (marksistično materialistično) dialektiko totaliteta zgodovina, ki jo »dela« človek kot ustvarjalni zgodovinski subjekt, ne pa »anonimne strukture«, ki so kvečjemu lahko le »gradivo« zgodovine, tisto iz česar vsakokratna zgodovinska generacija »dela« zgodovino, nikakor pa ne zgodovinski subjekt. Prav tu pa se začenja vprašanje zapletati. Za Heglovo idealistično dialektiko je subjekt zgodovine absolutni duh, ki pa je v bistvu — kakor utemeljeno ugotavlja Althusser — le najabstraktnjša oblika ideološke samozavesti obstoječega (meščanskega)

sveta. Če sedaj Marxovo »preobrnitev« Heglove dialektike »iz glave na noge« razumemo samo tako, da Heglov absolutni duh nadomestimo z materijo (kot drugačnim *metafizičnim* principom), nismo s tem nič dosegli. Če materiji mehanično pripišemo »dialektičnost«, bo tudi v tej svoji »dialektični« preobleki še naprej igrala isto ideološko vlogo kakor Heglov absolutni duh, kar dovolj jasno dokazuje zgodovinska usoda stalinističnega »marksizma«.

Tu se na novo z vso ostrino odpira vprašanje materialistične dialektike, ki ne more biti preprosta zamenjava absolutnega duha z materijo (kot tako), brž ko je spoznan ideološki izvor in značaj same Heglove »dialektične« konstrukcije. Althusser je iz tega izvedel zaključek (po mojem mnenju enostranski in neutemeljen), da je treba zavreči celotno Heglovo dialektiko, zgraditi dialektiko na popolnoma drugačnih osnovah (dialektiko, ki ne bo »nič dolgovala Heglu«), izhajajoč iz Marxove analize produkcijskega procesa kapitalistične družbe, iz »logike« Kapitala.

Kar je Althusser pri tem prezrl, je to, da Marxova dialektično-materialistična analiza kapitalističnega produkcijskega procesa, njegova dialektično-materialistična metoda vendarle »zelo veliko dolguje Heglu«, kar je Marx sam večkrat poudarjal, čeprav seveda ne v tistem vulgarno-materialističnem smislu, kot je Marxovo zahtevo po preobrnitvi Hegla z glave na noge razumel slabši del marksistične filozofske tradicije po Marxu. Da bi se izognil ideološkim pastem Heglove dialektike, je predložil Althusser nov, v bistvu strukturalistični koncept (materialistične) dialektike, ki na mesto Heglovega »čistega in enostavnega protislovja« (»ki ima za nalogo, da magično pomika konkretno vsebino zgodovinskega razvoja k njegovemu ideološkemu cilju«) postavlja kompleksno protislovje, ki ima lastnost *strukture* z *dominanto* in v katerem nobeno, tudi osnovno protislovje ne določa »čisto in enostavno« (kot preprosta igra enega samega preprostega dialektičnega načela) celotni kompleks, temveč je le-ta vedno naddeterminiran z »instancο« izven vsakokratnega kroga protislovij (iz druge Scene, pojmovane psihoanalitično, odtod tudi termin naddeterminiranost). Protislovje ni krog z enim samim središčem, z enim samim parom protislovij, izmed katerih bi bilo eno negativna slika v ogledalu, »negacija« drugega, temveč »elipsa« z mnogimi pari nasprotij, ki ima poleg inherentnega »metafizičnega središča« še premično, nomadsko središče izven sebe, ki »potuje« s spreminjanjem naddeterminiranega kompleksa (načelo strukturalne vzročnosti).

Takšnemu pojmovanju protislovja ne ustrezajo več tradicionalne strukture klasične (Heglove) dialektike, kakor so: kvantiteta, kvaliteta, negacija, negacija negacije, totaliteta, odtujitev itd., temveč novi teoretični pojmi (prevzeti iz strukturalistične lingvistike in Freud-Lacanove psihoanalize): premeščanje (strukturalna metonimija), zgostitev (strukturalna metafora), eksplozija, druga scena, presežek, anticipacija in zlasti naddeterminiranost kot temeljna kategorija. Ali in koliko Althusserjeva »strukturalna« dialektika odpira razvoju materialistične dialektike nove poti in možnosti, je

vprašanje, na katero lahko odgovori le sama »teoretična praksa« strukturalne dialektike in seveda kritike te prakse.

Kritično vprašanje, ki ga je — vsaj po mojem mnenju — mogoče že danes zaustaviti Althusserjevemu konceptu strukturalne dialektike, pa je, ali ne zapada — zaradi svoje strukturalistične proveniencie, zaradi svojega scientizma in »teoreticizma« — prav tisti ideološki mistifikaciji, ki se ji hoče izogniti in ki je značilna za strukturalizem sploh: da je namreč ideološki izraz postvarelega meščansko-tehnološkega »znanstvenega« sveta, v katerem naj bi imela »čista teorija«, »čista znanost« privilegiran status »objektivne resnice«, ki je izvzeta iz svoje zgodovinske, razredne posredovanosti. Althusser se je pozneje sicer (delno) zavedel te nevarnosti, ko označuje nekatera svoja stališča iz prve faze svojega razvoja za »teoreticistično deviacijo«, in ko na hitro vpelje v teorijo razredni boj (»filozofija je v zadnji instanci razredni boj v teoriji«), kar pa po mojem mnenju ne rešuje statusa strukturalne dialektike, kakor si jo je zamislil Althusser, temveč jo — zaradi nezdržljivosti strukturalističnega koncepta »anonimnih struktur brez subjekta« ter marksističnega koncepta razrednega boja, ki implicira priznavanje razredov kot zgodovinskih subjektov — napravlja samo še bolj problematično.

UREDNIŠTVO: V novoveški meščanski filozofiji je obstajalo nenehno prizadevanje, da se filozofsko mišljenje predstavi v sistemu, da se sistemsko razume stvarnost. Ali ni bil strukturalizem na nek način anticipiran v tem prizadevanju za izgradnjo sistemov?

B. MAJER: »Teoretična praksa« strukturalizma prej zanika kot potrjuje to vprašanje. Izgradnja velikih metafizičnih filozofskih sistemov 17. in 18. stoletja ne izvira toliko iz težnje filozofskega mišljenja, da se predstavi v sistemu, temveč mnogo bolj iz potrebe, da celotno stvarnost razloži iz enega samega metafizičnega principa (bodisi duha, bodisi materije), medtem ko večini strukturalistov sploh ne gre za to, da bi enotno razložili svet, temveč se omejujejo na proučevanje strukturnih zakonitosti določenega področja stvarnosti, uporabljajoč metodo strukturalne analize, ne da bi pri tem — zlasti v prvi, »nefilozofski« fazi — kaj globlje teoretično, filozofsko razmišljali o svojem metodološkem postopku. Najmanj pa jim je šlo za to, da bi skušali konstituirati kakršenkoli nov »filozofski sistem«. Tudi dela tako imenovanega »zrelega« strukturalizma nimajo takšne ambicije, čeprav so pisana dokaj sistematično. Morda se zdi paradoksalno, vendar bi strukturalizmu prej lahko očitali pomanjkanje smisla za strogo »sistematično« mišljenje (zlasti v njegovi »filozofski« fazi), kakor pa težnjo po izgradnji filozofskih sistemov.

UREDNIŠTVO: Ali bi lahko podrobneje osvetlili svojo trditev, da strukturalizem po eni strani odpira družbenim in literarnim znanostim in tudi splošni umetnostni teoriji nove možnosti proučevanja, nove metode in

tehnike, po drugi strani pa krepí pozitivistične tendence v družbenih znanostih in jim odvzema njihovo filozofsko razsežnost, jih potiska v vlogo molčečega orodja kapitala?

B. MAJER: Da sta strukturalizem (še bolj pa uporaba strukturalne metode, ki ni nujno vedno »strukturalistična« v filozofskem pomenu besede) odprla nove razvojne možnosti in privedla do novih pomembnih znanstvenih odkritij v celi vrsti družbenih znanosti (tako zlasti v lingvistiki, etnologiji, literarni in umetnostni teoriji, estetiki, semiologiji itd.) ne more biti danes več dvoma. In to brez ozira na nedvomne teoretične enostranosti in pomanjkljivosti strukturalizma, ki seveda ostajajo predmet kritike. Domnevamo sicer lahko, da bi uporaba konkretne materialistično historične dialektike dala tudi v teh znanostih večje rezultate, vendar ta možnost ni bila (še) v celoti uresničena, dejanskost pa ima, naj bo še tako enostranska in nepopolna, v življenju vedno prednost pred možnostjo, pa naj bi bila ta še tako vsestranska in popolna. Mislim pa, da tudi tu »stvarnost sama sili k mišljenju«, da predmet sam zaradi svoje dialektične narave sili znanstvenika, ki se z njim ukvarja, k dialektičnemu načinu mišljenja in tako je v konkretnem raziskovalnem delu včasih več resnične dialektike kot v abstraktnem teoretičnem razglabljanju o dialektiki nasploh. Seveda pa ne smemo pri tem prezreti tudi tistih ideoloških, v bistvu pozitivistično-scientističnih, »teoreticističnih« tendenc, ki jih nosi s seboj strukturalizem kot *filozofska* koncepcija, kot ideološki izraz postvarelega meščansko-tehnološkega sveta, čigar naivne žrtve so dostikrat prav filozofsko in idejno neosveščeni znanstveniki. Kolikor zadeva strukturalizem, mislim tu predvsem na strukturalistični napad »na človeka in zgodovino«, na vlogo človeka kot zgodovinskega subjekta, ki naj bi jo zamenjala »anonimni sistem brez subjekta«, »teoretično brez identitete«, skratka igra struktur, ki v celoti opredeljujejo človeka in ga napravljajo nepotrebnega kot kritični, ustvarjalni zgodovinski subjekt.

Menim, da ni mogoče prezreti ideološkega podteksta te tendence, ki se v filozofsko reflektiranem strukturalizmu izraža eksplicitno, medtem ko je v filozofsko nereflektiranem strukturalizmu navzoča bolj ali manj nezavedno. Vendar pa je treba priznati, da srečujemo v miselnem krogu, ki ga bolj ali manj upravičeno štejemo za strukturalističnega, tudi tendence, ki se kritično konfrontirajo z naivnim pozitivizmom in scientizmom zgodnjega strukturalizma (na pozicijah radikalnega, često ultralevo pojmovanega marksizma v njegovih različnih variantah), ki skušajo razkrinkati ideološki značaj »meščanske pisave« ter od »naivno pozitivistične« analize struktur kot (filozofsko netematiziranega) sinhronega reda prehajajo k proučevanju procesov, ki proizvajajo »strukture« kot svoj učinek. Povezujoč strukturalizem s Freud-Lacanova psihoanalizo in Marxovo kritiko meščanske družbe usmerjajo svojo pozornost k proučevanju podzavestnega (»nezavednega«) temelja (odtujenih) družbenih struktur, ki kot učinek, strdina, naplavina represivnih družbenih stanj obvladuje

človeško dejavnost. To velja zlasti za del tako imenovanega »Tel Quela«, (ki pa je danes že v razsulu) in za tako imenovano »teorijo označevalne prakse«, ki skuša nadaljevati levo radikalno usmerjenost tega kroga, navezujoč hkrati, a z različnimi poudarki na Marxa (v Althusserjevi) na Heideggerja (v Derridajevi) in na Freuda (v Lacanovi) redakciji.

UREDNIŠTVO: Na katerih področjih in kako se kaže vpliv in prisotnost strukturalizma v slovenskem prostoru?

B. MAJER: V slovenskem prostoru se kaže ta vpliv predvsem na področju literarne teorije in kritike, na področju estetike, na področju sociologije (zlasti umetnosti in religije) ter na področju filozofije. Na področju filozofije ter literarne in umetnostne teorije je zadnja leta prisoten zlasti v reviji »Problemi« in v okviru semiotične sekcije Slovenskega filozofskega društva. Svoj filozofski program opredeljuje kot »teorijo označevalne prakse«, ki skuša teoretično podgraditi Marxov historični materializem (v Althusserjevi redakciji) s Freud-Lacanovo psihoanalizo ter tako izdelati teoretično aparaturo za strukturalno analizo literarnih in umetniških fenomenov, pa tudi za filozofsko razumevanje sodobnega intelektualnega dogajanja na področju filozofije in družbene teorije sploh.

Na področju sociologije umetnosti in religije pa je čutiti predvsem vpliv »čistega« Althusserja (iz njegove kritične »marksistične« faze) brez psihoanalitično-semiotičnega podteksta, ki je značilen za »teorijo označevalne prakse«. Pravzaprav gre tu za proučevanje sociološke razsežnosti umetnosti in religije s pomočjo metode strukturalne analize, ki pa hoče ostati dosledno marksistična, ter zavrača strukturalizem kot svojo idejno filozofsko osnovo.

V bistvu bi lahko rekli, da gre v obeh primerih za poskus marksistične asimilacije določenega števila metodoloških konceptov strukturalizma, predvsem tistih, ki so vezani na metodo strukturalne analize, ne pa na samo strukturalistično filozofsko teorijo. Koliko je ta poskus uspel, koliko odpira nove produktivne možnosti v razvoju teh znanosti, koliko je v njem inovacijskih možnosti za razvoj in uporabo materialistične strukturalne metode, koliko pa je to zgolj prevzemanje strukturalističnih teoretičnih konceptov ter bolj ali manj eklektično mešanje historičnega materializma, materialistične dialektike in strukturalizma — to je ta trenutek še zelo težko reči, vsekakor pa bi bilo najbrž že danes potrebno kritično preanalizirati dosedanje rezultate, podpreti tisto, kar je v tem teoretičnem gibanju produktivnega, ustvarjalnega ter se kritično konfrontirati s tistim, kar je v njem eklektičnega, teoretsko nedomišljenega in marksistično nesprejemljivega.

UREDNIŠTVO: V knjigi ste nakazali zvezo med strukturalizmom in tehnokratizmom. Mar ta spoj in še drugi družbeni in znanstveni pogoji zagotavljajo trajnejši življenjski napoj strukturalizmu v prihodnosti?

B. MAJER: Težko je karkoli napovedati za prihodnost; dejstvo, ki ga že danes lahko ugotovimo, pa je, da je »klasični« strukturalizem ta trenutek v hudi notranji krizi, da ne rečem v teoretičnem razkroju. To se kaže med drugim v nenavadnih teoretičnih in političnih transformacijah njegovih protagonistov, izmed katerih se nekateri vračajo k marksizmu, drugi pa se oddaljujejo od strukturalizma v najrazličnejših smereh ali pa vse bolj tonejo v eklekticizmu, ki ni opravičil pričakovanja, ki so ga stavili vanj — ne tako dolgo tega — nekateri naši goreči privrženci strukturalizma. Morda je prav to teoretično in idejno »razslojevanje« strukturalizma eden izmed vzrokov, da tehnokratizem išče svojo filozofsko teoretično osnovo bolj v sodobnem (anglosaksonskem) pozitivizmu in pragmatizmu, v različnih variantah sodobne neopozitivistične filozofije jezika, ki je — če izvezemo nekatere najnovejše poskuse — popolnoma gluha za kakršnokoli idejno-filozofsko, socialno družbeno razsežnost, medtem ko vsaj za del sodobnega strukturalizma tega ne bi mogli reči.

UREDNIŠTVO: Kaj pomeni strukturalizem za marksizem, kaj je tisto trajno in vredno v strukturalizmu, na kar morajo biti marksisti pozorni in v čem so možnosti marksističnega preseganja strukturalizma?

B. MAJER: Mislim, da je tisto trajno in vredno v strukturalizmu, na kar morajo biti marksisti pozorni, predvsem množstvo intelektualnih pobud, ki jih ni mogoče ignorirati, ne glede na to, ali se s posameznimi teoretičnimi konceptijami, ki jih predlaga strukturalizem, strinjamo ali ne. Cela vrsta znanstvenih dosežkov na področju sodobne lingvistike, semiotike, literarne in umetnostne teorije, estetike, etnologije itd., da naštejemo samo najvažnejša področja, je brez dvoma nastala pod vplivom strukturalizma in ima kljub svojim teoretičnim enostranstvom in pomanjkljivostim, trajno vrednost. Prav posebej pa velja to za samo strukturalno analizo, ki sicer ni nastala — kot smo večkrat poudarili — znotraj samega strukturalizma, temveč pred njim in neodvisno od njega, vendar pa je strukturalizem razvil strukturalno analizo v določeni smeri dalje ter jo prilagodil raziskovalnim potrebam in možnostim družbenih znanosti, čeprav jo je pri tem deloma tudi osiromašil, reducirjal zgolj na jezikovno, semiotično raven ter izgubil izpred oči njeno dialektično naravo. Prav tako je treba oceniti kot vredno v strukturalizmu intelektualno pobudo za rekonstrukcijo materialistične dialektike, ki naj bi vključevala tudi strukturalno analizo, kar je gotovo naloga, ki se ji marksizem kot znanstvena teorija in metoda ne bo mogel izogniti.

Prav tako pomembna se mi zdi pobuda za ponovni premislek razmerja med Heglovo in Marxovo (oziroma marksistično) dialektiko, med Marxom in Feuerbachom, poziv k proučevanju vsakokratnega zgodovinskega stanja iz njega samega v vsej njegovi »strukturalni« kompleksnosti in prepletenosti brez ideoloških bergel takšnega ali drugačnega absolutnega, kar je tudi osnovna Marxova metodološka zahteva — vse to in še marsikaj

drugega bi lahko našteli kot tisto vredno in trajno, kar je strukturalizem kljub svojim enostranostim in pomanjkljivostim prinesel v zakladnico sodobne teoretske kulture. Vse to pa lahko ostane vredno in trajno le, kolikor ohranimo do tega ustvarjalen kritičen odnos, kolikor sprejemamo strukturalizem predvsem kot intelektualno pobudo, kot izziv za kritično razmišljanje, ne pa kot dogmo, kot stališče, ki ga je treba brez kritičnega premisleka sprejeti in uporabljati. Samo v takem, ustvarjalno kritičnem odnosu, neobremenjenim s kakršnimikoli dogmatičnimi predsodki, v sprejemu intelektualnega izziva, ki ga prinaša, vidim možnost in nujnost marksističnega preseganja strukturalizma.

IVAN SEDEJ

Nekaj okvirnih vprašanj o vrednotenju kulturne dediščine

Razmišljanja o usodi kulturne (pa tudi naravne) dediščine so ob razpravah o novem zakonu o varstvu naravne in kulturne dediščine prinesle marsikatero osvežitev. Hkrati pa se je odprlo tudi nekaj bistvenih vprašanj, nastalo pa je tudi precej nejasnosti, ki so po navadi rezultat malce hitrega branja in interpretiranja aktualnih političnih obrazcev. Zato se je ponekod v strokovnih vrstah, med konservatorji in delavci v spomeniškovarstveni službi pojavil prikrit strah, da pomeni podružbljenje neke dejavnosti tudi njeno vulgarizacijo in hkrati resno grožnjo strokovnosti. Ker gre v varstvu spomenikov za meddisciplinarno dejavnost, za kompleksno vedo, ki se je uveljavila že pred desetletji kot sinteza delnih pogledov različnih humanističnih in tehničnih strok, je takšen strah najbrž odveč. Družbena verifikacija statusa nekega predmeta kulturne dediščine (njegova proglasitev za kulturni spomenik) je nedvomno vprašanje, ki si ga neka služba ali veda ne more lastiti — hkrati pa ne smemo pozabiti, da za vrednotenje spomenikov in kulturne dediščine obstojajo objektivna strokovna, lahko rečemo, znanstvena merila.

Seveda pa se bo treba navaditi, da mora vsaka dejavnost prihajati pred ljudi z argumenti, s strokovno utemeljenimi in dognanimi elaborati. Kot vemo, ima tehten argument vedno svojo težo, ki je v primeru spomeniškega varstva pogosto le en argumentiran aspekt — poleg njega se namreč uveljavljajo in tehtajo tudi drugi interesi, gospodarski, politični itn. Seveda pa je položaj teh drugih navadno veliko lažji — svojo ekspanzijo na področje spomenikov in zavarovanih območij opravičujejo z ekonomskimi izračuni in s številčno opredeljenimi vizijami bogate (prihodnje) proizvodnje in srečnega življenja v neposredni bližini roga izobilja. Po drugi strani pa je treba tudi ugotoviti, da imamo vedno manj tistega prostora, ki bi moral biti bistvena sestavina našega kulturnega življenja.

Za tehtanje interesov moramo prav zato najti skupni imenovalec in bolj ustrezno metodologijo. Da bomo lahko primerjali kulturni in ekonomski pomen (območja ali objekta) ali pa kulturno in gospodarsko

škodo, moramo operirati s primerljivimi podatki. Zato se tu odpira novo področje za konservatorsko stroko, ki bo morala h klasičnemu skupku varstvenih dejavnosti dodati še uporabo znanj, ki so do nedavna veljala celo kot grožnja kulturi — vzemimo le računalništvo.

Mesto kulturne dediščine (kjer govorimo predvsem o njenem materialnem delu) v socialistični družbi je najbrž že opredeljeno — saj gre za sporočene kulturne in zgodovinske vrednote, ki so hkrati tudi sestavina žive kulture in njena osnova. Pri vrednotenju te dediščine pač ne moremo mimo klasične ugotovitve, da je proletariat dedič vseh pozitivnih dosežkov preteklosti, posebno pa globokega humanizma, ki se kaže v vseh velikih kulturnih podvigih in realizacijah — pa naj gre za slikarstvo, arhitekturo ali glasbo vseh časov. Po drugi strani pa ima kulturna dediščina svoje mesto tudi v materialnih prizadevanjih — kot bistvena sestavina zdravega in kulturnega okolja. Zavedati se moramo, da varstvo (pa naj gre za ožje področje varstva spomenikov ali pa najširši kompleks varstva okolja) ni nekakšna fakultativna ali čustveno obarvana dejavnost, marveč sestavina dobrega gospodarjenja. Seveda pa podlaga takšnega gospodarjenja ni trg. Profiti se kažejo na drugih ravneh, predvsem pa dolgoročno — največkrat na zelo neotipljivem področju — v človekovem dobrem počutju in ustvarjalnosti.

Zato je varovanje kulturnih spomenikov in širše kulturne dediščine dejavnost, ki ima prizvok pasivnega pristajanja (varovanje) zgolj v podedovanem imenu — v resnici pa pomeni razumno varovanje kvalitet, ki nam jih je zapustila preteklost, zavestno oblikovanje, torej aktivno vplivanje na prostor in njegov pomen ter funkcijo. Navsezadnje je najstrožje varovanje poljubnega nacionalnega parka (vzemimo osrednji del prihodnjega triglavskega narodnega parka) resen oblikovalski poseg v naravo in okolje, hkrati pa tudi pomembno kulturno dejanje. Varstvo je namreč, pa naj se sliši še tako paradokсно, dejavnost, ki je najtesneje povezana z resničnim družbenim napredkom. O tem med drugim priča tudi bistveni premik v gledanju na kulturno dediščino celo na Zahodu, kjer imajo kulturni spomeniki vedno večjo družbeno (torej nematerialno) ceno in so simboli statusa celotne družbe. Seveda ne smemo pozabiti, da je v prizadevanjih za prenovo starih urbanističnih ansamblov tudi precej sebičnih hotenj in profitarstva, ki je najbolj očitno pri ravnanju s premičnimi spomeniki — antikvitetami, ki so predmet neusmiljenega špekuliranja.

Bistveno drugačno je obravnavanje kulturne dediščine pri nas — ki je, vsaj kar zadeva deklaracije, urejeno tako kot nikjer na svetu. Tu mislimo predvsem na podružbljenje in na možnost slehernega občana, da odloča o usodi kulturne dediščine. Hkrati pa gre pri kulturni dediščini za vrednote, ki niso samo last družbe današnjega trenutka in prostora — so tudi legitimacija za včeraj, za jutri in v širokem planetarnem prostoru — zato dediščina tudi obvezuje in nad njo ni mogoče uveljavljati »kolektivnega« lastništva tako, da jih lahko zaradi kratkoročnih

gospodarskih koristi uničujemo. Zato imamo navsezadnje tudi službo in vrsto znanstvenih ustanov, ki se posvečajo proučevanju in negovanju kulturne dediščine. V okviru družbenega odločanja in samoupravnega dogovarjanja o statusu spomenikov in predmetov kulturne dediščine je zato njihova vloga toliko večja in pomembnejša. Gre za ustanove ali teame, ki pripravljajo predloge strokovnih odločitev, o katerih pa dokončno odločijo občani neposredno ali pa prek svojih delegatov.

Po drugi strani pa je varstvo (govorimo o stroki) tudi tako imenovana nacionalna veda, ki je ne glede na ceno pomembna in nenadomestljiva sestavina nacionalne kulture in ekonomije(!). Hkrati ne smemo pozabiti, da gre ob vprašanih vrednotenja predvsem za vprašanje družbenih vrednot — zato imajo kulturni spomeniki v samoupravni družbi drugačno vsebino in pomen kot, recimo, v prosvetljeni monarhiji ali klasični kapitalistični družbi. Pompozna dvatisočpetsto letnica perzijske države pred leti je pokazala, da je bila večina izkopavanj v Iranu posvečena slavi dinastije in posrednemu dokazovanju kontinuitete s Kirovim kraljestvom.

Varovanje kmečkega stavbarstva in spomenikov ljudske kulture je v nekaterih alpskih deželah rezultat neoromantičnih »teorij« o nepokvarjenosti in ustvarjalnosti ljudske duše, obenem pa tudi zaprašenih misli o posebnem značaju »germanske« rase. Varstvo v teh okoljih je v službi mitologije oblasti — te sestavine zasledimo celo v vrednotenju velikih arhitektur in umetnin. Marsikje pa je varstvo kulturne dediščine dejavnost, ki je izključno v rokah družbene elite — zato tudi odseva njen odnos do zgodovine in kulture. Nikakršno naključje ni, da v sosednji Italiji zasedajo na tem področju večino ključnih mest (posebno v Rimu, v centru) ljudje, ki se lahko pohvalijo s plemiškim izvorom in naslovi. Vendar zaradi prizadevanj neobremenjenih ljudi tečejo spomeniškovarstvena prizadevanja po vsem svetu v bolj objektivnih smereh, oprtih na zgodovinsko in druge znanosti.

Kulturna in naravna dediščina, ki jo varujemo kot zgodovinski dokument, kot predmet znanstvenega proučevanja, kot rekreacijsko območje ali kot objekt estetske ali drugačne percepcije, je najtesneje povezana z znanostjo in dejavnostmi, ki jo raziskujejo. Razvoj posameznih strok (vzemimo le umetnostno zgodovino, zgodovino arhitekture, arheologijo, organizirano varstveno dejavnost itn.) vpliva na varstvo kulturne dediščine in na njen pomen v sodobnosti. Tako tudi stroke opredeljujejo predmet, poudarke in novo vsebino. Na sam razvoj strok pa spet vplivajo ohranjeni spomeniki kulturne dediščine s svojim obstojem in s svojo izpovedno močjo. Ohranjena kulturna dediščina pa ima nedvomno svoj povratni vpliv tudi na družbo kot celoto.

Odvisnost med družbo in kulturno dediščino se kaže predvsem v opredelitvi kulturne dediščine kot družbene vrednote. Zato je v naših razmerah kulturna dediščina tudi izrazito razredne narave — bodisi kot priča o dogajanjih v preteklosti, bodisi kot dediščina, ki je po stoletjih odtujenosti prišla v roke pravega lastnika — delovnega človeka.

Pri uživanju kulturne dediščine (poznamo pa tudi porabo) se pa še vedno kažejo nekatera preživela gledanja — od ozkega strokovnjakarstva, ki si jemlje posamezna področja kulturne dediščine v svoj fevd, do izrazito komercialističnih teženj, ki skušajo kulturno in naravno dediščino spremeniti v blago, v predmet manipulacije in prodaje. Tako se srečujemo z odtujenostjo, ki je rezultat pollaščenja in hkrati z elitizmom. Kulturne dobrine še vedno niso dostopne vsem občanom, njihova konsumacija je omejena na ožji krog poznavalcev, zbiralcev ali strokovnjakov. Izjema so morda le spomeniki ljudske revolucije in NOB — vendar tudi tu ni vse jasno — največkrat gre za mešanje ravni in za enačenje obeležja s spomenikom, to je z avtentičnim objektom ali prostorom, kjer je potekal kak pomemben dogodek. Mnogokrat pa se najdragocenejši spomeniki NOB prav zaradi takega gledanja spremenijo, postanejo javni spomenik, izgubijo pa avtentično pričevalno vrednost.

Po drugi strani se srečujemo tudi z neko drugo napako — spomenike NOB marsikdaj (seveda iz najboljših pobud in namenov) trgamo iz konteksta kulturne dediščine in skušamo zanje uvesti drugačno vrednotenje. To pa vodi k nezgodovinski obravnavi, ki je v bistvu negacija najpomembnejšega sporočila, ki ga takšni spomeniki nosijo. Prav zgodovinskost spomenikov iz obdobja ljudske revolucije, NOB in predvojnega gibanja, njihova pričevalna vrednost in humanistične dimenzije so tisto, kar jih uvršča med najpomembnejše objekte kulturne dediščine pri nas. Mito-loška obravnava lahko stvari samo škoduje.

Svojevrstno usodo doživlja premična kulturna dediščina — saj postajajo antikvitete statusni simboli, s tem pa tudi predmet špekulacij, trgovanja in odtujevanja. Predmeti, ki se kopičijo v muzejskih depojih, pa so po drugi strani mrtvo bogastvo, saj razen peščice kustosov ne ve zanje nihče. Iz tega lahko izpeljemo tudi (morda) malce krivično in posplošeno trditev, da je poglobljena napaka večine naših muzejev v tem, da razstavljajo predvsem likovno in drugače najbolj atraktivne predmete — zanemarjajo pa sicer manj atraktivne, zato pa toliko bolj zgovorne priče o vsakdanjem življenju najrazličnejših ljudskih slojev v preteklosti. To pa priča o nekaterih zgrešenih pogledih na valorizacijo spomenikov in kulturne dediščine — kjer po tradiciji in inerciji najvišje vrednotimo predvsem estetske komponente in seveda starost. V družbeno vrednotenje nekaterih sestavin dediščine, posebej kadar gre za finančno sodelovanje pri varstvu, pa se nemalokrat vpleta tudi primitivno sektaštvo, ki hoče v srednjeveški arhitekturi ali freski na vsak način videti sovražnika socializma ali pa ideološko sumljivo upodobitev (stvaritev), ne pa postaje na trnovi poti, ki je pripeljala v današnje dni.

Iz strokovnjakarske zaverovanosti in elitniškega pogleda na dediščino (ki jo znajo ceniti samo prefinjeni poznavalci) izvira tudi premajhna informiranost. Muzeji, galerije in zavodi za spomeniško varstvo sicer sodelujejo pri popularizaciji kulturne dediščine — vendar pogosto brez pravega uspeha zaradi zastarelih prijemov in deloma tudi zaradi od-

tujenosti. Hkrati pa se popularizacija zelo pogosto omejuje na dokaj suhoparno strokovno opredeljevanje ali opisovanje objektov (prostorov), ki je obremenjeno z množico nepotrebnih podatkov. Pogrešamo predvsem tako literaturo, ki bi znala spomenik ali večje število spomenikov predstaviti v kulturnozgodovinskem kontekstu kot pripoved o življenju v enem izmed časovnih prerezov ali v zgodovinski retrospektivi. Tu se srečamo s staro bolečino ozkega strokovnjakarstva in zbirateljstva: o nekem starem novcu vemo prav vse — kdo ga je dal kovati, kakšne so kovne napake, kakšna je njegova materialna sestava, kakšna je njegova umetniška vrednost itn. — nikoli pa ne zvemo, kaj je bilo mogoče zanj kupiti! Zato najbrž ne bi bilo odveč, če bi v interpretacijo kulturne dediščine vnesli več etnoloških prijemov in metod — saj gre največkrat za dokumente in dosežke, ki pričajo o načinu življenja v preteklosti in ki so sestavina današnjega načina življenja.

Tudi raziskovalno delo na področju teorije in prakse varstvene dejavnosti še ne dosega tiste stopnje, ki bi ga glede na pomen kulturne dediščine v družbi moralo. Gre bolj za naključne akcije in nepovezana prizadevanja posameznikov in posameznih institucij brez dolgoročnih programov. Nekatero raziskavo pa tečejo po več tirih. Na izredno pomembnih področjih pa delamo šele prve korake — vzemimo le metodologijo vrednotenja spomenikov NOB in ljudske revolucije, teorijo shranjevanja in revitalizacije kulturne dediščine (spomenikov), uvajanje novih tehnologij in prijemov v konservatorsko prakso itn. Teoretično pa je povsem nerazčiščeno poglavje o pietetnem in čustvenem doživljanju nekaterih sestavin kulturne dediščine, ki ga ni mogoče opredeliti z merili iz potrošnega sveta ali pa z golo dokumentarnostjo. Obenem pa se nihče ne vprašuje po merilih, ki botrujejo rušenju in spreminjanju največjih spomenikov.

Premalo se zavedamo izpovedne in mobilizatorske moči, ki jo imajo avtentična ohranjena pričevanja iz revolucije. Navidezna skromnost teh spomenikov (skromne delavske hiše, prizorišča bitk in ofenziv, barakarska naselja, ki so imela funkcijo nacionalnega političnega središča — vzemimo le Bazo 20) ne bi smela vplivati na njihovo resnično izpoved, saj govore sami po sebi več in neposredneje kot še tako grandiozna kiparska stvaritev. Veličina je bila v skromnosti.

Kulturna dediščina je tudi posoda, ki jo vsak čas znova napolni z novo vsebino. Zato to niso okamenele priče ali nepremakljivi monumenti, marveč dinamične strukture, ki jih je treba ustrezno vtakati v sodoben način življenja. Zato tudi ni »sovražnih« spomenikov — grad in grajska ječa nista simbola preživelega fevdalnega reda, marveč pričevanje o boju delovnih ljudi za socialno enakost v vseh časih in hkrati dokument o načinu življenja v preteklosti ter kultivirano oblikovan prostor, ki je dandanes na voljo vsem delovnim ljudem. Isto velja za stara mestna jedra, ki lahko polnovredno žive tudi danes, kot okvir polnokrvnemu sodobnemu življenju, ali za stare slike, ki bogatijo naš ambient.

Tako se vnovič srečujemo s problemom vsebine in vrednotenja spomenikov in kulturne dediščine, ki se morata pri nas navezovati (v nasprotju s tržno stihijo Zahoda in direktivno kulturo Vzhoda) na vrednote samoupravne družbe, pa tudi na pozitivne vrednote zgodovinskega izročila. Zato dediščina ne more biti vsiljena vrednota, je lahko le sestavina načina življenja, pomemben gradbeni element celostne socialistične osebnosti. Zato je subjekt vrednotenja vsakdo — specialistična in strokovna vprašanja pa rešujejo ustrezni strokovnjaki in teami, saj gre navsezadnje za institucije in ljudi, ki jih je šolala in postavila na to mesto družba in ti delajo v njenem interesu.

Kulturna in naravna dediščina sta pomembni komponenti zdravega okolja. Kulturna krajina s skladno uravnovešenimi naravnimi elementi in posegi človekovih rok je nedvomno dobrina, ki je ni mogoče kupiti — lahko si jo le priborimo z razumnim gospodarjenjem in seveda z upoštevanjem določenih »neekonomskih« komponent. Kot del vsakdanjega okolja pa je dediščina tudi faktor, ki lahko ob pravilni negi in interpretaciji (prenova), spremeni brezdušne spalne četrti v človeka vreden ambient. Postane lahko vir pobud in razmišljanj o smislu angažiranega in hkrati s kulturo prepojenega življenja. Naravna dediščina ima v tem kontekstu podobno vlogo. V največji meri izpričuje razmerja in odnose med naravo in družbo, kjer bi moral biti poudarek na gospodarjenju in negovanju in ne na surovi eksploataciji, ki je rezultat tehnokratskega pojmovanja narave.

Pri vrednotenju kulturne in naravne dediščine in posebej kulturnih in zgodovinskih spomenikov bi morali izhajati iz klasičnih marksističnih opredeltev, da so vse vede v bistvu zgodovinske. Material za tako pojmovano zgodovino pa so lahko le avtentični viri — predvsem materialni preostanki, ki govore dosti bolj odkritosrčno in resnično kot marsikateri zapis. Zato ima ohranjevanje in negovanje takšnega podedovanega bogastva tudi izjemen pomen za vrsto znanstvenih panog — saj najbrž ni treba vnovič opozoriti na pomen, ki ga ima znanost za človeka in za izgradnjo kompleksne socialistične osebnosti.

Razvoj marksističnih stališč pri učencih

Spričo velikega pomena, ki ga imajo stališča in še posebej marksistična stališča za vsa področja človekovega življenja, so se pedagogom predmeta STM postavila vprašanja: kaj je stališče, katere so njegove sestavne komponente; ali se pojavlja nuja po razmejevanju pojma stališče s pojmi, ki so mu bolj ali manj sorodni; kako in zakaj ravno v vzgojnoizobraževalnem procesu predmeta STM pri učencih razvijati marksistična stališča; kako in zakaj naj ravno samoupravljalna vzgoja omogoča učencu spreminjati stališča, ki so nesprejemljiva, toda žal v njegovi osebnosti že trdno vkoreninjena?

Prav o teh vprašanjih bom spregovorila v prispevku; vprašanja so po moji sodbi sila aktualna. To dokazuje tudi dejstvo, da je prav predmet STM zaradi svoje izrazite interdisciplinarnosti, zaradi svojih možnosti samoupravljalnega vzgojnega delovanja tudi predmet, ki ne le lahko, temveč tudi mora pri učencu razvijati marksistična stališča ter ga usposablja za pravilno ocenjevanje najrazličnejših konkretnih pojavov. Seveda takšen razvoj večkrat spremljajo številni zapleti, težave, celo odpori učenčeve osebnosti, toda rezultat takšnega razvoja je vendarle lahko učenčevo spoznanje, da marksistična stališča bogatijo njegovo osebnost, da ga usposablja za delovanje v družbeni praksi, za spreminjanje te prakse, za graditev — če parafraziram besede Karla Marxa — svobodne družbe svobodnih ljudi.

Če si zastavimo vprašanja, kaj je stališče, se srečujemo z najrazličnejšimi opredelitvami tega pojma. Najenostavnejše opredelitve trdijo, da je to težnja, nagnjenje bodisi k pozitivnemu bodisi k negativnemu reagiranju do določenih pojavov, objektov, oseb in situacij. O tej trditvi lahko rečemo, da je sicer enostavna, razumljiva, vendar pa hkrati presplošna, saj ne zajema posebnih značilnosti tega pojava, prav tako pa ga tudi dovolj ne razmejuje z njemu sorodnimi pojavi, kot so prepričanje, mišljenje, predsodek, mnenje itd. Prav zavoljo tega danes vse bolj sprejemajo opredelitev, da je stališče relativno trajen sistem pozitivnega ali negativnega ocenjevanja, emocionalnega doživljanja in tendenca, da se v skladu s tem začne akcija. Bistvena značilnost stališča je, da je sila zapleteno. To nam dokazuje prav pojav večkratne neskladnosti, pa tudi slabih povezav, do katerih lahko prihaja med njegovimi sestavinami. Sleherno stališče namreč temelji na treh komponentah oziroma je, po besedah dr. Nikole Rota, integracija treh osnovnih funkcij: spoznavne — kognitivne, čustvene — emocionalne ter motivacijske, voljne — konativne.

Če si zastavimo vprašanje, kaj tvori spoznavni temelj stališča, potem lahko trdimo, da je to posameznikovo znanje in najrazličnejše izkustvo. Pedagog predmeta STM lahko spozna in mora upoštevati, da čim širše je učenčevo znanje in čim širši je krog učenčevih izkustev o nekem objektu, pojavu, osebi in situaciji, toliko trdnejša so tudi njegova stališča in toliko težje bo omenjena učenčeva stališča v vzgojnoizobraževalnem procesu spreminjati (če bo seveda takšno spreminjanje potrebno).

Naslednja konstitutivna komponenta stališča je emocionalna komponenta. V vzgojnoizobraževalnem procesu predmeta STM se ta stališčna komponenta izraža tako, da so učencu določeni pojavi (objekti, situacije, problemi, osebe), o katerih razmišlja in jih ocenjuje, vseč ali ne, ga privlačijo oziroma odbijajo, skratka gre za to, da učenec zavzema oziroma mora zavzeti odnos do pojava, oziroma do problema v celoti, tako da se ob tem zavzemanju izraža tudi njegovo emocionalno doživljanje.

Kot poslednjo konstitutivno komponento stališča pa velja omeniti še konativno komponento. Pri samoupravljalni vzgoji se izraža v učenčevi težnji, v učenčevem aktivnem odnosu, v učenčevi pripravljenosti storiti nekaj, da se pojav, do katerega zavzema učenec določeno stališče, uredi, oziroma če je pojav negativen, prepreči. Zaradi velikega akcijskega pomena omenjene stališčne komponente je za pedagoga predmeta STM ne le pomembno, temveč se predenj postavlja kot imperativ, da v vzgojnoizobraževalnem procesu, pri vseh aktivnostih predmeta STM, skratka pri celotni samoupravljalni vzgoji zna učencu realno prikazovati mnogovrstne družbene pojave, situacije, probleme. Realno prikazovanje pojavov, situacij, problemov seveda ne pomeni njihovo nekritično prikazovanje oziroma pretirano kritično prikazovanje. Pedagogovo nekritično prikazovanje pojavov in problemov namreč lahko postopno pri učencu ustvarja oziroma gradi sliko »olepšane« družbene stvarnosti, ga ne spodbuja k dejavnosti in ga navaja k pasivnosti. Nespodbuden učinek na učenca pa ima lahko tudi pedagogovo pretirano kritično prikazovanje situacij, pojavov, problemov. Naj osvetlim postavljeno trditev s konkretnim primerom. Pedagogovo pretirano kritično razčlenjevanje takšnega pojava, kot je družbeni konflikt, lahko učenca napelje k enostranskemu, pesimističnemu sklepanju, češ, le kaj bi deloval v družbeni stvarnosti, jo poskušal sam izboljševati, ko pa jo bodo vedno razdirali strahoviti družbeni konflikti. Takšno pedagogovo pretirano kritično osvetljevanje družbenega konflikta namreč učencu prikazuje omenjeni pojav zgolj v negativni luči, zanemarjena ali zapostavljena pa je ob tem možna pozitivna vloga tega družbenega pojava. Podajanje ostaja zato enostransko, nerealno in nedialektično.

Vse stališčne komponente so med seboj izredno tesno povezane. Pojav močnejših ter dolgotrajnejših neskladij med njimi lahko učenčevo osebnost temeljito dezintegrira. Zato se pojavlja nujnost, da se pedagog predmeta STM ne le zave nevarnosti takšne dezintegracije učenčeve osebnosti, temveč da se ji zna v vsem vzgojnem delu — pri celotni samo-

upravljalški vzgoji — tudi učinkovito upreti. Seveda so taka prizadevanja, ali drugače povedano, usklajevanje posameznih stališčnih konstitutivnih komponent zelo naporno, odgovorno delo, saj terja od pedagoga pravičen izbor ter uporabo najrazličnejših učnih sredstev, oblik, metod, nenehno postavljanje učenca v problemsko situacijo, razvijanje njegove kritičnosti, aktivnosti, samostojnosti, ustvarjalnosti itd.

Da pa bi bilo vse to pedagogovo delo uspešno, mora znati tudi sam razmejevati med mnogimi stališči sorodnimi pojmi kot so prepričanje, mnenje, predsodek itd. Razmejevanje omenjenih pojmov je sicer mnogo-krat težavno zaradi njihove izredno tesne medsebojne povezanosti ter različnega opredeljevanja. Tako nekateri avtorji poudarjajo, da gre pri prepričanju za večjo prisotnost intelektualne komponente, da izražajo predsodki stališča, ki so logično premalo utemeljena, vendar pa jih spremljajo intenzivna čustva in so zato težko spremenljiva, da je mnenje stališče, ki se oblikuje — oziroma da je mnenje sicer stališče, ki je racionalno utemeljeno, vendar pa ne v tolikšni meri kot prepričanje.

Vrnimo se k vprašanju, kako v vzgojnoizobraževalnem procesu predmeta STM in pri celotni samoupravljalški vzgoji pri učencih razvijati marksistična stališča. Jasno je, da je cilj predmeta STM, ki naj učenca marksistično vzgaja in izobražuje, razvijanje marksističnih stališč in prepričanj. Pri razvoju takšnih stališč in prepričanj je seveda nujno, da pedagog upošteva mnoge didaktične zahteve, kot so: povezovanje vzgojnoizobraževalnega procesa, samoupravljalške vzgoje z življenjem, povezo- vanje teorije s prakso, doseganje sproščenosti učencev, sproščeno ter odkrito izražanje njihovih stališč, uporabljati mora raznovrstna učna sredstva, metode, oblike itd. Prav tako se pojavlja nujnost, da pedagog nenehno preverja dejansko razumevanje problematike s katero se učenci srečujejo, da nenehno preverja, ali so se učenčeva stališča ter pogledi res oblikovali v skladu z njegovimi vzgojnimi prizadevanji. Pedagog se mora namreč zavedati, da ima v razredu učenca, katerih stališča se lahko bistveno razlikujejo, saj odraščajo v različnih družinah, poleg tega pa nanje delujejo različni vplivi ožjega pa tudi vse širšega družbenega okolja, množičnih komunikacijskih sredstev itd.

Pri razpravljanju o razvoju marksističnih stališč pri predmetu STM velja opozoriti tudi na pedagogovo zavedanje, da mora razvijanje mark- sističnih stališč neposredno izhajati iz učenčevega interesa. Postavlja pa se vprašanje, kako naj pedagog zainteresira učenca za sprejem marksistič- nih stališč oziroma po kakšni poti naj v njem takšna stališča razvija? Na nujnost upoštevanja nekaterih didaktičnih zahtev smo že opozorili, poleg tega pa velja opozoriti še na to, da učitelj nikakor ne bi ravnal pravilno, če bi učenca prisiljeval k sprejemu marksističnih stališč bodisi z negativnimi ocenami ali pa tudi po kakšni drugačni poti. Takšne poti prav gotovo ne bi privedle do zaželenega rezultata. Učitelj se mora zavedati, da je možno marksistična stališča v učencu razvijati le tako in tedaj, ko ta ni v vlogi objekta, v vlogi zgolj pasivnega sprejemalca

informacij, ki mu jih posreduje, temveč mu je dana možnost nenehnega aktivnega spoprijemanja z njimi (takšno aktivno spoprijemanje je pomembno še zlasti tedaj, ko je učenec prepričan, da so njegova že osvojena stališča — ki so morda tudi napačna — edino pravilna) npr. v sproščeni diskusiji, ki se lahko razvije v razredu pri obravnavi učne tematike. Učenec mora pri vsej samoupravljalni vzgoji, pri vseh aktivnostih predmeta STM resnično spoznati, da si bo moral kasneje v življenju — in to v vseh okoliščinah — marksistična stališča in prepričanje kot bistvene elemente marksističnega pogleda na svet sam izoblikovati. Zaslutiti mora, da marksistična vzgoja ni neko posebno področje, sektor dela, ter da se razvoj marksističnih stališč in prepričanj ne more omejevati le na nekatere parcialne aktivnosti. Spoznati mora nujnost prežetja celotne aktivnosti, vseh območij njihovega življenja s takšno vzgojo.

Ob zaključku naj spregovorim še nekaj besed o vprašanju, kako naj pedagog predmeta STM pri učencu spreminja stališča, ki so nesprejemljiva, toda žal v njihovi osebnosti že trdno vkoreninjena in kako naj nanje pozitivno vpliva. Pri osvetljevanju zastavljenega vprašanja velja poudariti, da pedagogovo ravnanje verjetno ni učinkovito, če poskuša omenjeni cilj doseči zgolj po poti nenehnega navajanja argumentov ter informacij učencu v smislu tako imenovanega »pridiganja«. Učenec z že utrjenimi napačnimi stališči lahko v primeru takšnega pedagogovega ravnanja začne njegovo nenehno argumentiranje, navajanje informacij omalovaževati, izkrivljati, pa celo spregledovati. Prav tako pedagogovo ravnanje verjetno tudi ni učinkovito, če se pri takšnem delu zateka k tako imenovani »zastraševalni« metodi ali drugače povedano, k temu, da zagrozi učencu s trditvijo, »češ, če ne boš sprejel takšnega stališča, boš dobil negativno oceno.« Za spreminjanje učenčevih napačnih stališč je potrebno pedagogovo ravnanje povsem drugačne narave.

In kakšno naj bo to pedagogovo ravnanje? Mislim, da je v takšnem kontekstu pedagogovo ravnanje lahko zelo učinkovito, če se pri svojem vzgojnoizobraževalnem delu ne zateka le k uporabi ozke lestvice tistih učnih sredstev, metod, metodičnih oblik oziroma k organizaciji učnega dela, ki vodijo pouk tega predmeta k tradicionalizmu pa tudi verbalizmu. Ali drugače povedano: pedagog naj uporablja takšna učna sredstva, metode, metodične oblike oziroma organizacijo učnega dela, ki vnašajo v vzgojnoizobraževalni proces dinamičnost, zanimivost ter možnost maksimalne angažiranosti učenca. Gre namreč za to, da učencu, če naj bo subjekt vzgojnoizobraževalnega dela, omogočimo, da sam, v vseh situacijah, resnično pride do spoznanja, kdaj je njegovo stališče pravilno in kdaj ne. Do takšnega spoznanja pa lahko učenec pride, če se pedagog predmeta STM odloči za uporabo metode diskusije in njenih oblik, torej metode, ki dobiva v vzgojnoizobraževalnem delu vse pomembnejšo vlogo. Večanje njenega pomena je namreč v sodobnih pogojih potencirano z vse večjimi možnostmi dostopa do podatkov o dejstvih (s tiskom, časniki, knjigami, radiom, televizijo in z drugimi sodobnimi sredstvi za množično

komunikacijo), kar vsiljuje zahtevo po urejanju mnogih fragmentarnih dejstev, po njihovem povezovanju in sistemiziranju.

V tem smislu ponuja diskusija velike možnosti, vendar je njen pomen posebno velik na tistih področjih, kjer osnovni namen ni samo pridobivanje znanja, marveč v prvi vrsti razvijanje, spreminjanje stališč in prepričanj. Bistvo diskusije je namreč v konfrontaciji mnenj in stališč učencev in v težnjah, da se na enakopravni osnovi pride do določenih sklepov. Zato na ta način pridobljena stališča in prepričanja ne delujejo na učenca vsiljivo od zunaj, marveč so rezultat njegovega razmišljanja, ocenjevanja in vrednotenja. Učenci-diskutanti so namreč prisiljeni, da sami iščejo najboljše rešitve, da iz protislovnih mnenj in stališč s tehtanjem vrednosti posameznih argumentov, navajanjem dejstev, teoretičnih stališč in drugega dokazujejo svoja in spremljajo ali zavračajo tuja mnenja, da analizirajo, sintetizirajo, posplošujejo, konkretizirajo in podobno; pri tem so v celoti miselno aktivni, skratka, v vseobsegajočem proučevanju pridejo do bistvenega. Zaključimo celo lahko, da na ta način pridobljena znanja postanejo v dobresednem pomenu posameznikova, učenčeva last; bolje se lahko pomnijo in preidejo v njegova prepričanja.

Razpravljati o tem, kakšne so pedagogove možnosti razvoja učenčevih marksističnih stališč ter spreminjanja učenčevih že osvojenih napačnih stališč pri predmetu STM, pomeni razpravljati o zelo široki, kompleksni, hkrati pa tudi o zelo aktualni tematiki. Z orisom nekaterih problemov sem v pričujočem prispevku želela vzbuditi pri pedagogih predmeta STM vsaj razmišljanja o navedeni problematiki. Takšna razmišljanja so namreč tudi eden od pogojev za dvig kvalitete vzgojnoizobraževalnega procesa pri predmetu STM oziroma za bolj učinkovito uresničevanje njegovih kardinalnih smotrov.

SLAVKO RUPEL

Razveza zakonske zveze

Ureditev in stanje pri nas

I

Ce hočemo osvetliti tak družbeni pojav kot je razveza, je vsekakor treba najprej poznati predpise, ki razvezo urejajo. Prav je, da smo pri tem previdni, da pa se obenem tudi zavedamo, da zakonodaja ne more bistveno vplivati na porast ali zmanjšanje števila razvez.

Pred vojno so bile razmere na tem področju pri nas nemogoče, ker se je to vprašanje v vsakem predelu države drugače urejalo. Na področju Srbije je veljal srbski zakonik in po njem pravoslavno cerkveno pravo, ki je dopuščalo razvezo. Možnost razveze je obstojala tudi v Vojvodini, kjer je bil v veljavi civilni zakon. V Črni gori ter Bosni in Hercegovini je bila odločilna verska pripadnost. Za muslimansko prebivalstvo je veljalo šerjatsko pravo. Slovenija in Dalmacija sta imelti katoliško cerkveno pravo, ki razveze ni dopuščalo. Tudi na Hrvaškem se katoličani niso mogli razvezati, pravoslavni pa lahko.

Takšna raznolikost v eni sami državi, da o raznolikosti v posameznih predelih niti ne govorimo, temelječa zgolj na veri, je bila seveda nevzdržna. Namesto razveze pa smo poznali ločitev od mize in postelje, ki jo je bilo mogoče doseči na podlagi sporazuma obeh zakoncev, lahko pa tudi s tožbo. O ločitvi je odločalo sodišče, vendar pa je zakonska zveza še vedno ostala v veljavi in se ločena zakonca nista mogla ponovno poročiti. Šlo je torej za različne ureditve, ki so izhajale iz bistveno različnega koncepta, naslanjale pa so se v glavnem na cerkveno pravo, katoliško, pravoslavno in muslimansko.

Po osvoboditvi smo zato začeli to vprašanje urejati med prvimi; že v drugem letu po osvoboditvi smo postopoma dobili štiri temeljne zakone, ki so urejali družinsko pravo. Poleg zakona o zakonski zvezi smo v Sloveniji sprejeli še dodatni zakon o premoženjskih razmerjih med zakoncema.

Kot je znano, je do pred dvema letoma veljavni zakon o zakonski zvezi dopuščal razvezo iz več razlogov. Ti so bili lahko zasnovani na načelu krivde in je bila v tem primeru razveza neke vrste kazen za nepravilno ravnanje enega zakonca. Med razlogi krivde so bili prešuštvo,

streženje po življenju, grdo ravnanje in neutemeljena zapustitev. Pri tem grdo ravnanje ni bil absolutni razvezni razlog. Ni zadoščalo torej, da je nekdo dokazal grdo ravnanje drugega zakonca in že s tem dosegel razvezo; sodišče je moralo razen tega ugotoviti, da je zaradi grdega ravnanja postalo skupno življenje v resnici nevzdržno.

Poznali pa smo tudi razveze razloge, ki s krivdo niso imeli nobene zveze. Ti razlogi so izvirali iz pojmovanja, da je razveza zdravilo, nekak izhod iz nevzdržnih razmer. Med take nekrivdne razloge smo šteli duševno bolezen, pogrešanost več kot dve leti in obsodbo na daljšo zaporno kazen. V vseh teh primerih je jasno, da ne gre za krivdo do drugega zakonca. Gre za tako situacijo, iz katere je izhod samo v razvezi. V vseh teh primerih zato ni bilo treba dokazovati nekega krivdnega dejanja, temveč samo dejstva, bodisi bolezni, odsotnosti preko dveh let ali pa obsodbo na zaporno kazen. Zato v teh primerih tudi ni bilo mogoče upoštevati subjektivnih okoliščin, ki bi utegnile biti enemu ali drugemu zakoncu v korist.

Povrhu vsega smo poznali še splošni razvezni razlog, ki je bil odraz obeh pojmovanj. Zakonsko zvezo je bilo mogoče razvezati tudi takrat, kadar je bilo zaradi neskladnosti nravi, trajnega nesporazuma, nepremagljivega sovraštva ali katerega drugega vzroka zakonsko razmerje tako omajano, da je skupno življenje postalo nevzdržno.

Iz tega izhaja, da smo poznali razvezo na podlagi krivde enega zakonca, na podlagi krivde obeh zakoncev, možna pa je bila tudi razveza brez krivde, če je zakonca sploh nista uveljavljala ali pa je nista mogla dokazati, vztrajala pa sta na razvezi. Sporazumne razveze nismo poznali.

V tesni zvezi z ugotavljanjem krivde je bila predvsem preživnina, kajti samo zakonec, ki ni bil kriv za razvezo, je imel pravico do preživnine v breme drugega zakonca. Vprašanje krivde in priznanja preživnine pa je bilo povezano tudi z vprašanjem morebitne kasnejše pokojnine preživelega zakonca, pa tudi pri določitvi imetnika stanovanjske pravice po razvezi. Dolgo časa je bil tudi priimek razvezane žene odvisen od ugotavljanja krivde; šele pred nekaj leti so bili prepisi spremenjeni.

Kritika teh določb je izražala dvom v upravičenost obstoja krivdnih in nekrivdnih razlogov, kajti težko je sprejeti stališče, da je razveza neke vrste kazen. Poudarjena je bila nujnost bolj objektivnega ugotavljanja omajanosti zakonskega sožitja, nevzdržno je bilo tudi to, da je bila preživnina odvisna od krivde. Zato smo z novim slovenskim zakonom o zakonski zvezi in družinskih razmerjih prav v teh vprašanjih izpeljali nekatere bistvene spremembe. Naš novi zakon pozna en sam razvezni razlog, namreč nevzdržnost skupnega življenja. Vsak zakonec sme zahtevati razvezo, če je zakonska zveza iz kateregakoli vzroka nevzdržna. Gre torej za vprašanje nevzdržnosti nadaljnega skupnega življenja s tem, da so odpadli vsi dosedanji razvezni razlogi. Tudi naštevaje posameznih primerov, kdaj je mogoče zakonsko zvezo šteti za nevzdržno, ni več. Omejena formulacija naj zajame vse primere.

Še večja novost je v tem, da novi zakon ne govori o krivdi za razvezo, kar pomeni, da krivde ob razvezi sploh ni mogoče več ugotavljati. O tem je bilo veliko govora ob pripravah na novi zakon, ker so se nekateri zavzemali za obstoj dosedanjih razveznih razlogov in s tem tudi za ugotavljanje krivde. Ti so poudarjali, da je ugotavljanje krivde bistvenega pomena, ker daje izrek o krivdi v razvezni sodbi nekrivemu zakoncu moralno zadoščenje. Toda prevladalo je stališče, da krivda za samo razvezo ni bistvenega pomena in da je zato ni treba več ugotavljati. To pa tudi pomeni, da v naši republiki lahko zahteva razvezo tudi tisti zakonec, ki je s svojim ravnanjem povzročil, da je prišlo do nevzdržnega stanja v zakonski zvezi. Odgovornost za omajanos odnosov ni upoštevna, bistveno je le to, da sodišče ugotovi nevzdržnost obstoja zakonske zveze.

Slovenski zakon o zakonski zvezi pa je uvedel tudi sporazumno razvezo, ki jo lahko štejejo kot poseben razvezni razlog. Po prejšnjem zakonu o zakonski zvezi sporazumne razveze nismo poznali, temveč smo poznali le sporazumni predlog. Tako stališče prejšnjega zakona je bilo rezultat kompromisa med tistimi, ki so se zavzemali za sporazumno razvezo in onimi, ki so ji nasprotovali. Sporazumni predlog pa je vedno zahteval obstoj razveznega razloga, ki sta ga zakonca tudi morala dokazati. Bistvo nove sporazumne razveze pa je v tem, da sodišče dovoli razvezo zgolj na podlagi sporazuma zakoncev brez ugotavljanja razveznega razloga. Novi zakon je tako brez posebnih problemov uveljavil sporazumno razvezo. Predpogoj je, da sta se sprta zakonca sporazumela o varstvu, vzgoji in preživljanju skupnih otrok ter o preživljanju nepreskrbljenega zakonca, ki nima sredstev za življenje in je nesposoben za delo.

Zakonca, ki se hočeta tako razvezati, morata najprej predložiti pismen in po sodniku overjen sporazum o delitvi skupnega premoženja in o tem, kdo bo po razvezi imetnik stanovanjske pravice. Sodišče pa se mora prepričati, ali je s sporazumom primerno poskrbljeno za varstvo, vzgojo in preživljanje otrok. To pa pomeni, da bo mogoče s sporazumom doseči razvezo včasih hitreje; seveda le v primeru, če sta zakonca predhodno rešila bistvena vprašanja, zaradi katerih so navadno tekle dolgotrajne pravde po razvezi.

V zvezi z razvezo je treba omeniti spravni poskus, ki bo od 1. 1. 1980 v pristojnosti posebnih organov socialnega skrbstva. Očitki sodiščem, da so spravne poskuse opravljali več ali manj formalno, je bil poglobitni razlog za to spremembo pristojnosti. Na ta način naj bi dosegli bolj poglobljeno obravnavanje problemov sprtih zakoncev, pri čemer naj bi sodelovali ne samo pravniki, temveč tudi strokovnjaki drugih panog, predvsem psihologi, zdravniki in sociologi.

Z razvezo je pogosto povezana tudi preživnina, ki po našem slovenskem zakonu o zakonski zvezi ni več neposredno odvisna od same razveze, temveč se obravnava kot socialni problem. Pravico do preživnine ima zakonec, ki je nepreskrbljen, ki nima sredstev za življenje in je

nesposoben za delo ali nima zaposlitve. Jasno je, da je treba pri tem upoštevati tudi možnosti tistega zakonca, v čigar breme se preživnina določa. Vendar so pomembni predvsem socialni razlogi, čeprav zakon govori, da je treba upoštevati tudi vzroke, zaradi katerih je prišlo do razdora. Preživnino je po novih predpisih mogoče priznati tudi samo za določen čas, vsekakor pa tudi v breme tistega zakonca, ki ni dal nobenega povoda za razvezo in v korist zakonca, ki je s svojim življenjem povzročil, da je prišlo do nevzdržnosti v zakonu.

II

Kaj lahko rečemo o novem zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki velja v naši republiki? Prejšnji zakon je poznal več razveznih razlogov, novi pozna samo enega. V pripravah na novi zakon so predvsem praktiki, zlasti sodniki, zagovarjali stališče, da sistema večih razveznih razlogov, ki jih je poznal prejšnji zakon, ni potrebno spreminjati; da bi bilo treba kvečjemu dodati še en razvezni razlog, dalj časa trajajoče ločeno življenje.

Zanimivo je, da so v novem zakonu o zakonski zvezi SR Srbije obdržali več prejšnjih razveznih razlogov, med njimi tudi nevzdržno življenje, vendar kot posebni razlog. Za razvezni razlog so uvedli tudi dalj časa trajajočo prekinitev skupnega življenja. Tudi v novem zakonu Črne gore poznajo osem razveznih razlogov. Zakonsko pravo SR Makedonije pozna poleg sporazumne razveze še dva razvezna razloga, nevzdržnost skupnega življenja in dalj časa trajajočo prekinitev zakonske skupnosti. Več razveznih razlogov poznajo tudi v SR Hrvatski, medtem ko je le ureditev v avtonomni pokrajini Vojvodini podobna slovenski.

Sicer pa iz teorije in celo učbenikov družinskega prava vemo, da število razveznih razlogov ne more bistveno vplivati na večje ali manjše število razvez, ker si ob taki ali drugačni zakonski ureditvi vsak prizadei sam poišče ustrezní razlog za razvezo. V Sloveniji so sprva predlagali, naj bi se formulacija zakonskega teksta glasila v tem smislu, da bi bilo mogoče zakonsko zvezo razvezati, če je ta postala nevzdržna zaradi prešuštva, grdega ravnanja, streženja po življenju, neutemeljene zapustitve, zaradi duševne bolezeni, odsotnosti ali drugih vzrokov. To pomeni, da bi bili razvezni razlogi iz prejšnjega zakona o zakonski zvezi vnešeni v novi zakon kot primer, kdaj je mogoče šteti zakonsko zvezo za omajano do take mere, da je razveza nujna. Dokončna redakcija pa je tako formulacijo opustila in ostala pri kratki dikciji čl. 65, ki pravi samo sledeče: »Če je zakonska zveza iz kateregakoli vzroka nevzdržna, sme vsak zakonec zahtevati razvezo.«

Prav ob taki dikciji pa se postavlja vprašanje, kdaj je mogoče govoriti o nevzdržnosti skupnega življenja. Ali je mogoče to presojeti zgolj s subjektivnega stališča sprtih zakoncev ali pa bolj iz širšega, objektivnega stališča? Ob kritikah prejšnje ureditve je bilo večkrat poudarjeno, da bi moral za razvezo dobiti več veljave objektivni kriterij, tj. objektivno ugo-

tovljena omajanost zakonskega sožitja in nevzdržnost nadaljnega skupnega življenja. Zakon sam v svoji formulaciji ni rešil tega vprašanja in pravi le, da sme vsak zakonec zahtevati razvezo, če je zakonska zveza postala nevzdržna. Poudarek je vsekakor na nevzdržnosti. Najbrž pa je treba to nevzdržnost presojati iz nekega širšega družbenega stališča, torej bolj iz objektivnega vidika in ne za vsako najmanjše subjektivno pogojeno nesoglasje uveljavljati razveze. Vendar pa povsem brez upoštevanja subjektivnih elementov ne gre, ker zakon le ni postavil načela, da je mogoče zakonsko zvezo razvezati le v primeru, če jo je s stališča družbene skupnosti šteti za nevzdržno. To pa pomeni, da razveznega razloga le nismo docela objektivizirali in da praksa upošteva subjektivne elemente, prepričanje sprtih zakoncev, da je njuno nadaljnje skupno življenje nevzdržno.

Drugo vprašanje ob formulaciji čl. 65 pa je vprašanje, ali je prav, da daje zakon pravico do tožbe vsakemu zakoncu, torej tudi tistemu, ki je s svojim ravnanjem povzročil razdor. Glede tega so si bila mnenja nekaj časa deljena. Tisti, ki so nasprotovali sedanji ureditvi, so se sklicevali predvsem na moralne norme. Nepošteno bi bilo dajati povzročitelju razdora kot neko nagrado še možnost, da sproži postopek za razvezo in jo tudi doseže, čeprav drugi zakonec temu nasprotuje. Zagovorniki drugačne rešitve pa so se sklicevali predvsem na objektivizacijo razveznega razloga. Če je mogoče zakonsko zvezo razvezati takrat, kadar je razveza posledica objektivno ugotovljene nevzdržnosti nadaljnega skupnega življenja, potem je seveda vsak zakonec upravičen, da sproži postopek za razvezo, in to nedovisno od tega, kdo je s svojim ravnanjem dal povod za nevzdržnost. Ker v tem primeru prevladuje interes družbe, ki nima več interesa na mrtvi zakonski zvezi, je zakonodajalec sprejel tako stališče, ki kaže prizadevanje za objektivizacijo razveznega razloga. Moralna načela so bila ob tem potisnjena v stran.

Še bolj pa kaže na nujnost take ureditve opustitev ugotavljanja krivde, o kateri zakon nikjer ne govori. Tudi tu so bila mnenja sprva deljena, vendar pa so najbrž tudi nasprotniki opustitve ugotavljanja krivde spoznali pravilnost sedanje ureditve. Morda je res, da daje v sodbi ugotovljena krivda nekrivemu zakoncu neko zadoščenje. Toda dolgotrajno ugotavljanje krivde v razveznih pravnih in pranje umazanega perila pa prav gotovo ni pripomoglo k pomirjenju sprtih zakoncev, temveč je kvečjemu še poglobljalo medsebojna nasprotja. Razen tega pa je bila ugotovljena krivda enega ali obeh zakoncev, večja ali manjša, za sam obstoj zakonske zveze brez pomena. Zato je edino prav, da smo pri razvezi ugotavljanje krivde opustili, kakor se je to zgodilo tudi že drugod po Evropi (npr. v ZR Nemčiji, kjer tudi ne ugotavljajo več krivde pri razvezi).

Glede pravnega poskusa določa novi zakon, da bodo pravne poskuse od januarja prihodnjega leta opravljali organi socialnega skrbstva. Zakon tudi določa, da bo treba pri tem posvetiti tudi največjo skrb prizadevanju, da se sprta zakonca pobotata. Kaj je bilo mišljeno s to spremembo pristojnosti? Čeprav so se sicer sodišča branila očitkov, je

treba priznati, da so bili spravni poskusi opravljeni bolj ali manj formalno in da so sodišča temu vprašanju posvetila premalo časa in truda. Sicer pa sodišča tudi niso imela na razpolago strokovnega osebja, ki bi ugotavljalo pravo dejansko stanje v družini, niti niso uporabljala pomoč psihologov, sociologov in drugih strokovnjakov.

Po intencijah zakonodajalca naj bi organi socialnega skrbstva v bodoče bolj poglobljeno obravnavali problematiko sprtih zakoncev in si pri tem pomagali s strokovnjaki drugih panog. Kakšen pomen pripisuje novi zakon spravnemu poskusu pa kaže tudi določilo, da je šteti tožbo za umaknjeno, če tožnik na spravni poskus ne pride, oz. če v primeru sporazumne razveze ne prideta na spravni poskus oba zakonca. Zoper toženca pa vendarle ni bilo mogoče najti ustrezne sankcije za neprihod. Res pa je, da se poraja skrb, ali bodo organi socialnega skrbstva zmožni poglobljeno obravnavati problematiko družine, ker vsi vemo, da njihovo dosedanje sodelovanje s sodišči, zlasti pri vprašanih dodelitve otrok, ni bilo vedno najboljše. Toda če bodo spravne poskuse obravnavale kvalificirane ekipe tako kot v predzakonskih svetovalnicah, potem si smemo od nove ureditve spravnega poskusa vendarle obetati uspeh.

Ostane nam še, da kritično presodimo vprašanje preživnine ob razvezi. Iz prakse je znano, da so se večinoma žene borile za to, da ne bi bila ugotovljena njihova krivda, ker je bilo od tega odvisno priznanje preživnine in kasneje tudi morebitne pokojnine. Samo nekrivi zakonec pa je imel pravico do preživnine. Ker je vprašanje krivde odpadlo, je glede preživnine razvezanega zakonca obveljalo načelo socialne pravičnosti. Zakon sicer dopušča možnost, da se pri odločanju o preživnini upoštevajo vzroki, zaradi katerih je zakonska zveza postala nevzdržna, vendar pa so pogloblitve le socialne okoliščine: nepreskrbljenost, pomanjkanje sredstev za življenje, nesposobnost za delo, nezaposlenost.

Čeprav so s strani prizadetih zakoncev razumljivi odpori zoper priznanje preživnine v vsakem primeru, pa je, objektivno gledano, stališča našega slovenskega zakona pravilno. Samo socialni moment je lahko odločilen za priznavanje preživnine. Pri tem pa to ne velja samo za trenutno stanje ob razvezi, temveč tudi za prihodnost. Gre za tkzv. simbolično preživnino, ki jo je mogoče priznati ob razvezi z minimalnim zneskom in ki jo bo zakonec lahko ustrezno zvišal, če bo kdaj kasneje nastala dejanska potreba. Takšna praksa je spričo sedanje zakonske ureditve nujna, ni pa nujno povsem pravilna.

Ob pripravah na novi zakon so mnogi predlagali spremembo prejšnjega zakona, ki ni dopuščal kasnejšega priznanja preživnine, temveč le ob sami razvezi. Kasnejše priznanje preživnine je bilo možno le, če so že ob razvezi obstojali pogoji zanjo. Novi zakon ni sprejel pobud, da bi bilo mogoče priznati preživnino razvezanemu zakoncu tudi naknadno, takrat ko se pojavijo potrebe zanjo. Ostal je pri tem, da mora biti preživnina določena že ob razvezi, pa čeprav le simbolična. Nadaljevali bomo lahko le prejšnjo prakso s kasnejšim priznavanjem preživnin, vendar ob po-

goju, da so razlogi za priznavanje preživitve obstojali že ob razvezi. Res je, da vsako naknadno priznavanje preživitve ustvarja neko negotovost na strani obeh zakoncev, katerih razmerje naj se z razvezo dokončno pretrga. Vendar pa se še vedno postavlja utemeljno vprašanje ali naj bi vendarle dopustili naknadno uveljavljanje razveze, če so se razmere bistveno spremenile.

Če omenimo še vprašanje skupnega premoženja, pridobljenega v času zakonske zveze z delom, potem lahko rečemo, da je stališče zakona, da je skupno premoženje načeloma od obeh zakoncev vsakega do polovice, edino pravilno in pošteno.

V čem naj bi sedanji zakon morda ob priliki kdaj spremenili ali dopolnili v poglavju, ki obravnava razveze? Razen glede preživitve, morda tudi glede odškodnin, ki naj bi jih ob razvezi priznavali zakoncu, ki je ob sklenitvi zakonske zveze pustil študij ali zaposlitev, včasih celo na željo drugega zakonca. Take odškodnine so bile že predvidene, vendar v končni tekst zakona niso bile sprejete. Neskladje je tudi med določbo, da je zakonsko zvezo mogoče razvezati, če je postala nevzdržna in med načeli uvodnega poglavja. Tam člen 13 pravi, da temelji zakonska zveza na obojestranski čustveni navezanosti, vzajemnemu spoštovanju, razumevanju, zaupanju in medsebojni pomoči. Kaj pa če vsega tega ni? Zakon sankcije ne določa, razvezo pa dopušča le zaradi nevzdržnosti. Torej ni zveze, če ni vzajemnega spoštovanja, razumevanja, zaupanja in medsebojne pomoči, ki naj predstavljajo temelj odnosov med zakoncema. Razveze pa tudi dopušča zaradi pomanjkanja teh elementov. Tu nekaj manjka.

Prav tako v praksi pogrešamo določbe glede ureditve odnosov razvezanih zakoncev do njihovih otrok. Ne gre samo za dodelitev otrok ob razvezi, ne za vprašanje preživitve. Ta dva problema sta urejena. Gre za ureditev vsakodnevnih stikov enega in drugega od staršev z otroki in za probleme, ki so včasih s tem v zvezi in težko rešljivi. Najbrž bo treba podrobneje urediti vsebino poskusov sprave pred razvezo. Morda bi tudi nova formulacija glede razveznega razloga, preciznejša in jasnejša, ne bila odveč. Dosedanja praksa glede sporazumne razveze pa kaže na morda prestrogo določitev pogojev za sporazumno razvezo. Vse sporazume, ki jih določa zakon kot pogoj za razvezo brez ugotavljanja nevzdržnosti, je mogoče doseči le z mnogo dobre volje in precejšnjim prizadevanjem.

III

Kako je bil sprejet novi zakon? Najbolj pogoste kritike zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, vsaj kritike s strani nestrokovnjakov, lahko strnemo v strditev, da je novi zakon bolj naklonjen ženskam. Takšne so bile zlasti pripombe v časopisju in sicer šele dobro leto potem, ko je zakon že stopil v veljavo. Zato je zanimivo, da takih kritik ni bilo glede prejšnjega zakona v zakonski zvezi, čeprav se določbe, ki so bile najbolj

kritizirane kot zgrešene, niso bistveno razlikovale od podobnih določb prejšnjega zakona, ki je bil v veljavi 30 let! So te pripombe o favoriziranju žensk utemeljene?

Naš novi zakon o zakonski zvezi ureja delikatna vprašanja odnosov v družini v smislu naših družbenih konceptov. S tem zakonom smo odpravili ugotavljanje krivde pri razvezi, poskusili smo z uvedbo novega inštituta sporazumne razveze, obenem smo uzakonili pravni poskus pri posebnih organih socialnega skrbstva, ki bodo kompleksno obravnavali sprte zakonce. Če upoštevamo še druge napredne določbe novega zakona, ki se ne tičejo samo razveze, temveč drugih odnosov v zakonski zvezi, tako npr. določbe glede zaščite dalj trajajoče življenjske skupnosti moškega in ženske, ki nista sklenila zakonske zveze, določbe glede obveznega predzakonskega svetovanja, valorizacije preživnin in še marsičesa drugega — potem najbrž novi zakon le ni tako slab kot menijo nekateri. Najbrž pa noben zakon ni tako popoln, da ga ne bi bilo treba popraviti ali dopolniti, zlasti še, ker je tudi zakonodaja odraz našega dinamičnega življenja.

Zato tudi težko damo prav tistim, ki trdijo, da novi zakon ščiti ženske. Glede same razveze velja, da sta oba zakonca docela enakopravna, vsaj glede razveze same. Pri dodeljevanju otrok pa je praksa res taka, da se mladoletni otroci v večini primerov dodeljujejo materam. Pri tem je bistveno, da se lahko zakonca sama sporazumeta o varstvu, vzgoji in preživljanju skupnih otrok. In to ne samo pri sporazumni razvezi, temveč tudi pri razvezi na tožbo enega zakonca. Šele v primeru, če se zakonca sama ne sporazumeta, odloči sodišče, ki si mora sicer preskrbeti mnenje socialnega skrbstva. Pri tem pa sodišča izhajajo iz dveh izhodišč: upoštevaje načelo, da pri otrocih najnežnejše starosti materine ljubezni ni mogoče nadomestiti, sodišča take otroke dodeljujejo materam. Drugo načelo pa je načelo koristi otrok, v smislu katerega sodišče dodeljuje otroke tistim, ki imajo boljše pogoje za vzgojo in vzrejo otrok. Vendar pa pri tem materialne prilike niso vedno odločilne, niti ne to, kdo je povzročil razdor v družini, temveč je primarnega pomena dejstvo, kje bo za otroka najboljše preskrbljeno: v moralnem, psihičnem, fizičnem in intelektualnem pogledu.

Po svetu imajo različne sisteme. Ponekod se otroci obvezno dodele tistemu zakoncu, ki za razvezo ni kriv. Drugod so otroci do določene starosti dodeljujejo materam, pri čemer velja različna starost za otroke moškega oz. ženskega spola. Naša praksa uveljavlja načelo interesov otrok in lahko rečemo, da je tudi edino pravo. Zato tudi zakon pravi, da obdrži tisti od staršev, kateremu otroci niso bili zaupani, pravico do normalnih osebnih stikov z njim. To je tudi v skladu z načelom, da so stiki otrok z obema roditeljema potrebni za njihov normalni razvoj.

Res pa je, da smo prav pri izvajanju tega načela v praksi večkrat premalo učinkoviti. Zgrešeno je tudi stališče, da nekatere matere stike otrok z očeti izkoriščajo za izsiljevanje kakršnihkoli zahtev, večkrat pa

tudi za maščevanje za razdor v zakonu. Ker je v teh zadevah skrajno občutljivo in tudi težko uporabljati prisilna sredstva, prihaja večkrat do utemeljenih pritožb razvezanih očetov, da ne morejo imeti normalnih stikov s svojimi otroci.

Morda je zakon o zakonski zvezi v tem pogledu pomanjkljiv. Vsekakor pa bo treba v bodoče misliti na ureditev tega vprašanja, ker prihaja v življenju prav glede tega do velikih težav in zapletov. Tako naša zakonodaja kot praksa sta v tem pogledu premalo učinkoviti, zato so pripombe na ta račun več ali manj utemeljene.

Istočasno pa je zelo zanimivo, da se v razveznih pravih sorazmerno malo očetov poteguje za dodelitev mladoletnih otrok, čeprav imajo za to pogoje. Praksa naših sodišč tudi kaže, da je izredno majhno število tožb na predodelitev otrok po razvezi; čeprav imajo razvezani očetje možnost po pravnomočnosti razvezne sodbe uveljavljati s tožbo spremembo sodbe in dodelitev otrok njim, se te možnosti minimalno poslužujejo. (Če upoštevamo podatke iz leta 1977 za eno izmed dveh ljubljanskih občinskih sodišč, potem lahko ugotovimo, da je to sodišče obravnavalo povprečno eno tako tožbo na mesec, kar predstavlja pri približno 2500 drugih tožbah na leto minimalno število.) Res pa je odprto vprašanje, na katerega opozarja le tu pa tam kakšen občan: ali namreč sodišča pri dodeljevanju majhnih otrok materam izhajajo iz pravega izhodišča in ali je taka dodelitev v resnici tudi utemeljena iz bioloških, medicinskih, psiholoških in drugih vidikov.

IV

Če hočemo ugotoviti, kakšno je pri nas stanje razvez, moramo naše razmere primerjati z razmerami po svetu. Razveze pri nas niso osamljen pojav; poznajo jih tudi drugod v sodobnem svetu. Kakršnokoli omejevanje možnosti razveze bi danes pomenilo korak nazaj; razen tega pa je treba ponovno poudariti, da spremembe zakonodaje ne morejo bistveno vplivati na porast ali zmanjšanje števila razvez.

Sicer pa je razveza družben pojav, ki ga poznajo povsod po svetu, razen tam, kjer zakonodaja sloni na načelih katoliške cerkve, ki pojmuje zakon kot zakrament in ki je zato nerazvezljiv. Zato je sorazmerno majhno število držav, ki razveze ne poznajo. Uvedli so jo pred leti celo v Italiji, uvajajo jo v Španiji, tako da je razen Irske, Monaca, Lichtensteina, Argentine, Kolumbije in Paragvaja samo še nekaj držav, kjer razveze niso uvedli.

Ponekod poznajo sicer kombinacijo razveze z ločitvijo od mize in postelje, v raznih državah so možnosti razveze urejene različno — pač na podlagi različnega pojmovanja, kaj razveza pomeni. V bistvu pa gre povsod za to, da se zakonca, ki ne moreta živeti skupaj, razvezeta. Morda bi omenili, da poznajo v Franciji, Belgiji, na Nizozemskem in podobno v Angliji ter ZDA razvezo kot neko sankcijo za prestop ali nepravilno ravnanje enega od zakoncev. Druge države, zlasti skandinavske, pojmu-

jejo razvezo kot rešitev iz nevzdržnih razmer. Tudi v Nemčiji in Avstriji, v Mehiki in na Japonskem izhajajo iz tega stališča. Nekatere države kombinirajo oba principa. Socialistične države izhajajo iz načela nevzdržnosti zakonske zveze. Poznajo en sam razvezni razlog in dopuščajo razvezo takrat, kadar za zakonca, za otroke in za družbo nadaljnji obstoj zakonske zveze nima nobenega pomena več.

Prav podatki o razmerah v svetu pa so dragocena ilustracija naših razmer. Nima pomena upoštevati absolutnih števil o razvezi po posameznih državah, pač pa so zanimivejši podatki o številu razvez na tisoč prebivalcev ali pa na tisoč sklenjenih zakonskih zvez. Za leto 1970 naj stanje razvez v svetu osvetli teh nekaj podatkov.

Države	Razveze na 1000 prebivalcev	Razveze na 1000 zakonskih zvez
Avstrija	1,4	188,6
ČSSR	1,7	198,4
Madžarska	2,2	—
Poljska	1,0	121,42
Romunija	2,0	—
ZR Nemčija	1,2	177,6
ZSSR	2,6	268,9
Švedska	1,6	302,3
V. Britanija	1,1	121,0
ZDA	3,5	328,1
Egipt	2,0	216,0

Morda ni odveč omeniti, da so razveze v desetletju 1960—70 v svetu narasle in da je indeks razvez na 1000 prebivalcev v tem času narasel v Avstriji od 1,1 na 1,4, v ČSSR od 1,1 na 1,7, v ZSSR od 1,3 na 2,6 v ZDA od 2,2 na 3,5 in da podoben porast zasledimo tudi v drugih državah po svetu.

V

In kako je pri nas? Nobenega pomena nima, da bi skrivali dejstvo, da število razvez narašča. Toda ali narašča postopoma ali nanagloma, ali je porast števila razvez vznemirljiv, na vse to nam odgovore statistični podatki. Najprej nekaj podatkov o gibanju razvez v SFRJ:

Leto	Število razvez	Razvez na 1000 sklenjenih zakonskih zvez
1947	20915	102,0
1950	17879	96,1
1960	22085	—
1970	20473	—
1975	25137	139,6

Gornji podatki kažejo, da je število razvez postopoma naraščalo, pri tem pa je zanimivo, da je od leta 1947 do leta 1975 padlo število sklenjenih zakonskih zvez od 205.835 na 180.046. Vzporedno s tem je seveda indeks sklenjenih zakonskih zvez na 1000 prebivalcev padel v istem času od 13,1 na 8,6. Število razvez pa je naraslo.

Gibanje razvez po republikah nam prikazuje razpredelnica za leto 1975.

	SFRJ	BiH	ČG	Hrv.	Mak.
Štev. zak. zvez	180.046	35.776	4.276	36.290	15.554
Štev. prebivalstva v 000	21.352	3.977	558	4.609	1.576
Štev. zak. zvez na 1000 preb.	8,6	9,0	7,7	8,0	8,9
Štev. razvez na 1000 zak. zvez	139,61	126,11	62,6	163,65	81,65

	Slov.	Srbija	Ož. Srbija	Kos.	Vojvodina
Štev. zak. zvez	15.379	72.771	45.973	9.928	16.870
Štev. prebivalstva v 000	1.778	8.774	5.393	1.405	1.976
Štev. zak. zvez na 1000 preb.	8,6	8,3	8,5	7,1	8,5
Štev. razvez na 1000 zak. zvez	143,37	150,52	159,46	26,25	119,28

Ti podatki kažejo, da je bilo leta 1975 število razvez (glede na sklenjene zakonske zveze) največje v Vojvodini, nato pa na Hrvaškem. Na tretjem mestu glede števila razvez je bila ožja Srbija, nato pa Slovenija itd.

Za našo republiko pa nam podrobnejše podatke o razvezah daje sledeča razpredelnica.

	1955—59 Ø	1960—64 Ø	1965—69 Ø	1970—74 Ø	1975	1976
Zak. zveze na 1000 preb.	8,7	10,0	8,6	8,6	8,5	8,3
Razveze na 1000 preb.	0,9	1,0	1,2	1,1	1,2	1,2
Razveze na 1000 skl. zak. zvez	100,2	109,3	135,7	130,3	143,4	146,1

Ti podatki kažejo, da se je v Sloveniji število razvez (na 1000 prebivalcev) povečalo od 0,9 na največ 1,2. Zato pa podatki o razvezah glede na število sklenjenih zakonskih zvez kažejo porast od 100 na skoraj 150 razvez na leto (na 1000 sklenjenih zakonskih zvez). V istem času je ju-

goslovansko povprečje znašalo le 139,6. Razveze torej pri nas naraščajo, vendar ne presegajo nobenega svetovnega povprečja.

Katera leta trajanja zakonske zveze so najbolj nevarna za obstoj zakonske zveze, kažejo podatki o razvezah zakonskih zvez po trajanju v SR Sloveniji.

	1955 do 1959	1960 do 1964	1965 do 1969	1970 do 1974	1974	1975
v prvem letu	33	58	63	59	59	77
v drugem letu	84	97	126	149	144	182
v tretjem letu	111	138	151	158	173	220
v četrtem letu	120	117	156	160	171	184
v petem letu	103	108	153	149	166	157
v 6—10 letu	476	423	522	529	560	567
v 11—15 letu	178	311	320	316	296	358
v 16 in nadaljnjem letu	249	319	448	444	453	470

Te podatke dopolnjujejo še podatki o razvezah zakonske zveze po starosti moža in žene. Podatki o starosti razvezanih zakoncev kažejo v letu 1976 v SR Sloveniji, da je bilo med razvezanimi moškimi največ tistih, ki so bili stari od 25 do 29 let; tudi med ženskami velja ista starost. Med moškimi je na drugem mestu starostna skupina od 30 do 34 let, pri ženskah pa od 20 do 24 let. Med moškimi se jih je najmanj razvezalo v starosti do 20 let, med ženskami nad 65 let.

(Podatki kažejo, da je bilo v letu 1976 pet moških, ki so se razvezali, ko še niso bili stari 20 let. V istem času je bilo žensk 42.) Nad 60 let starih je bilo čez 80 moških, pa samo nekaj nad 40 žensk.

Podrobne prikaze razvez in razvezanih zakonov po starosti, po trajanju zakonske zveze in po poklicnih strukturah vsebujeta le statistični letopis SRS in statistični letopis Jugoslavije. Drugih podrobnejših analiz zaenkrat ni. Prav to pa kaže, da bo v prihodnje treba več raziskovalnega interesa nameniti tudi kompleksnejšemu proučevanju razvez zakonskih zvez.

VUČINA VASOVIČ

Razvojni pristop k proučevanju političnih sistemov socializma

Za zadnjih nekaj desetletij so brez dvoma značilne poleg vsega drugega tudi radikalne spremembe v političnih, posebno v primerjalnih političnih vedah. Na to ni odločilno vplival le sam pojav socializma, temveč predvsem hitro širjenje ali »spreminjanje« socializma v svetovni proces. Kako ozke, bedne in smešne se zde danes nekatere »primerjalne študije« s konca prejšnjega in iz prve polovice tega stoletja: na področju političnega raziskovanja so se omejevale na nekaj buržoaznih, v glavnem zahodnih demokracij, vse drugo pa so imele za nedozorele prehodne oblike k buržoaznemu tipu demokracije ali za kratkotrajne patološke politične oblike.

Empirično širjenje in krepitev socializma sta spremenila ne le zanimanje za socialistični sistem, temveč do neke mere tudi značaj političnega proučevanja in raziskovanja. Socialistični sistemi dobivajo status legitimnega in enakopravnega področja znanstvenega zanimanja in proučevanja ter status ne le možnih, temveč tudi dejansko obstoječih oblik politične organiziranosti družbe. Po drugi svetovni vojni so te dežele postale naravni del znanstvene in politične topografije sveta s težnjo, da se še naprej širijo, in z možnostjo, da se spremenijo obstoječa razmerja sil, s tem pa se v politični vedi spremeni tudi razpored akcentov in smeri proučevanja.

Ko so enkrat že prišli v središče pozornosti znanstvene in politične javnosti, izzivajo politični sistemi socializma različna občutja, komentarje in ocene. Politična znanost mora opredeliti svoj odnos do nove realnosti. Tudi v tem primeru kot v vseh podobnih se politična znanost ni mogla otresti svojega ideološkega izhodišča niti političnih zahtev družbe, v kateri raziskovalec živi in dela. To je poleg vseh drugih omejitev pripeljalo do množice različnih pristopov v proučevanju in označevanju teh sistemov. Nemogoče je ob tej priložnosti pregledati vse te različne in po svojih temeljnih, predvsem ideoloških pobudah in rezultatih nasprotujoče si pristope. Zato se bomo ustavili ob razvojnem pristopu (Development approach), ki je novejšega datuma in pomeni na neki način bolj zmeren in bolj »razumen« odnos meščanske politične znanosti do političnih sistemov socializma. Ta pristop je zanimiv tudi zato, ker je podobne

analitične in eksplikativne modele socializma mogoče najti v enem delu kritične misli tudi v okviru socialističnih dežel. Ta del kritične marksistične misli nekritično sprejema nekatere poglede razvojnega pristopa, čeprav bi bilo neopravičeno misliti, da se del tega pristopa ne more izkoristiti pri analizi in razlagi političnih sistemov socializma.

I. Splošni pomen in značaj razvojnega pristopa

Dejanske spremembe v socialističnih deželah in v mednarodnih odnosih, zlasti popuščanje napetosti v odnosih med velikimi silami, so pripeljale tudi do sprememb v proučevanju in vrednotenju politične realnosti socialističnih družb. Prva in najmočnejša reakcija primerjalnih političnih znanosti kot zvestega sopotnika mednarodne politike na te spremembe je bila delno opuščanje osebnih in enostranskih regionalnih študij (Area studies), ki so gledale na socialistične dežele kot na nekak neprimerljiv unikat, pa tudi opuščanje totalitarnega in njemu podobnih oziroma iz njega izvedenih pristopov — in vzporedno s tem ustvarjanje novega, tako imenovanega razvojnega ali modernizirajočega modela (Development model).¹

Zaprti, regionalni, deskriptivni in totalitarni pristopi zaradi svojih omejenih lastnosti niso več ustrezali novejšim zahtevam, da se kar najbolj spozna stvarne odnose in možnosti sprememb socialistične družbe, ne pa da se samo pasivno sprejema kataklizmično usodo, ki jim je prerokovana. To še toliko bolj, ker je izkušnja zanikala take prerokbe in zato, ker se v teh deželah v resnici vršijo spremembe, ki se izmikajo ozki totalitarni optiki. Na »znak«, da lahko zapusti stare okvire hladnovojnega »brifinga«, in delno pod vplivom novih momentov in dejstev, je en del politične sociologije začel iskati nove načine odkrivanja, merjenja, vzporejanja in vrednotenja vsega, kar se dogaja v tem delu sveta. Kot se običajno godi v podobnih situacijah, je tudi iskanje novega pristopa podleglo »izposojanju« iz drugih znanstvenih disciplin ali pristopov, namenjenih proučevanju drugih družb ali razdobj. Pri tem so takoj opazili možnost uporabe že napovedujočega se in v delih nekaterih piscev bolj ali manj izdelanega razvojnega modela, namenjenega predvsem za proučevanje nerazvitih ali manj razvitih družb.² Te potrebe in možnosti ni nihče

¹ Black E. C., *The Dynamics of Modernization* New York, 1966; *The Transformation of Russian Society*, Cambridge, 1960; Inkeles A., *Social Change in Soviet Russia*, Cambridge, 1968; Gati Ch., *Politics of Modernization in Eastern Europe*, New York, 1974; Weiner M., ed., *Modernization; the Dynamics of Growth*, New York, 1966; Kautsky H. J., *Communism and the Politics of Development*, New York, 1968; *The Political Consequences of Modernization*, New York, 1972; Kintner R. W. and Klaiber W., *The Dynamics of Communist Political Development in Eastern Europe and European Security*, New York, 1971; Pirages D., *Modernization and Political-tension Management; A Socialist Society in Perspective; A case Study of Poland*, New York, 1972; Kennet Jowitt, *Revolutionary Breakthroughs and National Development: The Case of Rumania, 1944—1965*, Berkeley, 1971.

² Shils E., *Political Development in the New States*, The Hague i Monton, 1962; Almond G. and Coleman S. J., *The Politics of Developing Areas*, Princeton, 1960; Deutsch W. K., *Social*

izrazil bolj jasno kot Inkeles, ko je poudaril, da je »za analizo bližnje preteklosti in sodobnih dogajanj v ZSSR potreben model, različen od tistega, ki je bil izdelan zato, da se ukvarja s totalitarizmom . . . in da je bolje, da se imenuje razvojni model (Development Model).³ Tudi J. Kautsky, prav tako eden od zahodnih piscev, poudarja, da se komunizem in socializem lahko najbolje proučuje kot oblika razvojne politike ali metoda doseganja modernizacije in da je zato razvojni pristop za proučevanje teh sistemov najbolj primeren.⁴

Ta pristop često zelo pogumno zapušča ne le ozke regionalne in totalitarne, temveč tudi kratološke (oblast in boj za oblast) okvire in skuša opazovati družbeno politično realnost iz neke širše in skupne perspektive in možnosti ustvarjanja pogojev za hitrejši družbeni in osebni razvoj. Sprejema mnogoštevilne vplive, ki prihajajo iz različnih nepolitičnih področij družbe in ekonomije in ki pogosto terjajo ali navdihujejo spremembe — ne samo v družbeni, temveč tudi v politični strukturi. Kakšne so te spremembe, kakšna je njihova narava in odnos do politike, kakšna je sposobnost političnega sistema, da se prilagodi novim zahtevam in funkcijam in kako se morajo glede na to razlikovati družbeno politični sistemi — to so temeljna vprašanja tega pristopa.

Bolj od vseh drugih postaja zanimivo vprašanje: kakšen je resnični odnos med razvojem oziroma modernizacijo, ki terja predvsem racionalno organizacijo in tehnično znanje, in med komunističnim vodstvom, glede na dejstvo, da velik del tega vodstva, zlasti v nekem razdobju, ni imel ustrezne strokovnosti in izobrazbe. Kakšne rezultate kažejo v tem pogledu te dežele, kakšna je njihova »teža« v sodobni primerjalni izkušnji?

Ta model v bistvu pomeni poskus, najti teoretični in metodološki temelj za opisovanje in pojasnjevanje sprememb in sposobnosti teh sistemov, da se prilagodijo novim funkcijam in zahtevam tehnokratskega in družbenega razvoja.

Na prvi pogled je ta pristop enostaven in enoličen, v resnici pa je zelo zapleten, večplasten in mnogoznačen, tako v splošni konceptualizaciji, kot tudi v praktični operacionalizaciji. Kot vsi drugi pristopi tudi ta ni tekel brez vseh težav. Predvsem je bilo treba kar najbolj jasno opredeliti pojem spremembe in modernizacije v družbeno ekonomskem in — kar je za nas posebno zanimivo — v političnem smislu, nato pa na podlagi tega meriti prilagodljivost političnega sistema za modernizacije

---

Mobilization and Politics Development, Am. P. S. R. Sept. 1961; Eisenstadt N. S., Political Systems of Empires, 1963; Essaus on Comparative Institutions, 1965; Essaus on Sociological Aspects of Political and Economics Development, 1961; Modernization: Growth and Diversity, India Quarterly, January 1964; Apter d; Politics of Modernization, Chicago, 1965; Pye W. L., Aspects of Political Development, Boston, 1966; Aron R., The Industrial Society; Three Essays on Ideology and Development, New York, 1967, Sinai R., The Challenge of Modernization: The West Impact on the Non-Western World . . .

³ Inkeles A., Social Change in soviet Russia, Cambridge, 1968.

⁴ Kautsky H. J. Communism and the Politics of Development, New York, 1968; The Political Consequences of Modernization, New York, 1972. dernization, New York, 1972.

ter razlikovati posamezne politične sisteme. Da prihaja v vseh teh deželah do zelo velikih in hitrih sprememb v družbeno ekonomskem in tehnološkem smislu in da vse te spremembe bolj ali manj inicira in podpira poleg ostalega tudi politično vodstvo, to med pristaši tega sistema ni sporno. Toda če so vse te spremembe nagle in se funkcije hitro menjajo, tega stvarni odnosi in institucije ne morejo izraziti s svojo strukturo, zato ostajajo pogosto nespremenjeni, ali pa potekajo spremembe v različnih smereh. Ravno vprašanje, katera je tista smer, ki ji morata družba in vladajoče vodstvo slediti, da bi sistem dobil značaj modernega ali modernizirajočega se sistema, postaja sporno. Povsem jasno je, da bo odgovor močno odvisen od tega, kako se pojmuje bolj ali manj idealni tip modernega in razvitega političnega sistema, in od tega, ali se smatra, da tehnološki in ekonomski razvoj nedvomno vodita v tak »idealni model« modernega političnega sistema.⁵

Prav to je tisto, kar izziva razlike v okviru tega splošnega pristopa in zaradi česar se zdi mogoče ločiti nekaj smeri.

2. Variante razvojnega pristopa

Prva in najbolj razvita varianta razvojnega pristopa je tista, ki se opira pretežno na Almondovo, delno tudi na Deutchovo in Blackovo⁶ pojmovanje politične modernizacije. Po tej varianti se smatra, da pomeni vrhunec politične modernizacije sedanjí pluralistični demokratični sistem zahodnega tipa in da proces industrializacije in tehnološkega razvoja neizbežno vodi k takemu modelu. Proces modernizacije se deli v dve fazi, ki časovno sledita druga drugi ali pa sta v nekem vzročno-posledičnem odnosu. Modernizacija v temeljnih družbeno ekonomskih odnosih, ki se najbolj pogosto izraža v industrializaciji, urbanizaciji, višjem standardu in povečanem dohodku, večji pismenosti in bolj razvitem sistemu komunikacij, vodi na političnem področju do ustvarjanja ali aktiviranja ustreznih demokratičnih institucij — predvsem do povečane vloge volitev in glasovanja, povečane participacije in tekmovalnosti, k čemur štejemo tudi organizirano oziroma politično izraženo opozicionarstvo — pa tudi do jezikovne, kulturne in politične asimilacije podskupin v globalno družbo. To orientacijo najbolj izrecno zastopa J. Kautsky.⁷ Ostro kriti-

⁵ Navadno se kot pokazatelj širše družbene modernizacije uporabljajo inovacija, ekonomska rast, politična integracija, družbena gibljivost in osebno prilagajanje — vse to, kar Black imenuje funkcije modernizacije. Vse te funkcije so pogojene z znanjem in njegovo uporabo in se hitro menjajo.

⁶ Čeprav je Black poskušal in uspel postaviti cel kompleks modernizacije na bolj objektivno osnovo kot Almond, se vendar ni izognil institucionalnemu etnocentrizmu in prepričanju, da je moderni politični sistem v bistvu sistem predstavníške demokracije.

⁷ Kautsky H. J., *Communism and the Comparative Study of Development, Communist Study and the Social Science*, Chicago 1969, str. 198—203; *An Essay in the Politics of Development*, v *Political Change in Underdeveloped Countries; Nationalism and Communism*, Ed. Kautsky J., New York, John Willy and Sons, 1962.

zira delitev političnih sistemov na tri razdelke: na razvite, komunistične in nerazvite ali dežele v razvoju predvsem zato, ker taka delitev zamagljuje mnoge podobnosti med komunističnimi in nerazvitimi deželami. Takšna delitev v bistvu izenačuje socialistične dežele z nerazvitimi in proučuje vpliv modernizacije v pričakovanju, da ta neizbežno pelje k že doseženemu vzorcu razvoja — k zahodni družbi. Vsekakor moramo imeti pred očmi, da se ta razmišljanja Kautskega nanašajo bolj na azijski komunizem ali na prvo fazo teh sistemov kot pa razviti stadij ali na vzhodnoevropske dežele. Stopnja modernizacije teh sistemov se meri s stopnjo njihovega približevanja zahodnemu modelu parlamentarne demokracije.

Druga smer tega pristopa se opira na Huntingtona⁸ in meni, da viden in pomemben družbeno ekonomski razvoj in modernizacija v teh deželah ne vodita nujno v politični razvoj, niti ni nujno, da industrializacijo spremlja demokratizacija. Kako bi bilo sicer mogoče pojasniti dejstvo, da so nekatere družbeno ekonomsko mnogo bolj razvite družbe, npr. v Češkoslovaški in v Vzhodni Nemčiji politično manj demokratične oziroma bolj totalitarne kot kakšne ekonomsko manj razvite družbe, npr. na Poljskem ali na Madžarskem.

Sorodno Huntingtonu obravnava Gilberg⁹ Romunijo kot najboljši primer ekonomsko moderne in politično preveč moderne družbe. Hitra industrializacija in modernizacija v Romuniji ni pripeljala do asimilacije različnih jezikovnih in kulturnih skupin in do odpiranja in pluralizacije političnega vodstva. Romunsko modernizirajočo elito sestavljajo še vedno vrhovi vodstva Komunistične partije. Glede na to, da partija na konkreten način upravlja družbo, mora vključevati v svoje vrste določeno število strokovnjakov z različnih področij. Ali bodo te nove vodilne družbene strukture prišle s partijo v nasprotje in bodo zahtevale drugačen status, za Gilberga ni povsem gotovo; to zanj ostaja problem.

Tretja smer, ki jo zastopa Gati, poudarja pomen procesa modernizacije na Madžarskem, vendar ne postavlja vprašanja, ali ta ekonomska modernizacija vodi v politično modernizacijo in demokratizacijo.

Četrta varianta samo do neke mere sledi razvojni pristop: poudarja rezultate družbenoekonomskega razvoja in meni, da pojav upravljalških skupin nujno vodi v spopad in kasneje v poraz in izginjanje partijsko-političnega in ideološkega vodstva. Sledeč tej misli je Garder agonijo, usodni spopad s socialističnim vodstvom oziroma dobrodošlo zmago tehnokracije predvidel najkasneje do leta 1970.¹⁰

Zagovorniki pete variante menijo, da vidni družbenoekonomski razvojni procesi vodijo najprej v delavsko-razredno socialistično, nato pa

⁸ Huntington P. S., *Political Order in Changing Societies*, Yale University, New Haven, 1974/1968;

⁹ Gilberg T., *Romania: Problems of the Multiracially Developed Society*, v Gati Ch. *The Politics of Modernization in Eastern Europe*, New York, 1974, str. 118.

¹⁰ Garder M., *Llagonie du regime en Russie sovietique*, Paris, La table Ronde, 1965.

v brezrazredno vladavino in da je to tako zlasti zaradi aktivnega sodelovanja napredno usmerjenih subjektivnih socialističnih sil.¹¹

Šesta varianta razvojnega modela ceni družbenoekonomske rezultate in spremembe v socialističnih deželah, istočasno pa smatra, da te spremembe ne vodijo nujno niti v politično modernizacijo zahodnega tipa, niti v neko stanje pat pozicije in prikrite napetosti med modernim ekonomskim in preveč modernim političnim sistemom, ki se lahko kaže v še okrepljenem totalitarizmu, kot to poudarjata Gilberg in Tatu,¹² niti v togi sistem države avantgarde, kakršnega smo doslej poznali iz socialistične izkušnje, niti v uničujoč spopad med staro partijsko in novo menežersko elito, ki se nujno konča z zmago te druge, kot to misli Garder, oživljajoč Bernahama,¹³ temveč je možno, da se te družbe razvijajo v smeri preseganja poenostavljene totalitarno-pluralistične dihotomije in razvoja nekega kooperativnega sistema¹⁴ skupinske patricipacije, pridobivanja in uporabljanja spretnosti upravljanja in izbora vodstva ali pa pluralističnega sistema v okviru odprte, široke in demokratične partije. Partije pri tem postajajo vse bolj okvirji za izražanje različnih interesov, zahtev in teženj, ki obstajajo v družbi, in vse bolj na tako širokem temelju gradijo svojo lastno metodo upravljanja in kadrovanja. Ti sistemi se v bistvu približujejo tipom partij, ki so bolj partije koalicije v sistemih Mehike in Indije.¹⁵

V marsičem je razvojnemu podoben tudi industrijski pristop. Tu ga bomo obravnavali kot posebno obliko razvojnega modela. Tiče se socialističnih sistemov, predvsem sistema Sovjetske zveze, kot modela razvite industrijske družbe.¹⁶ Čeprav tega modela ne uporabljajo veliko, ima po mnenju pristašev veliko bodočnost. Ta model kaže, da politika ni več splošno opredeljujoča operativna sila, niti ni osrednji problem samo dejstvo političnega razvoja. Za neko politično ureditev postajajo bolj važna dejstva, ki izhajajo iz velikosti, zapletenosti, izobrazbe, slojevitosti, urbanizacije, organizacije skupnosti, družbene giblivosti, množične komunikacije in podobnega. Vrednost te variante razvojnega pristopa je prav v tem, da opaža pomen teh pojavov in njihovo opredeljujoče delovanje na določeno obnašanje in pojave. Na ta način se lahko pojasni npr. mladinski kriminal in obnašanje menažerjev, ki je podobno tistemu na Zahodu. Tega se s pomočjo drugih pristopov ni dalo pojasniti.

¹¹ Mnogi pisci v socialističnih deželah poudarjajo ob analizi in razpravah o političnem sistemu predvsem pozitivne rezultate in obravnavajo predvsem ekonomsko področje, pri tem pa pozabljajo političnega.

¹² Tatu M., *The Beginning of the End, Problems of Communism*, March—April 1966.

¹³ Bernaham, *The Menagerial Revolution*, 1940.

¹⁴ Floner J. F., *Cooperation as a Mechanism of Adaptation to Change: The Soviet Political Leadership System*, v Kanet E. R., *The Behaviorial Revolution and Communist Studies*, New York 1971.

¹⁵ Schlesinger Ir. A., *A. Muddling Evolution, Problems of Communism*, July—August, 1966.

¹⁶ Inkeles A. and Baner R. A., *The Soviet Citizen*, Harvard University Press, Cambridge, 1959.

Z vidika potreb in problemov industrializacije nekateri obravnavajo tudi kitajsko revolucijo.¹⁷ Po tem gledanju se socialistične družbe razvijajo pod pritiskom potreb za hitrejšim industrijskim razvojem v velike industrijske družbe, ne da bi imele pred očmi idealno shemo marksistične teorije.

Nekateri avtorji uporabljajo industrijski model za to, da poudarijo idejo o konvergenci sodobnih razvitih družb, čeprav politično in ideološko različnih. V okviru tega splošnega gledanja je treba razlikovati dve varianti. Ena, katere predstavnik je Marcuse, meni, da konvergenca različnih, toda razvitih družb, kot sta ZDA in ZSSR, vodi v totalitarni sistem. ZDA vse bolj opuščajo tržno ekonomijo in demokratično participacijo, ZSSR pa razvija tehnologijo in birokracijo ali ideologijo tehnične racionalnosti. Ta pristop je v bistvu na meji med totalitarnim in industrijskim pristopom, pravzaprav ju izenačuje.

Druga varianta želi pokazati, da se ZSSR in ZDA ne približujeta totalitarizmu, ampak industrijski družbi. To idejo je prvi izrazil Sorokin¹⁸ v začetku 40-tih let potem pa še Parsons,¹⁹ Kerr,²⁰ Galbraith,²¹ R. Aron, Y. Rostow idr.

Temeljno stališče tega pristopa je, da se niti socialistična niti kapitalistična družba ne razvija po nekih razrednih zakonitostih. Zato marksizem, po tem gledanju, postaja nepomemben in ne more pojasniti sodobne družbe. Prav tako nemočni so tisti pristopi, ki odkrivajo velike razlike na področju političnega organiziranja. Samo nespametne ljudi, pravi Sorokin, skrbijo manjše razlike med ZDA in ZSSR. Parsons smatra, da gre zgodovina neodvisno od oblik in silovitosti notranjih spopadov in bojev skozi tri glavna stanja: primitivno, prehodno in moderno. Kriterij za vrednotenje sprememb v teh družbah je »sposobnost prilagajanja«.²² Parsons je očitno hotel kot v mnogih drugih primerih s tem zamenjati Marxovo temeljno izhodišče, to je »način proizvodnje«. »Sposobnost prilagajanja« je širši pojem od Marxovega »načina proizvodnje« in v bolj razviti fazi pomeni strukturalno diferenciacijo v ustrezno vrednostno posplošitev. Bolj razvita družba mora imeti, po naravi stvari, bolj razve-

¹⁷ Lewis W. I., *The Leaders the Commissar: The Chinese Political System in the Last Days of the Revolution*, v knjigi Tang Tsing and Ping Ho ed., *China Heritage and the Communist Political System*, University of Chicago Press, 1968.

¹⁸ Sorokin P., *Russia and the United States*, New York, 1944. Pozneje je še enkrat potrdil to svoje stališče v članku *Mutual Convergence of the United States and the USSR*, *International Journal of Comparative Sociology*, I, Sept.

Za kritiko Sorokina glej Inkeles A., *Russia and the United States: A problem of Comparative Sociology*, u P. Y. Alen Durham, ed. *Pitirim Sorokin in Review*, N. C. 1963.

¹⁹ Parsons T., *Communism and the West: The Sociology of the Conflict* v A. and E. Etzko, *Social Change: Sources, — Patterns and Consequences*, Basic Books, 1964; *Characteristics of Industrial Societies; Structures and Processes of Modern Societies*, Glencoe, 1960.

²⁰ Kerr C. and Others, *Industrialism and Industrial Man, The Problem of Labor and Management in Economic Growth*, Heineman, 1962.

²¹ Galbraith J., *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice Hall, 1966, str. 26.

²² Parsons T., *The System of Modern Society*, 1971, str. 26, 27.

jano strukturo, večjo stopnjo različnosti, diferenciacije in specializacije. Vse to izziva spremembe tudi v povezovalnih mehanizmih. Stare spono popuščajajo, postajajo nezadostne, tokovi integracije pa morajo vključiti tudi nove enote, funkcionalne in strukturalne, iznajti nove oblike solidarnosti in sistem vrednot, ki naj uzakoni te nove enote. Za razliko od Marxa Parsons in Aron poudarjata, da sam razvoj proizvodnih sil, kot je npr. razvoj od kamna do kovine, pripelje do prilagajanja v vrednostnem, političnem in družbenem sistemu ali do izravnave teh sistemov. Brez ustreznih sprememb ne bo razvoja in možno je, da družba razpade ali se vrne v predhodno fazo.

Splošni porast blagostanja, ki je logična posledica industrijskega razvoja, nujno pripelje do izginjanja komunistične ideologije. In prav delitev dela, ki je nujni spremljevalec družbenega razvoja, vodi v že omenjene socialne in politične diferenciacije, ki so — nasprotno od Marcusejevega mnenja — nezdružljive s totalitarizmom. Industrijske družbe se lahko razlikujejo po tem, da se in koliko se naslanjajo na politične institucije. Pojmovanje države opredeljuje tudi širšo delitev med »kapitalistične« in »socialistične« modele industrijske družbe.²³ Galbraitovo pojmovanje se nekoliko razlikuje od Parsonsonovega: misli, da mora planiranje zamenjati trg če se želi, da industrijski sistem na zahodu uspešno deluje.²⁴ V iskanju vzornega modela organizacije, do kakršne sta pripeljala organizacija dela in razvoj, prihaja Parsons do ameriškega primera: »Ameriška družba je šla dlje kot katera koli druga velika družba v odstopanju od starih neenakosti in naproti institucionalizaciji v bistvu egalitarnega sistema«.²⁵

Tudi Rostow je ugotovil, da je ameriška pot razvoja — »naša raven življenskega standarda in visoka raven množičnih potreb — splošna pot razvoja sodobne družbe.

Poleg temeljne ideje, da nekaj drugega, v glavnem potreba za industrijskim in tehnološkim razvojem, ne pa razredni boj, določa tudi obliko družbene organizacije, poudarja ta pristop tudi to, da po socialističnih revolucijah v socialističnih deželah ni prišlo do kakovostno višjega tipa civilizacije in da so mnoge značilnosti teh družb podobne onim v kapitalističnih deželah. Tako v eni kot v drugi družbi pragmatizem zamenjuje vizionarstvo in utopizem.²⁶ Politika postaja stvar upravljanja v industrijski družbi, ne pa izraz razrednega boja. Tako kapitalizem kot socializem sta že preteklost, ki jo je treba vse bolj pozabljati pred vzponom nove industrijske družbe.

²³ Persons T., *Characteristics of Industrial Societies*, op. cit. str. 21.

²⁴ Galbrait J., *The New Industrial State*, str. 389.

²⁵ Parsons T., *The System of Modern Society*, op. cit. str. 114.

²⁶ Za razpravo o konvergenci sistemov glej Skilling G., *Soviet and American Politics: The Dialectic of Opposites*, *Canadian Journal of Economics and Politics*, May 1965. Za kritiko konvergence glej Hromušin G., *Antisovetska suščnost teorije »rastuščega shodstva«*, *Komunist* 1965/1.

Vsekakor je treba reči, da nekateri avtorji, čeprav priporočajo in tudi sami uporabljajo razvojni pristop (med te spada tudi Inkeles), ne opuščajo tako lahko totalitarnega modela analize socializma. Zelo pogosto razlagajo politično življenje tako, da uporabljajo oba modela.

3. Možnosti in meje razvojnega pristopa

Če bi hoteli na koncu pregledati in oceniti vsebino in smisel razvojnega pristopa, potem bi morali najprej poudariti nekaj njegovih, kot se zdi, pozitivnih lastnosti. Najprej, ta pristop pomaga sodobni misli, človeku in družbi, da se osvobajajo precej razširjene in v delu sodobne politične sociologije skrbno negovane navade, da se na celotno socialistično družbo gleda skozi ozke okvire oblasti, ki jo posebljata partija in državno vodstvo. Ne le da to vodstvo ni pripravljeno in sposobno za hitrejšo in globlje družbene spremembe, temveč je tudi nelegitimno. Pristaši tega pristopa jasno kažejo, da politično vodstvo teh sistemov ne le ni preprečevalo, temveč je celo vzpodbujalo temeljne družbene spremembe in razvoj. Porast funkcij in oblasti partije-države, kar je v bistvu oznaka sodobne družbe nasploh, ni omejena in usmerjena le na vzdrževanje reda in prisile, temveč tudi v splošno blagostanje, izobraževanje, komunikacije, višji standard in ekonomski razvoj nasploh. Razlika med staro in novo politično strukturo je v tem, da je prva težila, da obdrži status quo, druga pa, da spremeni ureditev. Z drugimi besedami, dobro zapažajo prizadevanja teh sistemov, da zagotovijo in institucionalizirajo svojo sposobnost za stalne spremembe tudi v območju politike, kot jih zahteva novi čas. »Čeprav življenjske odločitve«, meni Inkeles, »ostajajo monopol partijskih voditeljev, je naraščajoči pomen tehničnih problemov v vladanju države prisilil na neformalno delitev oblasti z mnogimi pomembnimi znanstveniki, inženirji, menažerji in drugimi tehniško strokovnimi delavci«. ²⁷

Po Inkelesovem mnenju so v zadnjem času vidne v političnih sistemih socialističnih dežel spremembe v smeri demokratizacije. Kažejo pa se v prepričanju in občutju ljudi, da se stalinizem ne sme ponoviti, in v spoznanju, da bi kolektivizacija in industrializacija naleteli na odpor, če bi se uvajali tako kot prej, pa tudi v razviti potrošniški etiki in v večji legitimnosti sistema. ²⁸

Ta pristop bolj od prejšnjih opaža in odkriva delovanje modernizacije na družbeno in politično strukturo. Posebno zanimivo je poudarjanje opredeljujočega vpliva tega dejavnika na pojave in težnje političnega pluralizma, zmanjševanje pomena ideologije in povečanega pragmatizma, pa tudi demokracije. Ta pristop opaža dejstvo, da prav zaradi uspehov

²⁷ Inkeles A., Review ... v Black E. S., *The Transformation of Russian Society*, Cambridge, 1960, str. 346.

²⁸ Isto.

na področju hitrega družbenoekonomskega razvoja veliko število državljanov sprejema mnoge značilnosti teh sistemov, zlasti stabilnost in varnost, zadovoljivo delovanje temeljnih ekonomskih disciplin in področij dela in življenja, predvsem transporta, izobraževanja, zavarovanja, zlasti zdravstvenega, in zaposlovanja. Zato je neosnovano govoriti, da so ti sistemi nelegitimni.

Ta pristop opušča pojmovanje, da so vsi socialistični sistemi enaki, in skuša podrobneje določiti pogoje in dejavnike, ki lahko oblikujejo delovanje modernizacije v različnih oblikah. Black našteva tele dejavnike: institucionalno dediščino, naravo zahtev, ki jih družba postavlja, in mednarodni okvir. Od kulture in izročila je odvisno, če bodo ljudje ustrezno podprli te zahteve. Zato ta pristop daje tudi kriterije za klasifikacijo sistema, čeprav samo delno.

Drugačen bo videti politični sistem v družbah, ki so ekonomsko zaostale, nimajo demokratične kulture in izročila in drugih nacionalnih značilnosti ali močnih narodnih čustev, kot pa sistem v družbah z nasprotnimi značilnostmi, ne glede na težnje vodstva po modernizaciji in na objektivni ekonomski razvoj. Ta pristop vključuje tudi zgodovinsko razsežnost in s tem razširja okvire proučevanja in primerjanja.

Posebno zanimivo in pomembno je v tem pristopu prizadevanje, da natančno doloži kazalce razvoja ali vloge modernizacije in s tem ustvarja podlago za primerjanje.²⁹ S tem pristopom skušajo študirati podobnosti in razlike v razvoju dežel sveta in raziskujejo, kakšen bi lahko bil politični model zanje. Pripomniti moramo, da tudi marksizem teži za tem, čeprav z drugimi metodami in iz drugačnih izhodišč.

Razen tega je ta pristop zbral množico dejstev in pokazateljev z različnih področij, ki so zares velikega pomena, tako za globlje proučevanje odnosov med politiko in družbo, kot tudi za širše teoretično in primerjalno raziskovanje. Ta model zares dobro opaža nekatere vidike realnosti socialističnih dežel. Vsi ti sistemi so sistemi izgradnje ali v izgradnji in v prehodnem obdobju in vsi so bolj zaposleni s problemi izgradnje kot pa z vodenjem politike v izoblikovani družbi. Mnogi pristaši tega pristopa se ne sramujejo priznati, da je tak model zelo privlačen za nerazvite dežele, ki morajo priti do svoje elite, inteligence, stabilne birokracije, predvsem pa morajo zagotoviti pospešeni družbenoekonomski razvoj.

Če ne želimo sami sebe pripraviti v položaj, da nas nihče ne posluša, opozarja Inkeles,³⁰ moramo poudariti, da je zgled tistih dežel, ki sledijo tem modelu, zelo privlačen za nerazvite dežele.

²⁹ Black navaja kazalce modernizacije zlasti v knjigi *The Dynamics of Modernization*, ki je postajala že klasična študija s tega področja in na katero se največ pristašev tega pristopa sklicuje.

³⁰ Inkeles A., *Review . . .* v Black E. S., *The Transformation of Russian Society*, Cambridge, 1960, str. 346.

Pomembno je opažanje nekaterih avtorjev te usmeritve, da so ti sistemi pokazali sposobnost, da vzdržijo integracijo v pogojih, ko zaradi hitrih sprememb, predvsem v ekonomski strukturi in razvoju, nato pa tudi na širšem socialnem in kulturnem področju preti nevarnost, da bodo popustile mnoge integracijske vezi in se bo družba razkrojila.

Ta pristop-model skuša preseči jez med širšo politično znanostjo in regionalnostjo, ki so socializem razumeli kot nekaj lokalnega, unikatnega in prevratnega in zato neprimerljivega. S tem odpira pot širšemu zgodovinsko-primerjalnemu opazovanju političnih sistemov socializma. Ne ukvarja se le z opisovanjem institucionalne ureditve in procesov odločanja, temveč tudi z učinki in rezultati teh dežel na različnih področjih družbene življenja in z načinom, kako te družbe rešujejo značilne probleme svojega časa. Ta model v določenem smislu pomeni, da en del meščanske teorije podaja roko drugi, socialistični strani; toda v pričakovanju, da bo ta družba, potem ko bo dosegla določeno stopnjo razvoja, krenila po že uhojenih poteh razvitega zahodnega sveta. Zato ta model ne jemlje kot temeljno analitično enoto izključno moč in razdelitev moči, proces odločanja ali institucionalno strukturo, temveč temelji na možnostih, ki jih odpira objektivni družbenoekonomski razvoj.

Vendar ima ta pristop poleg svojih dobrih strani tudi svoje slabosti. Predvsem je treba reči, da je tudi ta model ideološko v precejšnji meri omejen. Kot nekateri drugi modeli tudi ta meri stopnjo političnega razvoja določene socialistične družbe s stopnjo njene dezideologizacije oziroma pragmatizacije, kar praktično največkrat pomeni s stopnjo razlikovanja od postavljenih ciljev in utapljanja v red stvari, kakršnega vsiljuje tehnološko-ekonomski razvoj. Ta model je zgrajen na izhodišču, da tehnologija določa ideologijo in vrednote, zato lahko rečemo, da se nagiba h konvergenci sistemov. Ni vedno lahko razlikovati, ali je ta blažodejno dezideologizirajoči učinek ekonomske modernizacije samo pričakovanje in upanje, ali je to tudi sugestija, z katero se v bistvu skriva prepričanje, da je dezideologizacija nujni pogoj modernizacije. Če je in kadar je to drugo, potem model izgublja svojo analitično in esplikativno vrednost, ker enostavno ni v skladu s tem, na čemer je sam grajen, to je s trditvijo, da se je vsem tem sistemom tudi doslej posrečilo, da se ekonomsko in tehnološko hitro razvijajo.

Druga slabost tega pristopa je, da še vedno ni odstranil nejasnosti, samovoljnosti in drugih omejitev v določanju same vsebine sprememb ali razvoja, zlasti političnega. Zdi se, da ima prav Kanet, ko poudarja, da kljub mnogim študijam razvoja in podatkom »še vedno nismo sposobni dati točnega odgovora na vprašanje, kaj je to politični razvoj in kako poteka.«³¹ Omejenost tega modela prihaja do izraza posebno tam, kjer se modernizacija izenačuje z napredkom, ta pa z obstoječo družbo zahodne demokracije. Ta teorija, vključno s Huntingtonovo »revizijo«,

³¹ Kanet E. R., *The Behavioral Revolution and Communist Studies*, New York, 1974, str. 4.

pravzaprav pasivno temelji na zahodnih liberalnih demokratičnih vrednotah, kot pravilno pripominja Griffith.³²

Pravzaprav se modernizacija povezuje in izenačuje z »zahodnjaštvom«, bolje rečeno s strukturami zahodnega sveta. Te vrednote so najjasneje določene v liberalno-demokratični pluralistični teoriji s sistemom svobodnega izražanja interesov in z volitvami, ki so izraz samodejnega razvoja, sočasno raznoličnega in po značaju večsmernega procesa. Tekmovalnostne volitve in svobodna izbira se pojavljajo kot konfliktna vrednota stilov, norm, načina obnašanja, koeksistentnih alternativ in vizij o ureditvi družbe, v kateri so cilji večstranski in razpršeni, družbena volja pa fragmentarna. Te vrednote prežemajo teoretični in izkustevni model modernizacije in jih lahko razpoznamo tako v izkustvenih kazalcih, ki naj pokažejo mero in stopnjo modernizacije v neki družbi, kakor tudi v zamislih »dobrega življenja«, ki imajo tudi vrednostne lastnosti. Zato je nespametno pojmovati ta pristop samo kot izkustveni brez vsake vrednostne usmeritve ali brez normativnega imperativa, ki ga navdihuje.³³ V veliki meri ima pred očmi čisto določen model sistema, izključuje pa druge zamisli ali možnosti drugačnega razvoja. Mar neka družba ne more namesto zahodne modernizacije s pretresi, skrbmi, nemirom, nestabilnostjo in negotovostjo izbrati mir, harmonijo, družbeno ravnotežje, estetske vrednote, pa tudi če za ceno nižjega tehnološkega razvoja in življenjske ravni. Zakaj bi tak razvoj označili kot stagnanten ali tradicionalen.³⁴ Celo Black, ki je skušal čim bolj je mogoče objektivizirati sistem, kot sam pravi »preseči omejenost liberalne in marksistične razlage«, je med merila modernizacije navrgel določene sestavine zahodne demokracije. Razen tega se naraščanje moči države v tej zamisli poudarja kot usojenost, ki jo je povzročil in vsilil proces modernizacije, demokracija pa se obravnava kot mehanizem, ki se mora prilagoditi takemu položaju in vlogi države. Država obvladuje demokratični sistem in ga dovoljuje v najboljšem pomenu kot dejavnik njenega nadzora, ne dopušča pa, da bi prerasel v smeri uresničevanja humane in svobodne skupnosti.³⁵ Če se te trditve ne more sprejeti kot perspektivo in temelj politične aktivnosti, jo je vendar treba zelo resno obravnavati. Vsaka demokratična ureditev mora računati s tem, če se ne želi zapreti v parohialne okvire. Čeprav ni zanesljivih meril za merjenje nujnosti oziroma učinkovitosti države, govorijo nekatere raziskave in izkušnje v prid aktivni in učinkoviti državi, seveda v določenih mejah. Primerjalne raziskave kažejo visoko stopnjo pozitivne odvisnosti med aktivnostjo države in stopnjo rasti.

³² Griffith E. W. Comment: Some Problems of Analysis, v Gati Ch., The Politics of Modernization in Eastern Europe, New York, 1974, str. 361.

³³ Aspaturion V. V., Marxism and the Meaning of Modernization, v Gati Ch. Ed. Op. Cit. str. 3.

³⁴ Isto.

³⁵ Black C., Eastern Europe in the Context of Comparative Modernization, V Gati Ch. Op. Cit. str. 27.

Del teh težav in nejasnosti tega pristopa je vezan na dejstvo, da se v nekaterih razlagah poudarja kot pristaše tega pristopa avtorje, ki samo v naslovih svojih knjig uporabljajo besedo razvoj, vsebinsko pa so lahko tudi pristaši kakega drugega pristopa. Poleg tega ne smemo pozabiti, kako dobro zapaža Pye,³⁶ da so zamisel političnega razvoja opredelili najprej državniki in politiki, ne pa znanstveniki in da zato nima točno opredeljenega pomena. Včasih niti ni povsem jasno, ali gre za model analize ali za kakšne druge teoretične domneve ali za realni proces, ki ga je treba proučevati z različnimi drugimi metodami. To zmedo pripeljeta do skrajnosti in jo dobro izražata Chong-Do Hah in J. Schneider, ko kritično razpravljata o uporabnosti različnih drugih metod (strukturalne, funkcionalne, pravno-administrativne in druge) za proučevanje modernizacije.³⁷

To posredno navaja na misel, da je za proučevanje modernizacije nujno imeti drugačen pristop in da zato kakšen posebni in samostojni razvojni analitično-eksplikativni model niti ne obstaja. Postopek Chonga in Schneiderja je povsem legitimen, kot so sicer legitimni tudi že omenjeni pristopi. Vendar dejstvo, da obstajata oba modela vzporedno, kaže na nediferenciranost področij in nenatančnost posameznih pristopov. Meje med različnimi pristopi so zelo nejasne in ohlapne. Ni redke primer, da se enega in istega pisca na podlagi istih del razvršča enkrat v en, drugič v drugi pristop. Za Chonga in Schneiderja bo Apter funkcionalist,³⁸ za druge strukturalist, za tretje pa »modernist«.

Morda prispeva k temu tudi dejstvo, da je ta model predstavljen največkrat s kolektivnimi deli, kjer različni pisci obravnavajo posamezne vidike razvoja in modernizacije, toda brez zadostne opore na kakšno jasnejšo in širšo politično-filozofsko usmeritev ali raziskovalni okvir.

Poleg tega niso povsem zanesljiva merila ugotavljanja, razvrščanja in primerjanja podatkov. Težko pa je tudi govoriti o socialističnih deželah kot o nerazvitih. Tudi ni popolnoma jasno, na kakšen način more ta model spremljati razvoj političnega bistva razvite družbe. Ta model je nastal na Zahodu in je izdelan tako, da spremlja in opredeljuje nerazvite dežele (Tretji svet) in je pozneje uporabljen za proučevanje socialističnih dežel.³⁹ Zato ostaja ta model strogo regionalno in zgodovinsko omejen in ima dokaj omejen izkustveni temelj. Razen tega ta model malo govori o razlikah med političnim in družbenim področjem.

Marksistična teorija, ki ni obremenjena s predsodki, nima razloga, da ne bi sprejela nekaterih prvin razvojnega pristopa. Če je marksistična teorija v velikem delu teleološka, ni voluntaristična, kot to misli Aspaturion, kot tudi ni popolnoma deterministična, temveč je aktivistična in

³⁶ Pye W. L., *Aspects of Political Development*, Boston, 1966, str. 31.

³⁷ Chong — Do Hah and J. Schneider, *A Critique of Current Studies of Political Development and Modernization*, Social Research, 1968.

³⁸ Isto.

³⁹ Glej Aspaturion V. V., *Marxism and the Meaning of Modernisation*.

ustvarjalna. Smeri razvoja vidi samo kot možnosti, ki se bodo uresničile le s človeško dejavnostjo. Istočasno je tu prostor za ustvarjalnost človeka in družbe in za njihovo organiziranje z namenom, da bi te možnosti izkoristili. Zato se v resnici »kakovostna« (vrednost in družbeni odnosi) in količinska stran (materialno tehnična in spoznavna razsežnost, izražena najbolj pogosto v družbeno ekonomski in tehnološki rasti) v marksizmu ne moreta ločevati. En del piscev ima prav, ko kritizira socialistične dežele, da so modernizacijo omejile samo na njeno tehnološko razsežnost ter jo merijo s tonami jekla in z velikostjo državnega sektorja.

Prav tako razvojnega modela ni mogoče uporabljati oziroma je bistveno manj uporaben za nekatere socialistične dežele, ki so bile industrializirane in razvite že pred socialistično revolucijo in pred socializmom.

Čeprav ta pristop vidi sposobnost teh sistemov, da se spopadajo s problemi pospešenega razvoja in z zahtevami moderne tehnologije in v ta namen gradijo moderno državo in birokracijo, ta pristop vendarle ne vidi, da je prav v tako močni državi in birokraciji nevarnost za nadaljnji razvoj socialistične družbe. Izhod, ki ga tako gledanje ponuja v obliki večpartijskega sistema v okvirih močne države, ne zmanjšuje te nevarnosti.

Izdelana kot model nerazvitega sveta, ta razvojno-modernizirajoča usmeritev ni bila brez ideoloških navdihov in teženj do teh dežel. V miroljubni in »dobrodelni« obliki naj bi pokazala neizbežnost novih vrst zvez in odnosov ali družbenega in kulturnega sistema, ki iz temelja rušijo dosedanje tradicionalno, družbeno in kulturno tkivo teh dežel. Do te mere se zdi to opozorilo utemeljeno in upravičeno. Toda če se vztraja na tem, da v ognju novih tehnoloških in civilizacijskih zahtev sežgejo vse družbene in kulturne pridobitve teh narodov in da se nad njihovo žaro zgradi novo, moderno poslopje meščanskih institucij in vrednot, potem zveni to gledanje ne le prezahtevno in predrzno, temveč tudi nazadnjaško in anahronistično.

Predvsem je treba povedati, da so mnoge vrednote in tudi oblike življenja in dela nerazvitih družb v svojem človeškem in etičnem pomenu daleč pred nekaterimi odnosi in institucijami v meščanski družbi. Izvirne oblike neposredne participacije in demokratičnega odločanja, ki so lahko dobra kulturna podlaga za sprejemanje in razvijanje napredne demokratično organizirane družbe, pojmujejo in obravnavajo kot institucije »plemenske demokracije«, ki temelji na okorelosti naturalnega gospodarstva; po svoji naravi so konservativni in kot taki ne ustrezajo zahtevam pospešene demokracije dežel v razvoju.⁴⁰

Strah, da bi se te institucije moglo izkoristiti kot dober temelj za hitrejšo demokratično in socialistično preobrazbo teh družb ter pri tem

⁴⁰ Vieyra Cristian, Structures politique traditionnelles et structures politique modernes, v Tradition et modernisme en Afrique Noire. Ed. du Seil, Paris 1965, str. 201—212.

preskočiti zasebno lastnino in meščanske oblike političnega življenja, je dobil svoj izraz v trditvah in prizadevanjih, da se morajo vse tradicionalne skupnosti in odnosi razbiti s razvojem blagovnega gospodarstva in zasebne lastnine na zemlji, pa čeprav ob povečanju ekonomskih in socialnih razlik.⁴¹

Razen tega ta pristop ne daje zanesljivih meril za poudarjanje in pojasnjevanje danes res velikih razlik med socialističnimi deželami in njihovimi političnimi sistemi.

Sodobne izkušnje kažejo, da je dvomljiva Parsonsova trditev, da tehnološki razvoj nujno vodi v večjo diferenciacijo in demokratizacijo. Prej bi se mogli strinjati z Marcusejem ali Goldthropom, da sta družbena slojevitost in ekonomska ureditev lahko podrejeni političnemu urejanju ter da totalitarizem in industrializacija lahko živita drug ob drugem. Danes je skoraj smešna Parsonsova trditev, da proces industrializacije zagotavlja stalni egalitaristični trend. Posamezni poklici so lahko — zaradi različnih odnosov do politične oblasti ali do avtoritete — različno obarvani. Ta pristop zanemarja razredne razlike, ki so lahko dejavnik sprememb in ki lahko opredeljujejo položaj posameznih slojev ali skupin in pogosto označujejo tip razvoja družbe. Še manj je sprejemljivo, da v sodobni zahodni družbi ni videl razrednih razlik in spopadov. Razlike v razrednih odnosih med kapitalističnimi in socialističnimi deželami so očitne. Te razlike so, kot poudarja Lane, viri prikritih nestabilnosti v kapitalizmu in družbena soglasja v socializmu.⁴² To pa nikakor ne pomeni, da v socialističnih deželah ne obstajajo razlike in neenakosti.

Na koncu je treba reči, da razvojni pristop ni le eden od pogledov na socialistično družbo, ampak je tudi nova oblika racionalizacije in legitimizacije zahodnega sveta pred procesom vse hitrejšega širjenja idej in prakse socializma. Povezovanje kapitalizma z neokolonializmom in porast socialistično usmerjenih dežel nerazvitega sveta vsiljuje potrebo, da se na »bolj nevtralen« in bolj dostojanstven način opraviči in utrdi obstoj razvitega in močnega zahodnega sveta: ne več kot sistema, ki zanika druge, temveč kot sistem, ki jim postaja vzor in usoda.

⁴¹ Samir Amin, *Trois experiences africains de development*, Paris, 1965.

⁴² Lane D., *The Socialist Industrial State*, Colorado 1976, str. 62.

Empirična raziskovanja socialne strukture poljske družbe

1. Razvoj in tipi empiričnih raziskav

Po vojnem opustošenju si je poljska sociologija v letih 1945—1949 znova opomogla.* Močno zmanjšano število raziskovalcev in organizacijske težave niso dopuščali kakih večjih empiričnih raziskav, čeprav so bile potrebe po njih močno izražene. Najprej se je pokazalo, da je najbolj nujna izgradnja univerz, organizacija oddelkov in zapolnitev pedagoških vrzeli. S prizadevanjem starejše generacije profesorjev in mlade generacije študentov so bile te naloge izvršene. Poudarek je bil dan izobraževanju kot pogoju prihodnjega razvoja discipline.

V letih 1950—1955 politične razmere empiričnemu raziskovanju niso bile naklonjene. Kljub temu se je govorilo, da so raziskave delavskega razreda močno ukoreninjene v marksistični tradiciji in da se jih je treba brez odlašanja lotiti.¹ Na tej podlagi se je začelo delati na raziskovalnih projektih, ki so se ukvarjali z delavskim razredom in inteligenco.²

Do bolj intenzivnega napredovanja empiričnih raziskovanj razredne strukture, stratifikacije in družbene mobilnosti je prišlo po letu 1956. Te raziskave so se na začetku osredotočale v Inštitutu za filozofijo in sociologijo pri poljski Akademiji znanosti. Ščasoma pa je začelo raziskovati vedno več znanstvenih organizacij, v glavnem univerzitetni inštitut za sociologijo. Vodilni univerzitetni inštituti za sociologijo so na naslednjih univerzah: na varšavski, v Lódzu, na Jagellonski v Krakóvu in na poznański.

Vse do leta 1970 delo med posameznimi znanstvenimi središči ni bilo usklajeno, kar je na eni strani sprožalo deferenciacijo raziskovalnih problemov in metod, na drugi strani pa je to vodilo v relativno majhno kopičenje znanstvenih rezultatov. Na začetku sedemdesetih let je vlada odobrila raziskave socialne strukture in njenih preobrazb kot eno najbolj pomembnih področij sociološkega proučevanja, kar je imelo za posledico mnogo večjo materialno podporo. Na ta način se je pojavila potreba po uskladitvi različnega raziskovalnega dela, ki je bilo zaupano Inštitutu za filozofijo in sociologijo pri poljski Akademiji znanosti. Ni šlo le za to, da

* Odlomek iz študij W. Wesolowskega in K. M. Slomczyńskiego z naslovom: »Investigations on class structure and Social Stratification in Poland — 1945—1975«, Poljska akademija znanosti, Inštitut za filozofijo in sociologijo, Warszawa 1977, str. 43—62.

¹ Hochfeld, Nowakowski: »Uwagi o wykorzystaniu pamiętników do badań nad świadomością proletariatu«; J. Szczepański: »Zagadnienia metodologii badań społecznych w niektórych pracach Marksa i Engelsa«, Myśl Filozoficzna II/1952.

² Opomba se nanaša na str. 96 izvirnega dela.

bi Inštitut usklajeval teme posameznih raziskav, temveč da tudi predlaga metode v raziskovalnih postopkih. V tej zvezi so se uveljavile takšne sociološke spremenljivke kot so poklic, izobrazba, dohodek in življenjski pogoji.³ Raziskovalci, ki so se oprijemali teh spremenljivk, so zagotavljali večje kopičenje raziskovalnih rezultatov.

Med sociologi, ki so se specializirali za probleme razredne strukture, stratifikacije in družbene mobilnosti, lahko razberemo različne raziskovalne usmeritve, ki so odvisne od širine raziskovanega področja, prevladujočega postopka in tehnike zbiranja ter analiziranja podatkov. Te usmeritve označujejo nekaj tipov raziskovanja, še posebej:

1. sociološke študije,
2. študije lokalnih skupnosti,
3. raziskovanje tovarn,
4. monografije družbenega razreda in poklicnih kategorij,
5. študije življenjske zgodovine (»life histories«) na podlagi življenjepisov in spominov.

Na tem mestu ne omenjamo izredno pomembne analize statističnega gradiva, ker te ne predstavljajo posebne vrste raziskovanj.

2. Sociološke študije

Študije na osnovi velikih nacionalnih vzorcev običajno izvajajo specializirane organizacije, kot so Centralni statistični urad (GUS), Center za raziskovanje javnega mnenja pri poljskem radiu in televiziji (OBOP i SP) in Inštitut za filozofijo in sociologijo pri poljski Akademiji znanosti (IFiS PAN). Število študij, ki so se v celoti ali v glavnem ukvarjale s problematiko razredne strukture, stratifikacije in mobilnosti, bi lahko ocenili z 20—25. Nekateri uporabljeni reprezentativni vzorci, ki so jih te študije uporabljale, so zajeli tudi do 10.000 ljudi.⁴

Še več, Inštitut za filozofijo in sociologijo (IFiS PAN) in univerzitetni centri raziskujejo z vprašalniki izbrane skupine prebvalstva ali prebivalce na posameznih področjih. Običajno so zajeti vzorci očitno manjši (1000—2000 anketiranih), vendar je njihova kvaliteta vidno višja glede na boljše možnosti preverjanja vprašanih.

3. Študij lokalnih skupnosti

Čeprav imajo antropološke regionalne monografije na Poljskem že dolgo tradicijo⁵ — v začetkih tega stoletja, pa jih dalj časa ni privlačevala

³ W. Wesolowski (ed.): *Standaryzacja zmiennych socjologicznych*, tom 1: Wiek, wykształcenie, dochód, sytuacja mieszkaniowa, Warszawa 1974.

⁴ Največje raziskave o družbeni mobilnosti se je leta 1972 lotil Centralni statistični urad (pod vodstvom K. Zagorskega), ki je uporabil vzorec, ki je štel preko 72.000 ljudi. Drugo tako raziskavo o družbeni mobilnosti je izvedel Inštitut za filozofijo in sociologijo pri Poljski akademiji znanosti — tu je vzorec obsegal preko 17.000 ljudi.

⁵ Prvo tovrstno monografijo je napisal leta 1905 F. Bujak.

vsestranska analiza socialne strukture. Te študije so se omejevale na posebej izbrane družbene probleme, na primer na migracijo nezaposlenih⁶ ali na etnična nasprotja⁷, medtem ko so le posredno povzemale dejstva o razrednih odnosih.

V zadnjih letih se je povečalo število raziskav o lokalnih skupnostih, ki so s pomočjo različnih postopkov in tehnik zbrali podatke za vsestransko analizo razredov in slojev tako v manjših mestih, kakor tudi v manjših ruralnih naseljih. Za primer takega raziskovanja omenimo delo S. Nowakowskega⁸ in J. Malanowskega⁹ o razrednih odnosih in razlikah v izbranih mestih. S. Nowakowski je v svoji monografiji o izgradnji in razvoju srednje velikega mesta naklonil veliko pozornost razredom, medtem ko je Malanowski podrobno raziskoval razredne odnose in družbeno razlikovanje v manjšem mestu, ki šteje do 20.000 prebivalcev. V svojih raziskavah sta oba avtorja uporabljala podatke iz vprašalnikov in intervjujev, iz aktivnega in zunanjega opazovanja ter iz uradnih statistik in zgodovinskih dokumentov. Družbena aktivnost, družbeno življenje in sosedski odnosi ter družbene ovire sestavljajo predmet analize razrednih odnosov. Družbeno razlikovanje se je raziskovalo skupaj z razsežnostmi izobraževanja in kvalificiranosti, z materialnim standardom in udeležbo v kulturi. Tako nastala gradiva so pospešila primerjanje podatkov, pridobljenih z različnimi metodami.¹⁰

4. Raziskovanje tovarn

Nekatere monografije tovarn, ki so raziskovale predvsem razredno razlikovanje, predstavljajo zanimivo zvrst raziskovanja.¹¹ Te raziskave obravnavajo tovarno kot tako organizacijo, v katerih postanejo razredni odnosi dejavni in v katerih se odvija delitev pomembnejših družbenih »dobrin«: avtoritete, bogastva in prestiža. Tovarna ni družba v malem, vendar pa omogoča raziskovanje posameznih kategorij in odnosov med njimi.¹²

⁶ K. Duda-Dziewierz: *Wieś malopolska a emigracja amerykańska*, Warszawa 1938.

⁷ J. Chalasiński: *Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej »Kopalnia«, Warszawa 1935.*

⁸ S. Nowakowski: *Narodziny miasta*, Warszawa 1967.

⁹ J. Malanowski: *Stosunki klasowe i różnice klasowe w mieście*, Warszawa 1967.

¹⁰ Glej metodološke opombe v delu J. Lutińskiego: »Antropologiczna monografia terenowa i badania społeczno-kulturowych przeobrażeń w Polsce Ludowej, Przegląd Socjologiczny, vol. XXV, No. 2, 1961. Za monografije vasi glej: K. Adamus: »Monografia wsi w Polsce«, Etnografia Polska, II 1959. Zadnji čas so bile objavljene naslednje monografije vasi: Z. T. Wierzbowski: *Zmiana pół wieku później*, Warszawa 1968; A. Olszewska: *Wieś uprzemysłowiona*, Wrocław 1969; glej tudi: J. Turowski: »Przemiany tradycyjnej wiejskiej społeczności lokalnej w Polsce«, Roczniki Socjologii Wsi, IV/1965.

¹¹ O odnosu med socialno strukturo v tovarni in razredno strukturo globalne družbe glej: A. Sarapata: *Zakład pracy w polskim systemie społeczno-ekonomicznym*, Warszawa 1967.

¹² Z. Galdzicki: *Przedsiębiorstwo jako układ stosunków społecznych i grup społeczno-zawodowych pracowników*, Wrocław 1971.

Nekatere raziskave tovarn se omejujejo na zbiranje gradiva, ki se naša samo na izbrani razred, še posebej na delavski razred. Med temi moramo omeniti dela, ki dajejo natančen prikaz življenja delavcev v posameznem obdobju, na primer v obdobju razvoja v smeri intenzivne industrializacije.¹³ Druga dela te vrste opisujejo različne družbene kategorije, v prvi vrsti z ozirom na izobraževanje in kvalifikacijo, življenjski standard in udeležbo v kulturi.¹⁴

5. Monografije družbenih razredov in poklicnih kategorij

Na Poljskem obstaja večje število del, ki se vsestransko ukvarjajo s posameznim razredom. Ta dela običajno obravnavajo delavski razred in so napisana z namenom, da bi prikazala njegov položaj glede na družbene probleme s katerimi se sooča, tj. povezano z industrializacijo družbe.¹⁵

Med pomembnejša dela o poklicnih kategorijah štejejo tako imenovane »monografije poklicev«. Druga dela so se ukvarjala s številnimi kategorijami inteligence: učitelji¹⁶, novinarji¹⁷, ekonomisti¹⁸, slikarji¹⁹, pisatelji²⁰ in drugimi.²¹ Idejo za te raziskave je dal njihov pobudnik Jan Szczepański: »Mislimo, da bodo te naše raziskave prinesle dovolj empiričnega gradiva, da nam bodo omogočile dokopati se do splošne teorije o inteligenci v predhodnem obdobju.«²²

Čeprav še ni prišlo do posploševanj rezultatov teh raziskav, pa nam spoznanja omogočajo boljše razumevanje inteligence kot sloja, ki je notranje različen tako glede na njegove objektivne (na primer življenjski standard) kot tudi subjektivne (na primer politično obnašanje) značilnosti. Uporabna so tudi za analize, ki se ukvarjajo z bolj splošnimi temami.

Leta 1965 je bilo objavljeno delo, ki ga je napisal S. Widerszpil, z naslovom *Sestava poljskega delavskega razreda*²³. Temu delu, ki se je uk-

¹³ A. Stojak: *Studia nad zalogo Huty imienia Lenina*, Wrocław 1967; Z. Galdzicki: *Pracownicy przedsiębiorstwa elektronicznego*, Wrocław 1967.

¹⁴ P. Tobera: *Zróżnicowanie społeczne pracowników przemysłu*, Warszawa 1972; R. Janik, S. Staporek, K. Szafnicki: »Zróżnicowanie społeczne załogi przedsiębiorstwa przemysłowego,« *Studia Socjologiczne*, II/1970.

¹⁵ S. Widerszpil: *Skład polskiej klasy robotniczej*, Warszawa 1965; Szczepański (ed.): »Narodziny socjalistycznej klasy robotniczej.

¹⁶ Woskowski: »O pozycji społecznej nauczycela . . .«

¹⁷ T. Kupis: *Zawód dziennikarza w Polsce Ludowej*, Warszawa 1966; Dziecielska: »Społeczna sytuacja polskich . . .«

¹⁸ J. Kluczyński: *Zawód ekonomisty w Polsce Ludowej*, Warszawa 1956.

¹⁹ Wallis: »Artystyci plastycy . . .«

²⁰ A. Siciński: *Literaci polscy*, Wrocław 1961.

²¹ J. Szarfenberg: *Materiały do charakterystyki zawodu i pozycji społecznej architektów*, Wrocław 1965; K. Przecławski: *Społeczna funkcja urbanistów i ich przygotowanie do zawodu*, Łódź 1964; S. Dziecielska-Machnikowska: *Farmaceuci w Polsce Ludowej*, Wrocław 1966; J. Hoser: *Zawód i praca inżyniera*, Wrocław 1970; J. Janicki: *Urzednicy przemysłowi s strukturze społecznej Polski Ludowej*, Warszawa 1968.

²² Szczepański (ed.): *Wysztalcenie a pozycja społeczna inteligencji*, str. 14.

²³ Widerszpil: *Skład polskiej klasy robotniczej . . .*

varjalo s celotnim delavskim razredom, so se kmalu pridružile monografije posameznih poklicev znotraj delavskega razreda. Na začetku so bila ta dela raztresena v najrazličnejših revijah in knjigah, kar ni pospeševalo kopičenja spoznanj. Da bi se odpravilo to pomanjkljivost, je leta 1974 Centralni sindikalni svet dal predlog za izdajanje posebne zbirke del, ki naj bi obravnavala tako celotni delavski razred kot tudi njegove poklicne skupine. Kot prvo delo iz te zbirke se je pojavila knjiga *Rojstvo novega delavskega razreda*, ki jo je uredil J. Szczepański.²⁴ V predgovoru, ki opisuje razvoj sociologije delavskega razreda po letu 1960, je Szczepański napisal: »V Poljski so bile objavljene številne razprave in dela, ki so obravnavale različne vidike življenja in dela ter tako poklicno kot družbeno aktivnost delavskega razreda. Vendar ni del, ki (. . .) bi dala sintezo novejšega razvoja tega razreda. Zato se postavlja vprašanje, če je takšna sinteza že možna. Zdi se, da ni možna, ker mnogi empirični podatki še niso znani (. . .). Ta zbirka si zato zastavlja nalogo, da se oskrbi s številnimi uvodnimi monografijami, ki naj bi bile osnova za sintetično obravnavo.«²⁵

Najširše je zastavljena monografija iz zbirke, ki obravnava tekstilne delavce.²⁶ Obravnava področje družbenih pogojev tehnološkega procesa v tekstilni industriji in vpliv tega procesa na človeške odnose, na življenjski standard in družbene dejavnosti in na upravljanje delovne sile. Ker je odstotek med delavci v tekstilni industriji zelo velik, se nekateri prispevki iz te monografije ukvarjajo z delovnimi pogoji žena.

Sintetičnih raziskav o kmetstvu kot razredu, kakor tudi o njegovi notranji diferenciaciji se je že v petdesetih letih lotil Inštitut za kmetijsko gospodarstvo. Danes nadaljuje s takimi raziskavami Inštitut za razvoj kmetijstva in vasi. Te študije so vsestransko analizirale posledice zemljiške reforme, posledice poznejših faz industrializacije za agrarno strukturo, metode kmetovanja in notranjo razredno sestavo. Najbolj obsežna analiza teh procesov je podana v delu B. Galeskega, z naslovom *Študije družbene strukture vasi* in v delu D. Galaja *Družbeno-ekonomska aktivnost kmetov*.²⁷

Kot primer lahko omenimo še študije o obrtnikih in rokodelcih.²⁸ Podatki v teh študijah imajo manjši primerjalni značaj kot tisti iz monografij o poklicnih pripadnostih inteligence in delavskega razreda.

²⁴ Szczepański (ed.): *Narodziny socjalistycznej klasy robotniczej*. Ostali naslovi knjig v tej zbirki so naslednji: W. Marczyk: *Zainteresowania kulturalne mlodych robotnikow*, Warszawa 1974; A. Wajda: *Zaloga robotnicza w srodowisku wiejskim*, Warszawa 1974; L. Frackiewicz: *Starzy robotnicy na Slasku*, Warszawa 1975; A. Bielicki: *Kolejarze. Rodzina, zawod, kultura*, Warszawa 1975; W. Wesolowski (ed.): *Mlodzi robotnicy. Kwalifikacje, postawy, aspiracje*, Warszawa 1975; *Wlokniarze w procesie zmian*, Warszawa 1975.

²⁵ Szczepański (ed.): *Narodziny socjalistycznej klasy robotniczej*, str. 9—10.

²⁶ Kulpińska (ed.): »Wlokniarze w procesie zmian . . .«

²⁷ B. Galeski: *Studia nad spoleczna struktura wsi*, Wroclaw 1973; D. Galaj: *Spoleczno — ekonomiczna aktywnosc chlopow*, Warszawa 1961.

²⁸ R. Tulli: *Zawod fryzjera na tle przemian spolecznych*, Wroclaw 1967; W. Kwasniewicz: *Wiejska spolecznosc rzemiešlnicza w procesie przemian*, Wroclaw 1970.

6. *Študije življenjske zgodovine, ki temeljijo na poročilih očitvidcev in spominov*

Ta vrsta socioloških raziskav spada brez dvoma k specifičnemu poljskemu zanimanju. Proti koncu dvajsetih let sta W. I. Thomas in F. Znaniecki v svojem delu z naslovom *Poljski kmet v Evropi in Ameriki*²⁹ prvič v tako širokem razponu naslonila svojo analizo na pisma in življenjepise. V dvajsetih in tridesetih letih so bili na Poljskem — najprej na pobudo Znanieckega, ki so mu pozneje sledili še drugi sociologi — pogosto razpisani natečaji za življenjepisce. Med najbolj uspešnimi je bil natečaj iz leta 1936, naslovljen na kmečko mladino, na katerega se je odzvalo 1544 odgovorov.³⁰ Ti odgovori so oskrbeli gradivo za knjigo J. Chalasińskiego v štirih delih, z naslovom *Mlada generacija kmetov*, ki je po našem mnenju brez dvoma eno največjih socioloških del, nastalih na osnovi življenjepisnega gradiva.

Kmalu po drugi svetovni vojni so bili na Poljskem znova razpisani mnogi novi natečaji za življenjepise in spomine o vojaški okupaciji. Organizatorji so zbirali spomine, ki so jih napisali delavci, prebivalci majhnih vasi in predstavniki z različnih poklicnih sredin. Natečaj iz leta 1962 je navrgel rekordno število 5500 odgovorov — šlo je za spomine kmečke mladine; ti spomini so bili objavljeni po letu 1964 v desetih knjigah z naslovom *Mlada generacija kmetov v Ljudski Poljski*.³¹ V teh življenjepisih je mogoče zaslediti bogato opredeljene značilnosti vrednot, vzorcev in norm kmečkega razreda v procesu preobrazbe v pogojih novega političnega in ekonomskega sistema.

Zbrani materiali, kot so spomini zdravnikov³², inženirjev³³ in učiteljev³⁴, predstavljajo neprecenljivo vrednost za sociologa, ki se ukvarja z inteligenco. Objavljena so bila tudi zbrana poročila očitvidcev³⁵, ki so se nanašala na delavski razred. Poleg tega je Poljsko društvo za spomine zbralo veliko takšnega gradiva za svoje arhive, kar tudi pospešuje sintetično analizo družbenih sredin.

Strinjamo se z naslednjim stališčem: »Danes razumemo pomen poročil očitvidcev takole: poročila dajejo dopolnilno gradivo, dopuščajo, da se raziskovanja vedenja in izkušnje posameznika situirajo v procese njihovega življenja in da se jih poveže s konkretnimi pogoji družbenega okolja. Nikomur ne gre za to, da bi celotni družbeni razred razložil izključno na osnovi življenjepisnega gradiva, toda z njegovo pomočjo je mogoče razlo-

²⁹ W. I. Thomas, F. Znaniecki: *The Polish Peasant in Europe and America*, Chicago 1927.

³⁰ Chalasiński: »Młode pokolenie chłopów...«

³¹ Glej splošnejše pripombe o tej zbirki: J. Chalasiński: »Dwadzieścia lat Polski Ludowej w świetle pamiętnikarstwa młodego pokolenia wsi«, *Przegląd Socjologiczny*, XVIII 1964.

³² *Pamiętniki lekarzy*, Warszawa 1964.

³³ *Pamiętniki inżynierów*, Warszawa 1966.

³⁴ *20 lat Polski Ludowej we wspomnieniach nauczycieli*, Warszawa 19—68.

³⁵ *Oblicza młodości*, Warszawa 1974.

žiti njegovo družbeno zavest in razviti vrsto zanimivih tez o njegovih spremembah in njegovi odvisnosti od materialnih življenjskih pogojev.«³⁶

7. Razredna struktura in njeni sestavni deli

Študije o globalni razredni strukturi in njenih spremembah se ne pojavljajo samo v sociologiji, temveč tudi v politični ekonomiji in sodobni zgodovini. Ker se rezultati teh del medsebojno prepletajo, nima nobenega pomena, da bi uvajali kakšne umetne delitve. Obenem ne bi želeli pri bralcih ustvariti vtisa, da si prilaščamo celo področje politične ekonomije in sodobne zgodovine. Prav gotovo je, da ne gre za to.

8. Analiza globalne razredne strukture

Teoretična dela o razredni strukturi sodobnih socialističnih družb razlikujejo tri glavne dele: delavski razred, kmete in inteligenco.³⁷ Drobno buržoazijo predstavlja dodatni del, najpogosteje povezan z ostanki kapitalističnega razreda. Poleg tega v nekaterih študijah posamezni raziskovalci še razlikujejo »vmesne skupine« med delavskim razredom in inteligenco; to so ljudje, ki opravljajo manj kvalificirano delo v uslužnostnih dejavnostih. Vendar se taka praksa ne uporablja pogosto, kajti večina študij se ukvarja z glavnimi deli razredne strukture.

Delavski razred, kmetje in inteligenca so razredi, ki izvirajo iz kapitalistične formacije. Čeprav je nacionalizacija kapitalističnih podjetij odpravila nasprotujoče si razredne strukture, pa je razredna dediščina še sorazmerno močna. Delavci so navezani na tovarniško proizvodnjo: značaj njihovega dela je ročen, kar opredeljuje različne značilnosti njihovega družbenega položaja in interesov. Kmetje so prikljenjeni na svojo zemljo in kmetije in predstavljajo tipični razred majhnih lastnikov, ki so obenem zvesti tradicionalnim kulturnim izročilom. Inteligenca se razlikuje po značaju svojih poklicev; člani tega razreda tudi pogosto izpričujejo svojo notranjo solidarnost s tem, ko branijo svoje lastne privilegije, povezane z njihovim delom. Lahko še dodamo, da predstavniki drobne buržoazije, kot lastniki majhnih delavnic, izražajo stališča in vedenje, ki je značilno za člane »zasebnega sektorja«. Avtorji posameznih del si prizadevajo analizirati vlogo vsakega zgoraj omenjenega razreda v odnosu do drugih in v sklopu globalnega družvenega sistema.³⁸

³⁶ Szczepański: *Odmiany czasu teraźniejszego*, str. 649.

³⁷ S. Widerszpil: »Interpretacja przemian struktury społecznej w Polsce Ludowej«, *Nowe drogi*, I 1965; W. Wesolowski: »Przemiany strukturalne we współczesnym socjalizmie«, *Studia Socjologiczne* II./1969.

³⁸ S. Widerszpil: *Przeobrażenia struktury społecznej w Polsce Ludowej*, Warszawa 1973; M. Sadowski, *Klasa robotnicza i inteligencja a proces ogólnonarodowej integracji*, in S. Widerszpil (ed.): *Socjologiczne problemy przemysłu i klasy robotniczej*, Warszawa 1971.

Kvantitativne spremembe v posameznem razredu in njihova interpretacija so predmet intenzivnih analiz. Tabela 1 kaže na podatke iz leta 1921 in 1970, ki se nanašajo na splošno preobrazbo razredne strukture.³⁹ Neposredno po drugi svetovni vojni sta razreda buržoazije in posestnikov, kot posledica nacionalizacije industrije in zemljiških reform, prenehala obstajati kot razreda.

Širjenje industrije in javnih služb je vzpodbujalo številčno in sorazmerno rast »belih ovratnikov« in ročnih delavcev zaradi zmanjšanja zaposlene delovne sile v kmetijstvu. Prišlo je tudi do znatnega padca v odstotku drobne buržoazije.

Študije, ki so bile napisane z namenom, da pojasnijo splošne preobrazbe razredne strukture, se osredotočajo na dve skupini dejavnikov. Prvo skupino lahko označimo za notranje ekonomske dejavnike, ki so povezani predvsem z zahtevami industrializacije. J. Szczepański je v svoji publikaciji o procesu socialistične industrializacije opisoval takó vlogo nacionalizacije industrije kot tudi vlogo centralnega načrtovanja. Ti dejavniki so povzročili veliko kvantitativno mobilnost med razredi.⁴⁰

Tabela 1: Poklicno aktivno prebivalstvo glede na družbeni razred, 1921—1970:

	1921	1931	1950	1960	1970
Posestniki, kapitalisti	} 7,4	} 9,5	—	—	—
Drobna buržoazija			1,6	1,5	1,3
Delavski razred	22,8	25,6	} 43,9	33,8	41,2
Inteligenca	3,3	4,1		18,2	22,5
Kmetijstvo	66,0	60,7	52,6	44,0	33,7

Drugo skupino dejavnikov sestavljajo izključno politični dejavniki. Ker je država nadzirala trg dela, je lahko vlada na ta način v različnih obdobjih uvajala posebne kanale, preko katerih so lahko posamezniki prehajali iz razreda v razred.⁴¹ Na primer, na koncu štiridesetih in na začetku petdesetih let je veliko število delavcev prešlo med upravno osebje. To je bil očitno bolj politični kot pa ekonomski dejavnik.

Ekonomski in politični dejavniki se močno prepletajo. V socialističnih deželah so ekonomske odločitve izpeljane iz političnih in so zato preobrazbe razredne strukture v glavnem povzročene s političnimi odločitvami.⁴²

³⁹ K. Zagorski: »Zmiany w strukturze i ruchliwosci społecznej w Polsce«, *Wiadomości Statystyczne*, V/1974.

⁴⁰ J. Szczepański: *Zmiany społeczeństwa polskiego w procesie uprzemy słowienia*, Warszawa 1973.

⁴¹ J. Wiatr: »Polityczne następstwa przemian struktury społecznej«, *Nowe Drogi*, I/1971; J. Wiatr: »Political Effects of Change in the Social Structure,« *Polish Round Table*, Vol. 5, 1/1973.

⁴² J. Wiatr: »Polityka i ekonomika w okresie budownictwa socjalizmu«, *Studia Socjologiczne*, IV/1974.

Raziskovanje globalnih preobrazb razredne strukture ni omejeno na analizo sprememb med posameznimi razredi znotraj celotne strukture. Vendar so raziskave, ki obravnavajo zmanjševanje razlik med razredi, zelo pomembne. Večje število knjig in razprav je posvečeno primerjavi sedanjih pogojev, v katerih živijo delavci, kmetje in inteligenca s tistimi, ki so obstajali pred drugo svetovno vojno.⁴³ Posebej moramo na tem mestu razpravljati o delih, ki se ukvarjajo z omenjenimi družbenimi razredi.

9. Delavski razred

Raziskovanja delavskega razreda obsegajo širok sklop problemov. Prikazali bomo glavne smeri raziskovanja, nakar bomo našo pozornost usmerili na analizo primerov, ki bolj ali manj natančno predstavljajo »poljsko posebnost«.

1. *Raziskovanje družbenega izvora in notranjih razlik v delavskem razredu.* Vsestransko so bili raziskani naslednji procesi: kvantitativna rast delavskega razreda v okviru industrializacije in migracije iz ruralnih na urbana področja ter preobrazbe znotraj delavskega razreda tako glede na njegovo kvalifikacijsko raven kot tudi glede na posamezne industrijske veje.⁴⁴

2. *Raziskovanje življenjskih pogojev in udeležbe na kulturnih dosežkih.* Mnoge študije so obravnavale življenjske pogoje delavskega razreda na osnovi statističnega gradiva, ki je pokrivalo celotno deželo.⁴⁵ Študije, opravljene v tovarnah, so prinašale informacije o življenjskih pogojih in kulturni udeležbi bodisi vseh delavcev na njihovem delovnem mestu, bodisi le enega njihovega dela — še posebej kategorije kvalificiranih delavcev.⁴⁶

3. *Raziskovanje mlade generacije delavskega razreda in njene zmožnosti prilagajanja industriji.*⁴⁷ Namen takega raziskovanja je bil v tem, da pomaga razumeti glavne socialne probleme, razvijajoče se kot posledica migracije iz ruralnih k urbanim področjem. Šele pozneje je bilo podvzeto raziskovanje širših tem v zvezi s kulturo delavske mladine in tudi njihovega začetka v poklicni karieri.

⁴³ J. Szczepkański: *Zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego*, in A. Sarapata (ed.): *Przemiany społeczne w Polsce Ludowej*, Warszawa 1965.

⁴⁴ L. Beskid, K. Zagorski: *Robotnicy na tle przemian struktury społecznej w Polsce*, Warszawa 1971; Widerszpil: *Skład polskiej klasy robotniczej...*

⁴⁵ K. Zagorski, W. Bielicki: *Robotnicy wczoraj i dziś*, Warszawa 1966.

⁴⁶ I. Nowakowa: *Robotnicy w uprzemysławiającym się mieście*, Warszawa 1973; T. Goban-Klass: *Młodzież robotnicza Nowej Huty jako odbiorcy i współtwórcy kultury*, Wrocław 1971; E. Pietraszek: »Typy środowisk robotniczych a ich zróżnicowanie kulturowe«, *Kultura i Społeczeństwo*, Vol. 13 IV/1969.

⁴⁷ M. Jarośnińska: *Adaptacja młodzieży wiejskiej do klasy robotniczej*; M. Jarośnińska: *Przystosowanie młodzieży robotniczej do pierwszej pracy*, Warszawa 1964; S. Frankiewicz (ed.): *Z zagadnień kultury pracy robotników przemysłowych*, Warszawa 1969; Wesolowski (ed.): *Młodzież robotnicza. Kwalifikacje, postawy, aspiracje...*

4. *Raziskovanje delavske zavesti in odnosa delavcev do dela.* Specifični značaj delavske zavesti skupaj z delavsko solidarnostjo je šele zadnji čas postal predmet raziskovanja in kaže, da bo to raziskovanje dobilo širši razmah.⁴⁸ Dodajmo še, da so se druge študije o delavcih na njihovih delovnih mestih ubadale z motivacijami do dela.⁴⁹

5. *Raziskovanje aktivnosti delavcev v političnih in družbenih organizacijah.* Sem spadajo v prvi vrsti raziskovanje udeležbe delavcev v organizacijah državne oblasti in v partijskih komitejih⁵⁰, v tovarniških delavskih svetih⁵¹ in v sindikatih.⁵² To področje raziskovanja je po našem mnenju pomembno in še posebej specifično poljsko, zato bomo razpravljali o študijah o delavskih svetih.

Ta raziskovanja so se začela v letih 1957—1958, kmalu zatem, ko so bili ustanovljeni delavski sveti.⁵³ V tistem času so raziskovalce najbolj pritegovala mnenja delavcev o aktivnosti njihovih svetov v tovarnah.⁵⁴ Rezultati vseh teh raziskav so pokazali, da gledajo delavci na svoje svete kot na institucije, ki so odgovorne za družbeni nadzor nad ustrezno delitvijo dela in plačil in za posredovanje pri izboljševanju življenjskih razmer delavcev. Vendar pa se zdi delavcem splošno delovanje sveta zapleteno.

»Raziskave (. . .) so nas pripeljale do razlikovanja naslednjih treh usmeritev, ko očrtujemo cilje sveta:

a) usmeritev, ki zadeva zaposlene (. . .) in za katero je svet neposredni predstavnik delavskih interesov v tovarni;

b) administrativno usmeritev, ki gleda na nalogo sveta kot na institucijo, ki oskrbuje upravo s pomočjo in nasveti in ki spodbuja delavce z namenom, da bi izpolnili svoj ekonomski in proizvodni načrti; in

c) funkcionalno usmeritev, ki gleda na svet kot na kompleksni organ za postavljanje in doseganje kolektivnih koristi za vse zaposlene v tovarni in na katerega imata enak vpliv tako delavec kot tudi uprava.⁵⁵«

Raziskave so se dotaknile še drugih problemov, povezanih s socialno sestavo delavskih svetov in še posebej s soudeležbo delavcev v njihovi dejavnosti. Glavne oblastne pravice v svetu pripadajo konferenci sveta in

⁴⁸ J. Wodjak, A. Tudak: »Informacja o badaniach nad świadomością robotników wielkoprzemysłowych i kadry inżynieryjno-technicznej«, Biuletyn IGS, IV/1973.

⁴⁹ R. Dyoniziak: *Spoleczne uwarunkowania wydajności pracy*, Warszawa 1967; J. Malanowski: *Stosunek młodych robotników do zawodu i nauki*, Warszawa 1969; G. Pomian, M. Strzeszewski: *Postawy wobec pracy i zakładu pracy*, Warszawa 1969.

⁵⁰ M. Sadowski: *Przemiany społeczne a system partyjny PRL*, Warszawa 1969.

⁵¹ W. Morawski: *Samorząd robotniczy*, Warszawa 1973; M. Jarosz: *Samorząd robotniczy w przedsiębiorstwie przemysłowym*, Warszawa 1967; J. Balcerek, L. Gilejko: *Spoleczno-ekonomiczne funkcje samorządu robotniczego*, Warszawa 1967.

⁵² K. Ostrowski: *Rola związków zawodowych w polskim systemie politycznym*, Wrocław 1972.

⁵³ M. Jarosz: »Czego oczekują pracownicy od rad robotniczych,« *Samorząd Robotniczy*, V/1958; J. Kulpinska, M. Rokacz: »Rada robotnicza w opinii załogi«, *Nowe Drogi*, VIII/1958.

⁵⁴ W. Morawski: »Opis i analiza funkcjonowania samorządu robotniczego«, V: *Człowiek w organizacji przemysłowej*, Warszawa 1965; L. Gilejko, J. Balcerek: »V jedenastu przedsiębiorstwach stolicy«, *Samorząd Robotniczy*, VIII—IX, X/1966.

⁵⁵ W. Morawski: »Funkcje samorządu robotniczego w systemie zarządzania przemysłem«, V: J. Szczepański (ed.): *Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 1969, str. 257.

tovarniškim svetom. A. Owieczko je raziskoval odstotek delavcev v teh organizacijah in ugotovil, da se ti odstotki v konferencah svetov gibljejo od 37 do 55, in v tovarniških svetih od 36—69, kar je odvisno od tega, v kateri tovarni se raziskuje.⁵⁶ Po avtorjevem mnenju ti odstotki zagotavljajo možnost uveljavljanja delavskega mnenja in nadzor nad odločitvami uprave. Vendar avtor tudi poudarja, da je aktivnost delavskih predstavnikov v omejenih organizacijah še premajhna v primerjavi z zahtevami, ki so jih izrazili delavci. To ustvarja konflikte, ki so predmet posebne analize.⁵⁷

10. Kmetijstvo

Študije o kmetstvu kot družbenem razredu spadajo na področje ruralne sociologije. Določeno število študij v tej disciplini se ukvarja s profesionalizacijo kmečkega dela, z urbanizacijo ruralnih področij in postopno socializacijo poljedelske proizvodnje. Proces urbanizacije vplivajo tako na fizično kot tudi na družbeno okolje kmečkega razreda.⁵⁸ Proces profesionalizacije dela so ta razred spremenili iz tradicionalnih kmetov v sodobne poljedelce. Njihovi delovni pogoji in življenjski standard so se tudi spremenili. Povečala se je uporaba sodobnih strojev in agrotehničnega znanja. V študiji, ki temelji na empiričnih raziskavah, je W. Adamski ugotavljal povečano racionalnost pri upravljanju kmetijskih posestev.⁵⁹ Vse te procese spremljajo spremembe v poklicni strukturi kmetijstva. Poglejmo kako je B. Galeski opisal celoten položaj: »Peka kruha, predelava poljedelskih proizvodov (. . .) in v določenem obsegu izobraževalne in kulturne naloge so se izločile iz dejavnosti poljedelske družine in so jih prevzele institucije in druge uslužnostne dejavnosti, torej ljudje, ki izvajajo vse te naloge poklicno.⁶⁰

Na Poljskem je 80 odstotkov obdelanih površin v rokah zasebnikov, večino te zemlje predstavljajo kmetje z do 7 hektarji. To ne govori o pomanjkanju socializacije kmetijske proizvodnje, kajti država ima vpliv na odločitve kmetov. Čeprav so kmeti lastniki zemlje, pa se njihovo proizvodnjo nadzira na posreden način. Rezultati tega posrednega spodbujanja so predmet raziskav, ki se še odvijajo.⁶¹ Zadnje čase vse več kmeto-

⁵⁶ A. Owieczko: »Samorząd organem rozwoju demokracji socjalistycznej«, V: *Problemy struktury i aktywności społecznej*, Warszawa 1970.

⁵⁷ Morawski: *Funkcje samorządu robotniczego w systemie zarządzania przemysłem . . .* Glej tudi: J. Kulpinska: *Aktywność społeczna pracowników przedsiębiorstwa przemysłowego*, Wrocław.

⁵⁸ J. Turowski: *Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego*, Warszawa 1965.

⁵⁹ W. Adamski: »Procesy negatywnej i pozytywnej racjonalizacji postaw robotników«, *Wies Współczesna*, Vol. 14, VIII/1970; W. Adamski: »Racjonalizm w postawach ludności rolniczej«, *Wies Współczesna*, Vol. 9, X/1965; W. Adamski: »U źródeł zmian w poglądach chłopów na przyszłość rolnictwa«, *Wies Współczesna*, Vol. 14, XI/1970; W. Adamski: *Chłopi i przyszłość wsi*, Warszawa 1974.

⁶⁰ B. Galeski: »Zawód jako kategoria socjologiczna. Formowanie się zawodu rolnika«, *Studia Socjologiczne*, III/1963.

⁶¹ A. Romanow: »Postawy chłopów wobec działalności kolek rolniczych«, *Nowe Drogi*, X/1970.

valcev, ki so ostareli in so brez naslednikov, izroča svojo zemljo državnim farmam (PGR) in prejemajo državne penzije. Raste tudi število članov kmetijskih zadrug.

Za kmete je specifična večja kategorija ljudi z dvojnimi razrednim članstvom. Med njimi so tako imenovani »kmetje-delavci«, ki predstavljajo 43 odstotkov celotnega števila zaposlenih v kmetijstvu.⁶² Raziskave o tej kategoriji so lepo napredovale; še posebej velja to za raziskovanje pogojev, pod katerimi kmetovalci odhajajo v industrijo in za analizo posledic, ki jih ima to odhajanje na kmetijsko proizvodnjo.⁶³ Kmeta-delavca se tudi raziskuje kot »nosilca« urbanih kulturnih vzorcev na deželo in obratno, nosilca kulture ruralnih naselij do delovnega mesta v mestih.⁶⁴ Dvojni poklic vpliva tudi na družinsko življenje.⁶⁵

Zadnji čas sta bila podvzeta dva večja načrta o ruralnem prebivalstvu, zaposlenem zunaj poljedelstva.⁶⁶ Oba načrta se ukvarjata z oceno trenutne razširjenosti te družbene kategorije in z opisovanjem njene notranje diferenciacije. Vredno je pripomniti, da ima v tej kategoriji večje število ljudi poklicne kvalifikacije tako za ročno, kot tudi za neročno delo izven poljedelstva. Med temi ljudmi si nekateri zelo prizadevajo s kmetovanjem, medtem ko gledajo drugi na dohodek iz poljedelstva kot na dodatni vir. To se nanaša na različne zveze teh dveh podkategorij s kmečkim razredom. Samo prva kategorija se močno veže na kmetstvo v tradicionalnem pomenu te besede.

11. Inteligenca

Leta 1946 je J. Chalasiński objavil svojo knjigo z naslovom *Družbeni izvor poljske inteligence*⁶⁷, ki je postavljena na sporni trditvi. J. Chalasiński pravi, da izvira poljska inteligenca iz plemstva in da je to razlog njenega specifičnega življenjskega stila (težnje, da se živi v zaključenem krogu prijateljev) in vrednostnega sistema (t. j. pomanjkljivo spoštovanje ročnega dela). Te trditve o poljski inteligenci so bile pretirane, čeprav so pokazale na določene značilnosti življenjskega stila v posameznih intelektualnih krogih.

⁶² M. Dziewicka: *Chłopi — robotnicy*, Warszawa 1963; R. Turski: *Miedzy miastem i wsia*, Warszawa 1965; M. Klodzinski: *Gospodarstwa chłopsko-robotnicze*, Warszawa 1973.

⁶³ S. Moskal: *Praca pozarolnicza jako czynnik zmian w gospodarstwie i rodzinie chłopskiej*, Warszawa 1973.

⁶⁴ D. Galaj: »Chłopo-robotnik a problemy kultury i urbanizacji wsi«, *Kultura i Społeczeństwo*, II/1964; B. Golebiowski: »Proces adaptacji chłopo-robotników do pracy w zakładzie pozarolniczym«, *Wies Współczesna*, IV/1973.

⁶⁵ J. Vurowski: *Przemiany rodziny wiejskiej w warunkach industrializacji i urbanizacji kraju*, Warszawa 1964.

⁶⁶ Prvi projekt je dokončal Inštitut za razvoj podeželja in kmetijstva, drugega oddelek za kmetijstvo pri visoki šoli za družbene vede. Glej: *Raport o stanie i tendencjach rozwoju zjawiska ludności dwuzawodowej w Polsce*, Warszawa 1972; *Ludność wiejska zatrudniona poza rolnictwem w zakładzie pracy i na wsi*, Vol. 13; *Synthesis of the Research Results*, Warszawa 1975.

⁶⁷ Chalasiński: *Spoleczna genealogia inteligencji polskiej...* Glej tudi: J. Chalasiński: *Przeszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1958.

J. Chalasiński je v njegovi knjigi zanimal plemiški izvor inteligence, kot se je oblikoval pred drugo svetovno vojno. V tridesetih letih, kolikor jih je preteklo od objave knjige J. Chalasiński, se je pojavilo večje število študij, posvečenih izvoru inteligence v socialistični družbi. Danes je večina inteligence delavskega in kmečkega izvora.

Industrializacija in nadaljni porast števila »belih ovratnikov« sta močno okrepila proces notranje diferenciacije tega sloja. V tej zvezi se zastavlja vprašanje, če dosednji skupni naziv za »inteligenco« sploh ustrezno razloži različne skupine z različnimi poklicnimi nalogami, različnimi ravni in usposobljenostjo. Te skupine so v različnih družbenih položajih in, kot to ugotavljajo nekateri pisci, vedno manj mislijo o sebi kot o enem razredu ali sloju.

Na raznolikost opravljenih poklicnih nalog in različnih družbenih položajev različnih skupin so opozorile študije pod vodstvom J. Szczepeński, ki so bile objavljene v zbirki, posvečeni problematiki delavskega razreda in inteligence. Na osnovi teh študij in drugih ugotovitev je J. Szczepeński razvil stališče, po katerem je treba inteligenco diferencirati na višjo in nižjo podkategorijo znotraj globalne kategorije »belih ovratnikov«.⁶⁸

Višjo podkategorijo sestavljajo tri glavne skupine in sicer: »novatorji«, »eksperti« in »menažerji«. Prva skupina obsega »tiste, ki ustvarjajo nove ideje« — nove rešitve tehničnih, ekonomskih, družbenih in kulturnih problemov (na primer znanstveniki, politiki, pisatelji in umetniki). Druga skupina obsega tiste, ki prevajajo te ideje v praktične rešitve ali pa enostavno uporabljajo pridobljeno znanje na višji stopnji izobraževanja pri razreševanju vsakodnevnih problemov (na primer: inženirji, zdravniki, upravniki). Tretja skupina obsega voditelje delovne sile v organizacijah (na primer: direktorji, vodilni, predelavci).

Nižjo podkategorijo sestavlja veliko število nekvalificiranih in polkvalificiranih »belih ovratnikov«, zaposlenih v industrijski družbi. Omeniti je treba, da se med sociologi pojem »inteligence« vedno pogosteje uporablja za višjo podkategorijo. Nižja podkategorija pa se imenuje »skupina delavcev v uradih«.

Proces skupinske diferenciacije se kaže v naslednjem dejstvu: v zadnjih letih se empirične študije ne sklicujejo več na inteligenco kot na celoto, temveč na posamezne poklicne skupine.⁶⁹ Rezultati raziskovanj potrjujejo, da je družbeni položaj teh skupin precej različen. Domnevamo lahko, da je najbolj pomembna delitev med tistimi, ki imajo in tistimi, ki nimajo visoke izobrazbe. Na ta način je problematika oblikovanja današnje inteligence povezana z raziskavami izobraževanja.⁷⁰

⁶⁸ J. Szczepeński: »Inteligencja a pracownicy umysłowie«, *Przegląd Socjologiczny*, XIII/1959; J. Szczepeński: *Struktura inteligencji w Polsce*, Vol. 9, I—II/1966.

⁶⁹ Glej opombe 17—22.

⁷⁰ Na nekaj projektih o razvoju inteligence dela Inštitut za visoko šolstvo in znanstveno politiko.

PRIMOŽ JUŽNIČ

Redni študij in študij ob delu

Osnovne značilnosti in razlike

Vsi poznamo trditve o spremenjeni vlogi visokega šolstva v zadnjih 25-tih letih. Univerza je takrat bila relativno majhna institucija, ki je vzgajala družbeno intelektualno elito; nato se je »odprla«, postala bolj povezana z družbo in bolj pomembna zanjo in njen razvoj. To pomeni, da vzroki niso le v demokratizaciji, temveč tudi v večjem pomenu univerzitetno izobraženih strokovnjakov v gospodarstvu. Odprtost se je pač skušala doseči tako, da je sprejemala vse več študentov.

Tu ne bi govorili več o tem pojavu. Téma našega teksta je predvsem posledica te razširitve. Pri nas je razširitev visokega šolstva šla celo v več smeri. Toda tista, ki nas tu zanima, je naslednja: visoko šolstvo še vedno ni in tudi dvomimo, da bo postalo v današnjih pogojih popolna celota, usklajena z vsemi svojimi deli. Procesi znotraj nje same se predstavljajo v drugačni luči, kot če jo gledamo kot celoto.

Pomembna razlika, ki kvari »to celoto«, je v dveh različnih načinih študija, ki se močno razlikujeta. Gre za razliko med *rednim študijem* in *študijem ob delu* (izrednim). Kljub vsem reformam in poskusom, da dobita oba načina enako veljavo, vsebino in namen, to do zdaj ni popolnoma uspelo. Če želimo uspešno reformo visokega šolstva, je potrebno tudi povedati, kje so bili ti naporji neuspešni in kje so razlike med rednim študijem in študijem ob delu ostale. Na nekaj takih vprašanj bomo skušali odgovoriti s podatki, s katerimi razpolagamo. Glavno področje našega dela so torej razlike med rednim študijem in študijem ob delu, tiste razlike, ki so do sedaj ohranjale ne le dve različni obliki študija, temveč celo dva popolnoma različna »pojava«. Večkrat jima je bilo skupno le to, da je nosilec pouka ista šola. Seveda pa je to trditev treba obravnavati v okviru in sklopu celotne problematike visokošolskega študija in njegove presnove. Poleg razlik bi skušali najti vzroke, ki so jih povzročali in njih posledice.

Tu bomo zanemarili drugo, še pomembnejše področje: podobnosti med rednim študijem in študijem ob delu, posebno pa še medsebojne vplive in prepletanja. Eden pomembnih vzrokov, zakaj smo zanemarili

to področje je v tem, da je že boljše obdelano.¹ Toda to ne pomeni, da je delo na tem področju že opravljeno. Tudi tu je potrebno še več sistematičnega pregleda in primerjave.

Naša naloga je torej usmerjena na razlike med rednim študijem in študijem ob delu, s poudarkom na posamezne študijske smeri, ki sestavljajo slovensko visoko šolstvo. V razpravljanju o študiju ob delu se je posvečalo malo pozornosti tistemu, kar ga loči od rednega. Verjetno zaradi preveč idealističnega in tudi zastarelega razumevanja študija ob delu. Predvsem je opazno (razen redkih izjem) izhodišče tistega idealno zamišljenega študija ob delu in iz dela, ki bo zaradi svoje povezanosti z združenim delom, družbenimi potrebami in demokratizacijo rešil krizo visokega šolstva.

Predvsem nam gre za prikaz študija ob delu in iz dela v današnjem slovenskem visokem šolstvu, s poudarkom na nekaterih pojavih, ki jih je treba obravnavati bolj temeljito, če naj bi študij ob delu postal to, kar tudi mora postati — osnova celotnega izobraževanja. Zaradi lažje primerljivosti ga primerjamo z rednim študijem, ki je številčno in tudi drugače še vedno močnejši in pomembnejši. Iz te primerjave smo izpeljali določene zaključke in vzroke razlik med rednim študijem in nekaterimi problemi študija ob delu, ne pa pregled celotnega izobraževanja. Vseeno pa se ne moremo izogniti širšim pogledom, ker je študij nujno povezan z vizijo celotne zamisli in v smeri razvoja izobraževanja.

Cilj tega teksta je v prikazu vzrokov in posledic dosedanjega obstoja rednega študija in študija ob delu. Njegov namen je v že omenjeni misli, da ni mogoče ustanavljati novega sistema študija, ne da bi spoznali pomanjkljivosti starega. Če bo naša reforma usmerjena v povezavo študija s študijem ob delu in iz dela, je še posebej važno pogledati, kako se je ta študij izkazal v današnjih razmerah visokega šolstva. Nikakor ne smemo pozabiti, da je študij ob delu v neki svoji posebni obliki, v obliki izrednega študija, obstajal že pred teorijami, ki so ga usmislile in postavile za osnovo preobrazbe univerze, oziroma visokošolskega študija. Kljub temu lahko pričakujemo, da se bodo ohranile njegove določene značilnosti. In ne nazadnje je treba tudi redni študij prevrednotiti in izluščiti tiste točke, kjer je bil uspešen in ga s tega vidika tudi vključevati v reformo.

Upamo, da bo predstavitev teh podatkov lahko koristen napotek in obvestilo tistim, ki danes razmišljajo o »pravi reformi« visokega šolstva in visokošolskega študija na splošno.

Iskanju razlik med rednim študijem in študijem ob delu ni moglo iti mimo študija kot celote, vsaj kot zamišljene celote. To so sicer razlike, ki jih vidimo kot začasen produkt neurejenega visokega šolstva ter drugih družbenih vzrokov. Opazovane so delno statično, njihova dinamika v pri-

¹ Nekateri zanimive ugotovitve so v članku A. Kranjc: »Razvoj študija ob delu na univerzah v Jugoslaviji, Univerzitet danas, 3—4/1978.

hodnosti pa je le nakazana, ker je tudi ni mogoče vedno natančno določiti. Upoštevati tudi nismo mogli reforme izobraževanja v usmerjeno izobraževanje, ker to zahteva drugačen tip raziskovanja in prikazovanja podatkov. Zato je treba prikaz razumeti kot trenutni položaj, ki ga je potrebno spremeniti, a ga pred tem vseeno dobro spoznati.

Sistematičen prikaz odnosa med rednim študijem in študijem ob delu je predstavljen v 8. točkah. To so po našem mnenju glavne lastnosti, po katerih se redni študij in študij ob delu razlikujeta in jih lahko zaznavamo precej natančno z različnimi pristopi:²

1. predhodna izobrazba
2. študijske smeri
3. teritorialna razprostranjenost
4. starost
5. učinkovitost
6. motivi
7. socialna struktura
8. financiranje

1. Predhodna izobrazba

Že na prvi pogled ugotovimo, da se predhodna izobrazba študentov ob delu precej razlikuje od predhodne izobrazbe rednih študentov. Redni študenti po večini prihajajo iz gimnazije, manj je tistih s srednjimi strokovnimi šolami, pa še ti po končani srednji šoli nadaljujejo študijo v isti stroki. V študiju ob delu prevladujejo absolventi srednjih strokovnih šol, nekaj je tudi tistih s poklicno šolo, gimnazijcev je manj. Razlike so očitne in so približno vsako leto enake, tako, da jih lahko smatramo za stalne.

Če poznamo naš šolski sistem, nam vzroki za takšno razdelitev ne morejo biti neznani. Gimnazija kot srednja šola sama po sebi ne daje samostojnega poklica, nujno je usmerjena v nadaljnji študij. Ta je tudi načelno povsod odprta. Dijaki, ki so končali kako drugo ustrezno šolo, pa se veliko težje vpišejo na študij. Razmerje med gimnazijci in študenti, ki so prej končali kakšno drugo srednjo šolo, se v višjih letnikih še poslabša v korist gimnazijcev. Ta razlika se nam kaže še ostreje, če vemo, da je med rednimi študenti procentualno nižja prehodnost absolventov srednjih strokovnih šol. Študentje s končano gimnazijo pogosteje pavzirajo in menjajo smeri. Študenti s srednjimi strokovnimi šolami pa po prvem neuspehu pogosteje prenehajo s študijem. Navadno se zaposlijo in včasih čez nekaj let znova poskusijo (na isti ali kakšni drugi šoli), tokrat s štu-

---

² Vsi podatki in prikazi so rezultat dela Centra za razvoj univerze. Sicer je pa to samo del podatkov, s katerimi razpolagamo in ki zajemajo skoraj vsa področja in lastnosti visokega šolstva pri nas. Razlike (po področjih) med rednim študijem in študijem ob delu imajo različno težo in pomen, kar pa ni posebej poudarjeno, ker je po našem mnenju razumljivo že iz samega namena teksta.

dijem ob delu. Na to je nujno opozoriti, ker gre za pojav študija ob delu kot »druge možnosti«. Sicer ne razpolagamo s polnimi podatki, toda po nekaterih izkušnjah, npr. na strojni fakulteti, tudi uspešneje zaključijo študij. Večkrat so jim tudi delovne izkušnje v precejšnji pomoč.

Zanimivo je, da se pri študentih ob delu bolj kot pri rednih študentih opaža »beg iz proizvodnje v neproizvodne poklice«. Gre za že znan pojav, ki mu naša družba posveča vse več pozornosti. V tem primeru ga lahko opazujemo pri vpisu študentov s predhodno izobrazbo tehnične smeri na družboslovna, pravno-upravna ter še posebej ekonomsko-poslovno-organizacijska področja študija, pretežno na višješolski ravni. Ta trend zasledimo tudi pri rednem študiju, vendar je veliko močnejši pri študiju ob delu. S poglobljenim raziskovanjem vidimo, da so tudi vzroki precej različni.

Tako smo ugotovili dve glavni pomanjkljivosti sedanjega prehoda študentov z različno predizobrazbo. Prva je posledica različnih možnosti za študij, ki jih imajo absolventi gimnazij, strokovnih šol in poklicnih šol. Vemo pa, da se s presnovo šolstva skušajo te razlike zabrisati. Druga pomanjkljivost pa je beg v neproizvodne smeri, ki je bil očiten ravno pri študiju ob delu, pri študiju, ki naj bi postal prevladujoča in delno osnova za usmeritev visokega šolstva. Tu pa lahko ugotovimo, da bo vzroke veliko težje odpraviti. Zato bi bilo kot naslednje zanimivo pogledati tudi te razlike med študijskimi smermi.

II. Vpisane študijske smeri

Že v prejšnjih razmišljanjih o predhodni izobrazbi študentov slovenskih šol smo večkrat trčili ob študijske smeri, na katere se študentje vpisujejo. Lahko bi rekli, da so tu razlike med rednim študijem in študijem ob delu skoraj največje. Nekatero študijske smeri zelo privlačijo študente ob delu, včasih se nam celo zdi, da so namenjena predvsem njim: hkrati pa jih druge odklanjajo, ustvarjajo celo vrsto omejitev in popolnoma onemogočajo dostop študentom ob delu.

Tabela letošnjega vpisa (1978/79) nam lahko služi za prvo jasnejšo predstavitev. Predvsem odnos med številom rednih študentov in študentov ob delu loči med seboj višje, visoke šole in fakultete. Takoj opazimo določene višje šole z zelo velikim številom študentov ob delu (pa tudi fakultete, kjer imajo organiziran študij navadno le na višji stopnji, kar na žalost iz tabele ni razvidno, pa tudi fakultete, ki praktično nimajo nobenega študenta ob delu — glej tabelo 2). Če bi želeli takšen prikaz podaljšati na daljše obdobje v preteklost, bi bil preveč zapleten in premalo pregleden. Zato bomo uporabili že sprejet način prikazovanja področij študija. Takšen način prikazovanja nam bo omogočil večjo preglednost in določitev trendov. Posamezna področja uvrščamo v naslednje šole ali študijske smeri:

TABELA 1: Redni študenti 1. letnika po posameznih področjih študija na vseh višjih šolah, umetniških akademijah in fakultetah v SR Sloveniji

Področja študija		Študijsko leto:									
		68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78
Pravno — upravna	štev.	622	808	814	820	922	1047	1001	999	911	870
	ind.	100	130	131	132	148	168	161	160	146	140
Ekonom. — poslov. — organizacijska	štev.	1117	1393	1270	1456	1466	1697	1597	1572	1204	1414
	ind.	100	125	114	130	131	152	143	141	108	127
Družboslovna	štev.	434	489	591	591	581	606	581	722	748	508
	ind.	100	113	136	136	134	140	134	166	172	117
Medicinska	štev.	446	517	599	500	680	741	752	616	766	661
	ind.	100	116	134	112	154	166	169	138	171	148
Umetniška	štev.	180	205	205	227	254	207	180	166	168	127
	ind.	100	114	114	126	141	115	100	92	93	71
Biotehniška	štev.	353	368	355	327	360	385	422	401	440	485
	ind.	100	104	101	93	102	109	119	114	125	137
Pedagoška	štev.	1488	1573	1394	1459	1569	1497	1564	1644	1744	1929
	ind.	100	106	94	98	105	101	105	110	117	130
Tehniška	štev.	1595	2032	1902	1898	1712	1837	1999	1925	1969	2239
	ind.	100	127	119	119	107	115	125	128	123	140
Naravoslovno matematična	štev.	305	391	304	305	300	255	227	298	273	287
	ind.	100	128	100	100	98	84	74	98	90	94
Skupaj	štev.	6540	7776	7434	7583	7853	8272	8323	8343	8223	8520
	ind.	100	119	114	116	120	126	127	128	126	130

TABELA 2: Izredni študenti 1. letnika po posameznih področjih študija na vseh višjih, visokih šolah, umetniških akademijah in fakultetah v SR Sloveniji

Področja študija		Študijsko leto:									
		68/69	69/70	70/71	71/72	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78
Pravno — upravna	štev.	312	574	564	694	807	821	1383	1671	2109	1806
	ind.	100	183	181	222	259	263	443	536	676	579
Ekonom. — poslov. —organizacijska	štev.	694	833	1316	1372	1269	1777	2182	2073	1925	1967
	ind.	100	120	190	198	183	256	314	299	277	283
Družboslovna	štev.	85	87	86	122	167	180	185	251	222	256
	ind.	100	102	101	144	196	212	218	295	261	301
Medicinska	štev.	10	58	68	64	232	204	170	286	202	242
	ind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Umetniška	štev.	0	1	2	1	1	1	2	0	2	13
	ind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Biotehniška	štev.	44	41	62	27	33	52	99	83	64	67
	ind.	100	93	141	61	75	118	225	189	145	152
Pedagoška	štev.	843	1044	819	542	554	488	518	680	596	581
	ind.	100	124	97	64	66	58	1081	81	71	69
Tehniška	štev.	950	1015	1212	1173	709	893	61	1041	1100	1210
	ind.	100	107	128	123	75	94	114	106	116	127
Naravoslovno matematična	štev.	5	17	14	10	4	11	6	13	42	42
	ind.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skupaj	štev.	2943	3670	4143	4005	3776	4427	5635	6098	6262	6184
	ind.	100	125	141	136	128	150	191	207	213	210

Poleg samih številčk so podani tudi indeksi kot »relativne številke«, ki kažejo na primerjavo tega pojava v zadnjih desetih šolskih letih (glej tabelo 1, 2).

Ti objektivni podatki nam še jasneje kažejo različno porazdelitev in usmerjenost rednega študija in študija ob delu po študijskih smereh. Že večkrat je bilo poudarjeno številčno izstopanje študija ob delu na ekonomsko-poslovno-organizacijskih in pravno-upravno študijskih smereh v primerjavi z vpisom na drugih smereh. Relativno velik je porast družboslovja in študija ob delu na tehničnih smereh (za to pa gre zasluga le nekaterim visokim šolam). Opazimo, da študij na pedagoških področjih že nekaj časa vztrajno pada (vzrok temu je zakon o obvezni višješolski izobrazbi pedagoških delavcev do leta 1972), na drugih smereh pa je veliko manjši.

Reforma izrednega študija je bila zastavljena tako, da se ta študij poveže z združenim delom in se študij ob delu preobrazi. Če gledamo podatke o vpisu pa vidimo, da se vpis po tem ukrepu ni spremenil: še vedno raste število študentov na istih študijskih smereh kot prej. Kje so vzroki takšnega odločanja in usmerjanja študija študentov slovenskega visokega šolstva? Pri izbiri študija takšno usmeritev povzroča sloves o majhni prihodnosti tehničnih in sorodnih smeri ter bolj netehnična usmeritev večjega dela slovenskih srednjih šol. Tu pa je potrebno poudariti, da je glavna odločitev za študijsko smer storjena že pri vpisu in da pozneje ne pride do velikih sprememb. To pomeni, da je zelo redek prehod študentov tehničnih ali sorodnih študijskih smeri na družboslovne ali kakšne druge tem sorodne smeri.

Pri študiju ob delu pa se jim pridružijo še drugi, pomembnejši vzroki. V odločitvi študenta ob delu za določeno študijsko smer navadno botruje njegov stik z delovno prakso, »s svetom dela«, njegovo poznavanje poklica, delovnih mest, ogleda, možnosti zaposlovanja in nazadnje materialnih ugodnosti. Vsega tega pa srednješolci ob vpisu v visoko šolstvo nimajo. (Na Centru za razvoj univerze se pri našem delu srečujemo z neverjetno nebogljenostjo in neznanjem o tem.) Ravno zato je toliko bolj tragično usmerjanje študentov ob delu na pravno-upravna in ekonomska-poslovna-organizacijska področja ne glede na predhodno izobrazbo. Bistveni vzrok za takšno študijsko usmerjenost vidimo v širšem družbenem vrednotenju poklicev ali dela, ki ga opravljajo. Tudi družbene potrebe so zdaj očitno takšne, da iščejo in zahtevajo kadre s tovrstno izobrazbo, kar pa študentje ob delu zelo dobro vedo ter se temu ustrezno tudi odločajo. To vpliva tudi na redne študente, vsaj preko razpisa štipendij in delovnih mest.

Treba je poudariti razlike v vzrokih za izbiro študija med rednimi študenti in študenti ob delu. Pomanjkljivosti, ki spremljajo to izbiro pri rednih študentih, bo relativno lažje odpraviti in jih s preobrazbo v srednjih šolah že odpravljamo. Pri študentih ob delu imajo te pomanjkljivosti veliko globlje korenine. Pravih naporov za odpravo tega še nismo za-

sledili, razen nekaj administrativnih ukrepov, ki so pa vedno bolj kratko-ročnega značaja. Nekaj je opravljenega že s tem, da je problem zaznan, da vse več pišemo o šolah, ki »iz dobrega ključavničarja ustvarjajo slabe uradnike«, toda treba je storiti korak naprej in ne obsojati več samo posameznikov, ki se »neustrezno« odločajo v nasprotju z družbenimi interesi — in šole, ki iz tega »kujejo dobiček«. Vsak posameznik se vedno odloča tudi glede na družbene potrebe, šole pa se s širjenjem novih zmogljivosti le odzivajo željam potencialnih študentov. (V praksi so seveda tudi pojavi, da jih k temu spodbujajo, a to so redkejši pojavi kot se navadno misli.)

Dejstvo je, da se na študiju ob delu ne pojavljajo predvsem tehniki ali tisti delavci, ki so že nekaj časa zaposleni v svoji stroki, pa sedaj želijo poglobiti svojo strokovno izobrazbo in povezati svoje dosedaje delovne izkušnje z novimi strokovnimi znanji, kar je bilo morda pred desetimi leti pogostejše. Nasprotno: sedaj se javljajo predvsem administrativni uslužbenci in delavci, ki se vpisujejo, da bi zamenjali poklic in odšli iz sveta prizvodnega dela.

Prevladujoči tržni gospodarski sistem, pojav tehnokratsko-birokratskih stranpoti v našem sistemu in v delovnih organizacijah vplivajo na povečevanje vrst števila potencialnih ekonomistov in pravnikov (na eni strani težnja k večji prodaji, ki često ni bistveno povezana s kvaliteto; na drugi strani pa hitro naraščanje tistega, kar poenostavljeno imenujemo »administracija«). To pomeni, da vidimo glavni vzrok v t. i. konjunkturi določenih poklicev in profilov, kar bi konkretno pomenilo možnost hitre zaposlitve, dobrega zaslužka, oziroma ne pretežkega dela v veliko ugodnejšem okolju — »mikroklimi«. Konjunktura nekega poklica pa, kot vemo, pritegne vse tiste, ki sicer za določeno področje oziroma študij nimajo pravega interesa, a se zanj vseeno opredelijo, ker je to v določenem okolju in trenutku lahko najhitrejša pot »napredovanja«. Morali bi omeniti še ozkogledost takšnega razmišljanja in odločanja, ki se kaže v tem, da je družbeno dejstvo, da je konjunktura nekega poklica ali celo področja pravzaprav zelo relativna stvar. Vsaka družba se mora vprašati, koliko časa lahko ostane neko stanje nespremenjeno. Vprašati se moramo, če so potrebe po pravnikih, ekonomistih (in podobnih profilih) res tako velike in če obstajajo pogoji za tako masovno zaposlovanje teh poklicev. Ali ne obstaja realna možnost, da se bo pojavila točka, ki bo signalizirala prenasičenost ravno pri teh poklicih? Glede na »veličastno« število vpisanih na pravno-upravna in ekonomsko-poslovna-organizacijska področja študija se lahko vprašamo, ali bo ta, danes sicer očitno izkazana potreba, enako pereča čez 10, 20 ali več let? Diplome, ki jih bodo dobili ti študentje, ki se danes vpisujejo, jih bodo »kvalificirale« za delo ne samo do konca tega stoletja, temveč tudi za naslednje.

Ali lahko trdimo, da se čez toliko in toliko let ne bo nič spremenilo? Pomemben vzrok v takšnem vpisovanju, ne samo študentov ob delu, je v pretiranem formalnem vrednotenju izobrazbe pri nas. Študij na nekaterih

smereh je »veliko lažji« kot drugje, velika je možnost improvizacije in »iznajdljivosti« in sorazmerno temu manjša možnost preverjanja doseženega znanja v praksi, »na delovnem mestu«. Rezultat tega so manjše študijske obveznosti in z njimi množičnost študija.

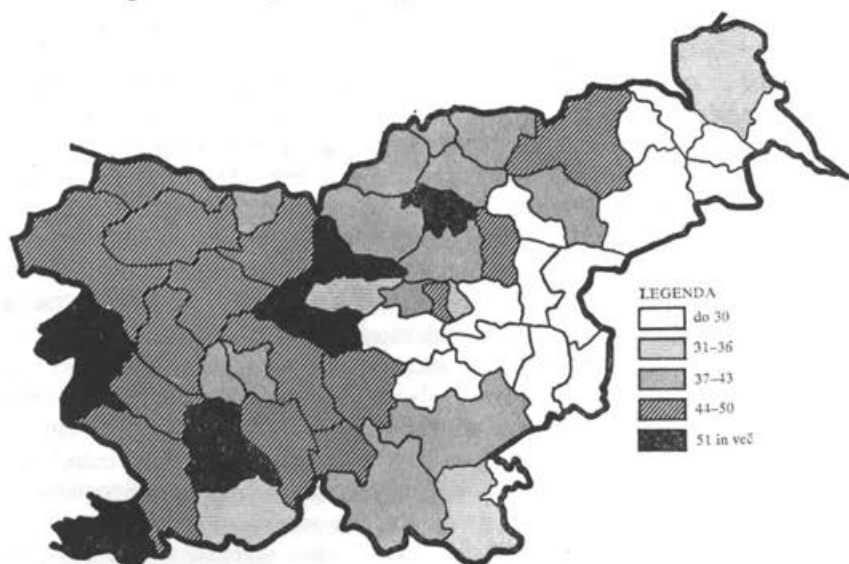
Druge študijske smeri, predvsem tiste, kjer so konjunkturne na bolj dolgoročnih osnovah, to pomeni, da bodo konjunkturne tudi čez 20 ali več let, se študiju ob delu izogibajo in postanejo predvsem smeri, ki so namenjene »boljšim« študentom in to samo rednim. Delno je res tudi to, kar navajajo kot glavni vzrok za različen pristop rednih študentov in študentov ob delu na različne študijske smeri. Ta vzrok naj bi bil predvsem v tem, da je na nekaterih študijskih smereh veliko težje organizirati študij ob delu (laboratoriji, vaje, zahteva po intenzivnem praktičnem delu). Toda da to ne more biti pravi vzrok zaprtosti določenih študijskih smeri, nam pove tudi podatek, da poznamo nekatere visokošolske organizacije, ki so v organizaciji študija ob delu uspešno premagale vse takšne težave. Zato bi lahko sprejeli trditev, da je študij ob delu možno organizirati povsod tam, kjer je tudi redni študij; seveda z ustrezno prilagoditvijo. Očitno je, da so ovire drugje in da bi bilo zanimivo izdelati analizo o možnosti študija ob delu za vsako visokošolsko delovno organizacijo in študijsko smer posebej ter konkretno razrešiti vse te navidezne težave — z jasno argumentacijo »za« in »proti« takemu študiju. S tem bi bolje ocenili vzroke organiziranja študija ob delu na »poceni« šolah. Na koncu bi ugotovili, kakšna sredstva (v najširšem pomenu) bi bila potrebna za organiziranje študija ob delu na posameznih študijskih smereh.

Vzroki v takšnih razlikah med vpisovanjem rednih študentov in študentov ob delu so in bodo velika ovira za vsako reformo, ki bi želela spremeniti sedanje razlikovanje med študijem ob delu in rednim študijem. Brez tega bomo o preosnovi rednega študija v študij ob delu in iz dela verjetno lažje govorili kot pa jo uveljavili. Če pogledamo naprej, je vzrok rasti ekonomsko-poslovno-organizacijskih in pravno-upravnih smeri ter števila vpisanih študentov ob delu še veliko širši. Gre za pojav prostorskega razširjanja, približevanja visokošolskih delovnih organizacij svojim potencialnim študentom, ki je bil na eni strani omogočen z konjunkturo in zahtevo družbe po diplomantih teh smeri, na drugi strani jo pa tudi sam omogoča.

III. Prostorska razporeditev

Tudi prostorska razporeditev kot področje, na katerem na prvi pogled ne bi pričakovali večjih razlik med rednim študijem in študijem ob delu, je zelo zanimiva za našo primerjavo. Poznamo pomembne razlike v številčnosti rednih študentov in študentov ob delu po slovenskih občinah. Ko poskušamo te podatke urediti, se nam očitno pokaže, da je na številčnost študentov v neki občini bistveno vplivala gospodarska razvitost. To-

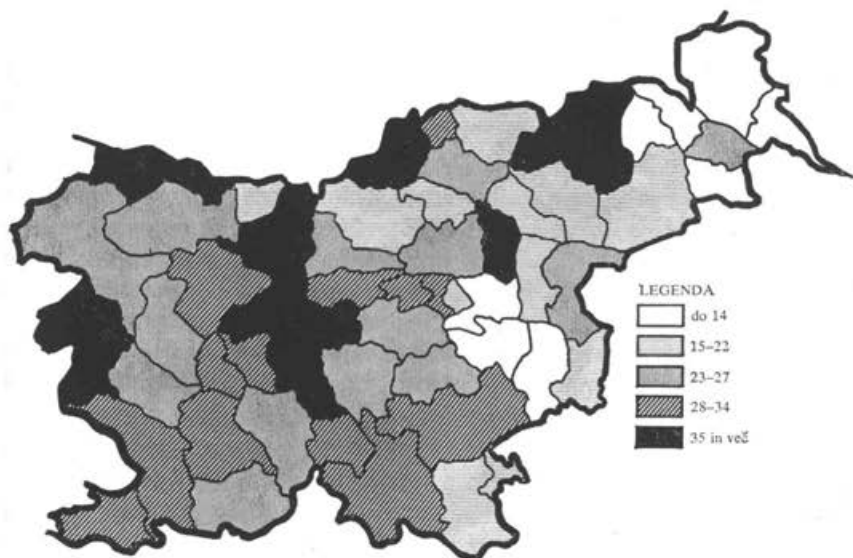
Slika 1: Vpis v 1. letnik VDO v SRS v štud. letu 1978/79 na 10.000 prebivalcev (redni študij)

da če ločimo redne študente od študentov ob delu (slika 1 in 2) vidimo, da ta ugotovitev bolj drži za redne študente, medtem ko pri študentih ob delu ta povezava ni tako očitna. To pomeni, da na prostorsko razporeditev študentov ob delu, oziroma na njihovo številčnost po slovenskih občinah, večkrat delujejo drugi vplivi in se gospodarska razvitost občine ne kaže kot tako pomemben dejavnik.

Vzroki so v pojavu, ki smo ga že omenjali — teritorialni razširitvi, lokaciji ustanov visokega šolstva. Visokošolske delovne organizacije odpirajo svoje oddelke, centre, sekcije po slovenskih občinah pač tam, kjer naj bi se pokazala potreba. S tem naj bi se izobraževanje tudi bolj približalo konkretnim razmeram, v katerih živijo in delajo njeni študentje. Tako naj bi se povečal učinek izobraževanja. Toda na drugi strani ima to velik vpliv na številčnost študentov. Obstoj nekega centra za študij ob delu v neki občini pritegne vse »potencialne« kandidature, ki se pač raje odločijo za prostorsko bližji študij, in večkrat ne razmišljajo o samem študiju le iz konjunkturne smeri. To je tudi vzrok, da se v neki občini, če se tak center odpre, zelo poveča število študentov ob delu. Čez nekaj časa, ko takšen center »izčrpa« vse izobraževalne rezerve možnih kandidatov za študij, število pade, da bi iz podobnih vzrokov center zrastel v neki drugi občini. Tako se ustvarja določeno gibanje števila študentov ob delu, ki je precej nestalno in nepoučenemu večkrat nerazumljivo. Pri rednem študiju takega gibanja nimamo, ampak je razmerje rednih študentov na število prebivalcev v občinah relativno stalno in se ne spreminja tako skokovito.

Slika 2: Vpis v 1. letnik VDO v SRS v štud. letu 1978/79 na 10.000 prebivalcev (študij ob delu)

Večji centri za študij ob delu so v Ljubljani, Mariboru, Celju, Postojni, Kopru, Novem mestu in Novi Gorici, ker je bilo tu število študentov vedno relativno veliko, po drugih občinah pa niha zato, ker ti centri niso stalno organizirani. Toda razen nekaj tehničnih in pedagoških oddelkov (razredni pouk) so ti centri večinoma organizirani za pravno-upravno in ekonomsko-komercialno-organizacijske študijske smeri. Posledice smo že obravnavali: veliko število študentov ob delu na teh smereh.

Sicer pa ugotavljamo, da je to področje — razmestitev visokošolskih ustanov — relativno zanemarjeno področje, ki ga je potrebno še ustrezno osmisliti. Posebno zanimivi so njegovi vplivi na družbene spremembe v ožjem in širšem okolju. Prisotna je tudi potreba po družbenem dejanju in odločanju o mreži dislociranih oddelkov.

IV. Starost

Starost študentov je bila do nedavnega eden bistvenih dejavnikov, ki je že na prvi pogled ločil redni študij od študija ob delu. Študenti ob delu so bili navadno toliko starejši, da so med njimi in rednimi študenti obstajale že prave generacijske razlike. V zadnjih nekaj letih se je to spremenilo. Že nekaj let zasledujemo pojav, da so študenti ob delu, ki se vpisujejo v 1. letnik, vse mlajši. Tako je poprečna starost (medijana) letos (1978/79) vpisanih študentov ob delu v 1. letnik že med 24. in 25. leti, skoraj petina študentov ob delu pa je mlajša od 20 let. Večino teh štu-

dentov zavzemajo tisti, ki se neposredno vpisujejo v študij ob delu takoj po zaključeni srednji šoli. O tej številki je vredno razmisliti. Vzroki za ta pojav so verjetno močno različni. Kot najpomembnejši vzrok se pojavlja vezanost dijakov iz srednjih strokovnih šol s štipendijami. Zato se s pristankom delovne organizacije, še pogosteje pa brez nje, vpišejo kot študenti ob delu, če je to pač edini način, da zadovoljijo svoje želje po nadaljnjem študiju.

Toda ta premik je še vedno delno navidezen. Študenti ob delu se sicer res vpisujejo vse mlajši, toda razlika v starosti med diplomanti rednega študija in študija ob delu je še vedno velika. Tako je bila npr. v štud. letu 1977/78 poprečna starost (medijana) diplomantov višje stopnje rednega študija 23,5 let in študija ob delu okoli 32 let. Diplomanti visoke stopnje rednega študija so v povprečju stari 25 let, študija ob delu pa 34 let. Očitno je, da pomlajevanje študentov ob delu ni tako bistveno vplivalo na pomlajevanje diplomantov študija ob delu. Natančni vzroki nam še niso znani in bi jih bilo potrebno še raziskati. Lahko predpostavljamo, da »mlajši« študentje ob delu študirajo dlje in tudi manj uspešno.

Večkrat je težko uskladiti hkraten začetek dela na delovnem mestu in študij ob delu. Zato lahko po nekaterih izkušnjah, ki jih imajo visokošolske delovne organizacije z mladimi (20 let) študenti ob delu sklepamo, da pri tem usklajevanju navadno trpi študij, ki ga opustijo. Zelo pogosto se vpišejo čez nekaj let, ko imajo že nekaj delovne prakse in tudi večjo možnost za uspešnejši študij. Zato bi bilo verjetno boljše, da tiste visokošolske delovne organizacije, ki sprejemajo na študij ob delu tudi študente brez nekajletne delovne prakse, to odsvetujejo, zaradi očitne neprimerčnosti takega študija ob delu (takih študentov je v prvem letniku na Ekonomski fakulteti npr. 40 % in na VEKŠ ena tretjina).

V. Učinkovitost

Vprašanje učinkovitosti študija je eno izmed področij, o katerem že nekaj časa (posebno ob sprejemu zakona o visokem šolstvu leta 1975) veliko govorimo in pišemo. Učinkovitost bi lahko definirali kot »... odnos med prilivom v podsistem in odlivom tistih, ki so uspešno zaključili izobraževanje«. Na tej točki bomo tudi ugotavljali razlike med rednim študijem in študijem ob delu. Predno pa to začnemo, moramo poudariti, da gre za dve meri neučinkovitosti: prvo merimo s trajanjem študija do diplome, pri drugi pa opazujemo, koliko študentov zapusti visokošolsko delovno organizacijo in študija na njej nikoli ne zaključijo.

Prvo bi lahko izračunali, če vzamemo kot merilo, koliko let so prebili na določeni visokošolski delovni organizaciji poprečni diplomanti enega leta. Če vzamemo podatke za preteklo šolsko leto 1977/78 ugotovimo, da je poprečni diplomant rednega študija prebil na svoji visokošolski delovni organizaciji od vpisa do diplome na višji stopnji poprečno 2,6 let in študent ob delu 3,9 let. Za visoko stopnjo nam po istih meritvah podat-

ki povedo, da je poprečni redni študent porabil 5,6 let in študent ob delu le 4,5 let od vpisa do diplome. Podatki za diplomante na visoki stopnji so delno nezanesljivi — precej zato, ker statistika ne loči med tistimi, ki se vpisujejo v 1. letnik in potem redno študirajo na isti ustanovi do konca, ter tistimi, ki se iz višjih šol po opravljeni višji stopnji vpišejo na visokošolski študij in tam tudi diplomirajo. Seveda so s tem za dve ali več let »statistično prej končali«. Težava izvira iz uporabe obstoječih statističnih podatkov, ki izvirajo iz statističnega vprašalnika ŠV—50, kjer se zahteva leto prvega vpisa na to vrsto šole, kar je zelo nejasno formulirano. Ravno ta omejitev nam ne dopušča, da bi sklepali o hitrejšem študiju študentov ob delu. Težava v uporabi obstoječih statističnih podatkov v raziskavah te vrste, oziroma v njihovem osmišljanju, izvirajo iz včasih premalo natančnega zajemanja podatkov. Ta primer je dober, ker pokaže, kako nam lahko takšna omejitev, delno sistematična napaka onemogoči natančnejše ugotovitve.

Toda iz rezultatov lahko sklepamo, da v trajanju študija rednih študentov in študentov ob delu verjetno ni prevelikih razlik, še posebej če pomislimo, da ima študij ob delu posebne pogoje, saj je treba študij uskladiti s številnimi drugimi obveznostmi. To je pri rednem študentu veliko lažje. Zato mislim, da lahko vsaj delno ovržemo mnenje, da je študij ob delu časovno veliko daljši kot redni študij.

Veliko bolj zanimivi se nam zdijo tisti študentje, ki študija nikoli ne zaključijo. Na žalost smo na tem področju glede empiričnih podatkov precej na tesnem. Vse naše ugotovitve so lahko le plod izkušenj in so zaradi tega tudi nujno potrebne drugačnega preverjanja. Vemo, da določen procent študentov, ki se vpišejo na neko visokošolsko delovno organizacijo, na tej organizaciji nikoli ne končajo študija. Možno je, da študent študij popolnoma opusti ali ga zamenja s študijem na drugi visokošolski delovni organizaciji.

Tu ne bomo obravnavali tistih študentov, ki sicer začnejo študirati, po nekaj letih pa študij opustijo. Ta pojav je vreden posebne obdelave. Posebno zanimivo bi bilo raziskati motive takšne opustitve študija, ki je še posebno pereč na nekaterih visokošolskih delovnih organizacijah. Bolj znan in raziskan je drug pojav, tako imenovani »navidezni« ali »fiktivni« vpis, kot ga nekateri imenujejo, čeprav ta izraz ni najboljši. To je vpis zaradi samega akta vpisa. Študent, ki se pojavi na visokošolski delovni organizaciji samo prvi mesec ali pride po indeks, se potrdi kot študent, pozneje pa ga na visokošolski delovni organizaciji ne srečamo več. Ta pojav je pri rednem študiju enako razširjen kot pri študiju ob delu. Toda po našem mnenju so motivi pri obeh oblikah študija bistveno drugačni. Redni študent se vpiše zaradi prednosti in pravic, ki imajo svojo osnovo v statusu rednega študenta in vseh ugodnostih, ki jih ima. Tu mislimo predvsem na socialno zavarovanje, možnost zaposlitve preko študentskega servisa, pridobitev pravice za sobo v študentskem domu, cenejši mestni prevoz, odložitev vojaščine za moške ipd.

Študenti ob delu se včasih tudi vpišejo zaradi pridobitve statusa. Toda njihovi motivi so popolnoma drugačni. V bistvu je njihova edina podobnost le v tem, da si tudi študent ob delu z vpisom pridobi status študenta ob delu in pravice, ki iz njega izhajajo. Toda status študenta ob delu skoraj ne daje nobenih posebnih pravic ali ugodnosti, kot je to primer z rednim študentom. Prednosti tega statusa so lahko veliko bolj »dolgoročne« in nimajo nobenih zakonskih osnov. Sam pojav je zanimiv tudi zato, ker ni dovolj proučen in tudi načelno ni pravih ukrepov, s katerimi bi to lahko preprečevali. Znano je, da se na nekatere visokošolske delovne organizacije pri nas vpiše veliko študentov ob delu, plača šolnino, že po prvem semestru pa jih izgine že tretjina ali več in se nikoli več ne pojavijo. Upoštevati moramo, da gre večkrat za objektivne okoliščine: študenti spoznajo težavnost študija, predvsem težave, ko je treba študijske obveznosti uskladiti z drugimi obveznostmi — in odstopijo. Pogosto pa gre tudi za čisto špekulacijo — študent plača šolnino zato, ker ve, da se bo vpis obrestoval. S tem, da je vpisan, lahko uveljavlja ali opravičuje posebne pravice, celo boljši položaj na delovnem mestu in vse prednosti, ki so s tem povezane.

S tem, da se nekdo proglasi za »študirajočega« in to lahko z indeksom in vplačano šolnino tudi dokaže, mu je večkrat glede na vpisano študijsko smer tudi zelo hitro »priznana« višja izobrazba. Seveda takšen »študent« ni več zainteresiran za resnični študij. Če mu pa ni višja izobrazba priznana takoj, se to lahko zgodi čez nekaj let (formalno se lahko izvede nekakšen »izpit«, navadno iz ozkega področja dela, ki ga opravlja in se mu prizna interna kvalifikacija). Naše delovne organizacije, posebno pa še skupne službe so včasih polne takšnih študentov s »praznimi indeksi«, ki so od vsega študija opravili predvsem vpis in mogoče še kakšen izpit. Za preprečevanje takšnih pojavov, ki so družbeno večkrat popolnoma nepotrebni, pravih ukrepov še ni, pa tudi izvajati se jih ne dá samo na področju visokega šolstva.

VI. Motivi

Motivi za odločitev za študij so navadno pri rednem študiju in študiju ob delu precej različni. Pri rednem študiju gre velikokrat za svojevrsten avtomatizem in manj za dobro pretehtano odločitev. Splošna oblika srednje šole — gimnazija, ki sama po sebi ne daje poklica, naravnost sili svoje diplomante v nadaljnji študij. Podobno je tudi pri nekaterih »boljših tehničnih šolah«. Za tiste, ki so se odločili za študij na gimnaziji, je nadaljnji študij popolnoma logičen.

Tu ne bi govorili o tem, kar je že precej znano, da je sama odločitev za študijsko smer lahko precej naključna — če nekdo npr. ne opravi sprejemnega izpita na željeni fakulteti, je včasih zelo uspešen študent na drugi fakulteti (samo da ostane znotraj visoke stopnje izobrazbe). Gre za tipičen problem rednih študentov, ki jim je »veliko manj jasen svet

dela, kaj bodo dejansko delali, kakšne bodo posamezne vrste delovnih nalog in odgovornosti v bodočem poklicu«. To pomeni, da se redni študenti odločajo za študij bolj zaradi privlačnosti same študijske smeri ali celo iz čisto naključnih nagibov.

Pri študentu ob delu je jasno, da so jim vsa ta področja veliko bolj blizu, saj so vezana s svetom dela in poklicem, ki ga opravljajo. Odločitev študenta ob delu za študij, oziroma na nek določen študij je navadno težja. Toda brez raziskovanja in proučevanja teh motivov ni mogoče povedati kaj določnejšega. Iz izkušenj posameznikov bi lahko sklepali, da so kljub temu neke podobnosti z rednim študijem. »Resni« študentje ob delu se resnično odločajo resno, pretehtano — verjetno veliko bolj kot redni študentje. Predvsem zato, ker je resen študij ob delu povezan z večjimi težavami in odrekani kot je redni študij.

Iz izkušenj lahko sklepamo, da odločitev za študijsko smer ni vedno natančno določena — študenti se bolj odločajo za širše področje, predvsem pravno-upravno, ekonomsko-poslovno-organizacijsko področje študija in je nihanje med njimi, še bolj pa med posameznimi visokošolskimi delovnimi organizacijami zelo pogosta. Na odločitev za vpis na določeno višjo, visoko šolo in fakulteto, lahko vpliva mnogo drugih dejavnikov — ogled, poznavanje šole, prostorska bližina, nagovor ipd. Na žalost so pa to le ugibanja, sklepanja na osnovi posameznih izkušenj: prav gotovo so motivi študentov ob delu resnejši (bolj zapleteni), kar bi bilo potrebno še podrobneje analizirati.

VII. Socialna struktura

Če pogledamo kaj je socialistična demokracija, kot jo poznamo v naši praksi, dejansko uresničila glede širjenja »enakosti« z elementi socialno-ekonomske enakosti, pristopa in možnosti izobrazbe, prav gotovo ne moremo biti z doseženim zadovoljni. Teoretične predpostavke v socialistični enakosti se niso uresničevale tako, kot so bile zamišljene. Učinek dejanske razširitve na področju enakega pristopa k študiju je bil zmanjšan, pogosto celo izničen, zaradi zaostajanja ali celo nazadovanja na drugem področju — na področju izenačevanja okoliščin, ki pogojujejo posamezniku odločitev za študij ter tudi njegovo uspešnost. Še vedno ugotavljamo, da nimajo vsi enakih možnosti, da bodo končali študij in si pridobili višjo ali visoko stopnjo izobrazbe. Raziskano je, da imajo večjo možnost študija pri nas še vedno tisti, ki so rojeni in živijo z visoko izobraženimi starši. Študij ob delu kot »druga priložnost« zmanjšuje ta razkorak, ker imajo študentje ob delu relativno manj izobražene starše kot redni študentje.

Te ugotovitve se prepletajo z raziskavami o socialnem izvoru naših študentov. Na žalost je ugotovljeno, da izobrazba ni tako bistven dejavnik socialne strukture in socialne mobilnosti pri nas. Zdi se, da pogosto podlegamo »zdravorazumskim« trditvam, ki nas neprestano prepričujejo,

da je predvsem izobrazba tista, ki bistveno omogoča vzpon na družbeni lestvici. Kot marksistom pa nam seveda mora biti jasno, da izobrazba ne more biti tisti odločujoči kriterij, ki bi kazal na družbeno razslojenost pri nas. Lahko je eden njenih kazalcev, toda precej šibek. Zaradi pomanjkanja drugih podatkov večkrat zasledimo razmišljanja o socialni strukturi s poudarkom na izobrazbi. Vzrok je verjetno v tem, da so podatki o izobrazbi najlažje dosegljivi in izmerljivi.

V razpravljanih o socialni strukturi in študentih bi morali večjo pozornost posvetiti temu, kakšen socialni status dobijo študentje po zaključku svojega študija in ob vstopu v »svet dela«. Pomembno je, kakšen družbeni položaj zavzemajo takrat, in to bi moralo biti predmet raziskovanja. Tarnanje, da na univerzi ni »otrok delavcev in kmetov«, je predvsem tipično malomeščansko stališče. Saj je posledica, rešitev, ki nam jo ti teoretiki ponujajo le, da naj določeno število »bolj talentiranih« otrok iz nižjih slojev preskoči v višji, kar dolgoročno le še utrjuje obstoječo družbeno razdelitev in neenakost. Rešitev je bolj v prevrednotenju dosedanjega vrednotenja izobrazbe in poklicev, v razrešitvi nasprotja med umskim in fizičnim delom in vseh drugih družbenih nasprotij, ki lahko izhajajo iz neenakosti v izobrazbi. Na žalost nam razsežnosti te teme ne dovoljujejo, da bi se bolj poglobljali v to zanimivo področje, toda na srečo imamo pri nas že nekaj tehtnih razprav iz tega področja, na katere opozarjamo v literaturi.

Opozorili bi še na pomembno dejstvo, da je socialna struktura študentov ob delu neprimerljiva s socialno strukturo rednih študentov, kajti njihov socialni izvor nima enake teže. Študentje ob delu imajo že določen položaj v socialni strukturi, medtem ko so redni študentje še vedno relativno nevezan sloj. Zato je bolje, če pri študentih ob delu posvečamo manjšo pozornost njihovem socialnemu izvoru, predvsem s poudarkom na izobrazbi staršev, in večjo pozornost njihovem dejanskemu družbenemu položaju. V lanski akciji na Centru za razvoj univerze »Prijava za vpis v začetni letnik visokošolskih delovnih organizacij v SRS v šolskem letu 1978/79« smo prvič poskušali ugotoviti, kdo so študentje ob delu, kje so zaposleni in kaj delajo. Največ kandidatov za študij ob delu je zaposlenih v skupnih službah in administraciji (54 %) in 9 % opravlja vodstvena dela. Iz neposredne proizvodnje jih prihaja veliko manj, 22 %. Drugi opravljajo delo z ljudmi (prosveta, zdravstvo, milica itd.). Takšna struktura prijavljenih študentov ob delu izzveni precej neugodno, nam pa pokaže, komu je študij ob delu namenjen. Delavci v skupnih službah in administraciji so bolj motivirani za študij, imajo boljše možnosti za izobraževanje glede na delovne razmere, ki jim študij olajšujejo. S tem izgubijo osnovo trditve o študiju ob delu kot možnosti izobrazbe za tiste sloje, ki je niso imeli v mladosti. Pokaže se, da je študij ob delu namenjen (podobno kot redni) predvsem srednjim slojem v naši družbi, saj jim študij z diplomom ali brez nje, pomeni bistveni vir socialne promocije in tudi izboljšanje njihovega eksistenčnega položaja.

Stare »socialistične« zahteve so bile: za vse otroke obeh spolov, od njihovega rojstva naprej, enakost sredstev in pogojev za njihov razvoj, njihovo vzgojo in izobraževanje po vseh »pravilih in določilih« znanosti, industrije in umetnosti. Te zahteve so se izkazale za neuresničljive v primeru, ko so neuresničljive siceršnje družbene preobrazbe. Izkazalo se je, da se je mogoče le približevati tem idealom in jih dosegati veliko počasneje kot so to mislili »v zlati dobi socialistične ideje«. Potrebno je razpreti okvire za njihov doseg. To je tudi problem sedanje neuresničene enakosti do vstopa v izobraževanje.

Študij ob delu in iz dela se sicer kaže kot okvir tega uresničevanja, toda to so še vedno premalo izkoriščene možnosti. Saj smo ugotovili, da tudi možnost pristopa do študijev ob delu ni še enaka za vse, da tudi tu, sicer v drugačnem kontekstu in obliki, prav tako prevladuje srednji razred. Toda prisoten je tudi pozitiven premik, ki bi se lahko kazal v drugačnem družbenem vrednotenju izobrazbe kot lažje dosegljive in manj elitne, kar ne moremo reči za redni študij.

VII. *Financiranje*

Financiranje študija (rednega in ob delu) je v zadnjem času eno izmed pomembnih vprašanj. V glavnem se razpravlja o smiselnosti in zakonitosti stanja, v katerem študentje ob delu plačujejo šolnino za svoj študij, kljub temu, da vemo, da vsak delavec že tako plačuje za izobraževanje iz svojega dohodka in da tudi njegova delovna organizacija odvaja sredstva posebej v ta namen. Ponuja se nam jasen odgovor: to ne more biti »pravična oblika«, vsak ima pravico do študija ne da bi mu bilo treba za to plačati. Na področju financiranja načelno ne bi smelo biti nobene razlike med rednim študijem in študijem ob delu. Kljub temu jasnemu odgovoru položaj še zdaleč ni tako preprost in kljub nekaterim optimističnim ugotovitvam ga še nekaj časa ne bo mogoče rešiti. Pravzaprav je glavni problem, odkod vzeti denar, ki bo financiral študij ob delu namesto šolnin.

Glavna pripomba na študij ob delu je, da še zdaleč ni tako usmerjen, kot je »načelno dogovorjeno«. Veliko študentov ob delu študira »samovoljno«, kar naj bi pomenilo brez dogovora in pomoči delovne organizacije, v kateri so zaposleni — ali katere druge delovne organizacije. Iz naših podatkov iz prijav za vpis za študijsko leto 1977/78 in 1978/79 je razvidno, da polovica kandidatov za študij ob delu izjavlja, da namerava študirati brez dogovora in pomoči svoje delovne organizacije in dve tretjini brez pomoči delovne organizacije. Stanje se sicer izboljšuje: vse več je tistih, ki jih dejansko pošiljajo delovne organizacije, vendar jih je še premalo, da bi lahko trdili, da je študij usklajen s potrebami. Položaj je podoben kot pri rednem študiju — tudi tu se študentje odločajo glede na konjunktorno stanje na področju zaposlovanja.

Ob teh dejstvih nam postane že malo bolj jasno, kje so vzroki plačevanja šolnin. Študij ob delu v glavnem financirajo s šolninami delovne organizacije in posamezniki, ki se sami odločajo za študij in ga tudi sami financirajo. Pedagoška akademija in pedagoške smeri sploh so omembe vredna izjema, za katere to ne velja. Čudno pa je, da njihove izkušnje ni mogoče uporabiti tudi za druge.

Vprašanje financiranja verjetno še nekaj časa ne bo urejeno, predvsem pa ne bo urejeno toliko časa, dokler bomo imeli še »neustrezne« odločitve za študij. Mogoče, če stvar obrnemo, imamo neustrezne odločitve za študij ravno zaradi neurejenega financiranja? Te neustrezne odločitve so, če malo bolje pogledamo, predvsem enosmerni prehodi znotraj pravno-upravnih, ekonomsko-poslovno-organizacijskih področjih študija, oziroma prehoda iz tehničnih in podobnih področij na ta področja študija.

Povzetek in zaključek

V okviru »nove« reforme univerze se je nujno pojavil problem razvoja študija ob delu in iz dela. Dosedanje izkušnje govorijo, da se je ta oblika, kljub vsem prizadevanjem, uveljavila predvsem v obrobjih. Takšna oblika študija se je do zdaj pojavila predvsem na fakultetah, višjih in visokih šolah ekonomsko-komercialno-organizacijskih smeri in pravno-upravnih smeri. Na drugih je manj študija ob delu, za nekatere lahko rečemo, da število upada, na nekaterih pa ga praktično sploh ni. S tem se že kaže nevarnost, da dobi takšna oblika študija drugačno funkcijo, in ne tisto, ki ji je bila sprva namenjena. Če naj ta študij postane tisto, kar bi moral postati, se pravi osnova preobrazbe visokega šolstva pri nas, ga je treba še posebej pozorno opazovati in ovrednotiti. To je tudi namen tega teksta, da bi iz znanih podatkov skušal urediti in bolje predstaviti sedanji položaj visokega šolstva.

RADOVAN VUKADINOVIC

Beograjski sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju

Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju je že od leta 1972 institucionalizirani proces dogovarjanja med 35 državami in ne glede na določene prekinitve je jasno, da se to enotno gibanje dopolnjuje v novih fazah v smeri iskanja novih odnosov. Če se v tem sklopu presoja beograjski sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju, je ta pomenil važno postajo v nadaljnji vrsti srečanj in je imel vrsto oznak, značilnih tudi za prejšnje sestanke. Tokrat ni šlo toliko za neke nove specifične lastnosti sestanka ali procesa dogovarjanja, temveč bolj za težnjo, da se na temelju že izdelanih in sprejetih proceduralnih načel analizira, kaj je bilo doseženo po Helsinkih, in da se istočasno poiščejo možnosti razvijanja novih oblik skupnega delovanja.¹

Toda že pripravljalni del sestanka, tako imenovani Beograd I, je pokazal, da se tudi proces dogovarjanja o evropski varnosti in sodelovanju ne more izvzeti iz splošnih tokov mednarodnih odnosov in da mora vsaka sprememba v mednarodnih odnosih nujno vplivati v formalnem ali vsebinskem pogledu na procese, ki so se v Evropi že zdavnaj začeli.² Zato je bilo mogoče že takrat predvideti, da Beograd II. oziroma nadaljnja faza pogovorov ne bo gladko stekla, niti ne bo mogoče zapisati kakšnih posebno pomembnih rezultatov, ki bi po svoji vsebini preseglji besedilo Listine iz Helsinkov.

¹ Podrobneje o Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju glej v:

- Sicherheit und Zusammenarbeit in Europa (KSZE), Analyse und Dokumentation, Köln, 1973.
- Evropejskaja bezopasnost' i sotrudničestvo: predposylki, problemy, perspektivy, Moskva 1976.
- Conference on Security and Co-operation in Europe: A Polish View, Warsaw, 1976.
- R. Vukadinović, Evropska sigurnost i suradnja, Zagreb, 1977.
- R. Neagu, European Security: A Romanian Point of view, Bucarest 1977.
- Lj. Aćimović, Problemi bezbednosti i saradnje u Evropi, Beogradu 1978.

² V. Bilandžić, Lj. Aćimović, Beogradski sastanak: Konferencija o evropskoj bezbednosti i saradnji, Međunarodni problemi, 1978, št. 1, str. 13—14.

Po pripravljalnem delu je sledila faza pogovorov,³ ki je trajala več kot dva meseca in pol. V tem času je bilo 225 delovnih sestankov v plenumu in v petih delovnih komisijah. Skoz dvorane impozantnega Centra Sava je šlo v tem razdobju nekaj sto diplomatov iz 35 držav.⁴ Nato je sledila priprava Sklepne listine. Zdaj, ko so urejeni splošni vtisi in dokončane prve analize Sklepne listine, poskušajo izdelati širšo bilanco, ki bi pokazala, do kam se je prišlo ter v kakšni meri morejo nadaljnji koraki prispevati k razvoju varnosti in sodelovanja na evropskih tleh.

Pesimistično usmerjeni opazovalci skupnih evropskih gibanj morejo opaziti, da po Helsinkih sodelovanje ni napredovalo in da je bila Konferenca v Helsinkih verjetno vrh dogovarjanja, ki ga bo tudi v bodoče težko preseči. Na področju vojaško političnih ukrepov tečejo pogovori tako kot prej v drugih smereh, velesile pa so posebno zainteresirane, da obdržijo svoje blokovske mehanizme posebnih dogovorov. Na področju sodelovanja se stvari razvijajo s svojo notranjo logiko, v kateri je vse bolj jasno, da se Zahodna Evropa pojavlja kot dajalec kreditov in tehnologije, Vzhod pa ima stalne težave, ko išče možnosti za odplačevanje tudi s povečanjem obsega svojega izvoza na Zahod. Na ravni tako imenovanih humanitarnih kontaktov je prišlo do povečanja stikov, zlasti med Vzhodom in Zahodom, vendar je to še vedno daleč od tistega, kar bi hotele nekatere zahodne države in verjetno do tako imenovanega polnega in svobodnega pretoka ljudi, informacij in idej ne bo niti prišlo. Če dodamo k temu še vprašanje Sredozemlja, lahko ugotovimo, da so se o njem dogovarjali in da je bil dosežen določen korak naprej, toda istočasno se velike sile ne zanimajo za kakršnekoli bolj radikalne posege v tem delu sveta, kjer se na določen način križajo njihovi posebni interesi. In nazadnje lahko vprašanje kontinuitete obravnavamo kot težnjo vseh držav, da se s pogovori nadaljuje, toda pri tem kažejo malo volje za iskanje konkretnih novih poti za sporazumevanje.

K takšni pesimistični sliki, ki jo lahko srečamo v raznih okoljih in različnih sredstvih informacij, je vsekakor veliko pripomoglo splošno stanje mednarodnih odnosov, ki so se obrnili v drugo smer in s tem dajejo povod za takšne zaključke.

---

³ Sklepna listina je natančneje določila naloge beograjskega sestanka oziroma večstranskega nadaljevanja konference v smeri:

a) temeljite izmenjave mnenj tako o izvajanju Sklepne listine in uresničevanja nalog, ki jih je določila Konferenca kot tudi o vprašanih, s katerimi se je ukvarjala: o poglobljanju medsebojnih odnosov, o utrjevanju varnosti in razvijanju sodelovanja v Evropi in širjenju procesa popuščenja napetosti v prihodnosti;

b) sklicevanja sestankov njenih predstavnikov, da bi dosegli zgoraj naštetе oblike sodelovanja, in sicer najprej na ravni predstavnikov, ki jih imenujejo zunanji ministri. Ta sestanek bo izoblikoval najbolj primerne oblike za druge sestanke in proučil možnosti za sklic nove Konference. Sklepna listina, Beograd 1975, str. 69.

⁴ Beograjski sestanek KEVS je delal v treh fazah: prva je trajala od 15. junija do 5. julija 1977, druga od 4. oktobra do 2. decembra 1977, tretja od 17. januarja do 9. marca 1978. Če ne upoštevamo prekinitve, je KEVS trajala skoraj devet mesecev.

Takoj naj pripomnimo, da procesi, v katerih sodeluje večje število mednarodnih akterjev, nikoli niso tekli gladko in da se v vsaki fazi mednarodnih pogajanj lahko najdejo različni elementi, ki otežujejo in upočasnjujejo nadaljnje gibanje. To pa ne pomeni, da se lahko že v tistem trenutku uporabi negativno oznako za vse te oblike in vsebine. Ker je v procesu evropskih pogovorov aktivno udeleženih 35 držav, ki so različne po velikosti, moči, družbeno politični opredeljenosti, ekonomskem potencialu in zunanje-politični dejavnosti, je razumljivo, da tudi ta, trenutno največji evropski dialog, ne more teči brez zastojev in da se v določenih fazah, v skladu s splošnimi gibanji na mednarodni ravni, lahko najdejo pozitivne in negativne oznake.⁵

Preden poskusimo odgovoriti na vprašanje, kaj in koliko je doseženo v fazi razprav in pripravljanja predlogov, moramo pripomniti, da je vsak proces mednarodnega dogovarjanja že sam po sebi pozitiven⁶ in da je v praktičnem smislu dopolnitev detanta, ki istočasno že več let dobiva v evropski varnosti in sodelovanju svojo najširšo potrditev in stvarno materializacijo.⁷ Zato je treba tudi globalno pesimistične ocene dopolniti s takim globalnim pogledom na svet in sodobne mednarodne odnose, v katerem imata evropska varnost in sodelovanje, ne glede na trenutno uspešno ali manj uspešno artikuliranost, zelo vidno mesto.

1. Mednarodni pogoji in izhodiščni položaji

V zelo dinamičnem mednarodnem okolju, kjer so spreminjevalni procesi zelo hitri in številni, se je v dveh letih po podpisu Sklepne listine iz Helsinkov marsikaj spremenilo. V delu vodilnih držav je prišlo do zamenjave šefov držav, kar ni moglo ostati brez posledice v izvajanju njihove zunanje politike. Krizne težave so zajele tudi nekatere države, ki so se jih v prvi fazi ubranile, pa tudi nekatera notranja gibanja so zaostрила položaj posameznih držav v mednarodnih odnosih. Razen tega je tudi v vrhu mednarodne politike, kjer je še vedno veliko odvisno od akcije dveh velikih sil, prišlo do občutne spremembe odnosov in do iskanja novih oblik akcije. Pri tem si predvsem prizadevajo ustvariti tako imenovane enostranske prednosti.

Za razliko od Nixonove politike razvitega dialoga, ki so jo mnogi opazovalci mednarodnih dogodkov enačili z detantom, je Carterjeva administracija upočasnila razvoj odnosov s Sovjetsko zvezo in poudarja, da to ni prvenstveno vprašanje ameriške zunanje politike. Od številnih sovjetsko-ameriških sporazumov, ki so se nanašali na politična, ekonomska, znanstvena, kulturna in druga področja dvostranskega sodelovanja,

⁵ O mednarodnih odnosih pred beograjskim sestankom KEVS glej R. Vukadinović, »Evropska sigurnost i suradnja: Realnost i očekivanja od skupa u Beogradu, »Socijalizam« 1977, št. 6, str. 1088—1110

⁶ M. Dobrosielski, Belgrad 77, Warszawa, 1978, str. 22.

⁷ R. Vukadinović, »Detente — sadržaj i perspektive«, Socijalizam, 1977, št. 11, str. 1928—1943.

se je v prvi fazi Carterjevega delovanja le malo uresničevalo, kar je vsekakor moralo upočasniti splošni razvoj na črti Moskva—Washington.

Carterjeva ekipa se je ravnala po načelu, da je treba razvijati široke odnose z vsemi državami. Ne le da je zmanjšala stike s Sovjetsko zvezo, temveč je istočasno začela odločno kampanjo za tako imenovane človekove pravice in poudarjala, da se namerava nova administracija za razliko od prejšnjih boriti do zmage za dostojanstvo človeka, ne glede na to, kje in v kakšni družbi živi. Gotovo je, da naj bi tak pristop po neuspehu v Vietnamu in po aferi Watergate uveljavil posebno vlogo predsedniku Carterju in njegovim sodelavcem, ki so se pojavili kot svojevrstni bojevniki za človekove pravice najprej na Vzhodu, potem pa tudi v drugih delih sveta.⁸ Ta akcija naj bi hkrati ustvarila predstavo o interesu Amerike za svetovne probleme in za razliko od nekaterih glasov za izolacijo v sami Ameriki je morala prispevati k vtisu, da ZDA ne bo žal sredstev za nadaljnje globalno delovanje. Ker je šlo za torišče, kjer je relativno lahko dobiti moralno podporo, so verjetno računali na krepitev položaja administracije doma in na ustvarjanje večjega notranjega konsenza.

Po drugi strani pa so Sovjetska zveza in njeni zavezniki, potem ko so bili soočeni s tako politiko Združenih držav in mnogih njenih zaveznic, ki so se odkrito vključile v napade, izbrali v glavnem defenzivno taktiko. Proklamiranje nove sovjetske ustave naj bi pokazalo stopnjo razvoja demokracije v sovjetski družbi in bilo odgovor na zahodne napade. Ko se je zaostrovala kampanja za zaščito človekovih pravic, je Sovjetska zveza postopno zmanjševala svoj interes za procese evropske varnosti in sodelovanja ter trdila, da so v Sklepni listini stvari jasno določene in da jih je zdaj treba samo uresničiti ter da je to povsem zadostna naloga za vrsto naslednjih let.

Za del poznavalcev mednarodnih odnosov je dejstvo, da niso podpisali novega sporazuma o omejevanju strateškega nuklearnega orožja SALT-2 v predvidenem roku, rabilo kot dokaz, da se ameriško-sovjetski odnosi slabšajo in da bo to odsevalo v vseh centrih, kjer ti dve državi skupaj delujeta. To naj bi pomenilo, da se tudi beograjski sestanek ne bo mogel izogniti tem precej kriznim razmeram, v katerih se je porajalo mnenje, da je politika detanta premagana in da se vrača čas hladne vojne ali iskanja oblik neke nove konfrontacije.⁹

Toda prenašalci zaključki tudi na tem področju niso dali rezultatov. Zelo hitro se je pokazalo, da ameriška administracija kljub svojim radikalnim izjavam vendar ne more mimo dejstev, da se s Sovjetsko zvezo

⁸ Vzhodnoevropske kritike te aktivnosti glej zlasti v:

M. Dobrosielski, »Spátkanie przygotowacze „Belgrad 1“ Przebieg i wyniki», *Sprawy Międzynarodowe*, 1977, št. 10, str. 7—16.

V. Dojak, »Belehradska schuzka«, *Mezinarodni vztahy*, 1978, jt. 2, str. 14—16.

⁹ R. Davy, »No Progress at Belgrade«, *The World Today*, April 1978, str. 128.

mora dogovarjati in da po drugi strani Sovjetska zveza ne sprejema politike, v kateri bi se po eni strani težilo k sporazumnemu reševanju določenih problemov, npr. kontroli oboroževanja, po drugi strani pa bi nastajale s tem možnosti za vmešavanje v njene notranje zadeve.¹⁰ Razen tega je del zahodnoevropskih zaveznikov izrazil resne dvome v upravičenost take ameriške politike in je videl v njej nevarnost za realizacijo politike opuščanja v širših evropskih razmerjih.¹¹

Dejstvo je, da se kljub veliki zadolženosti Sovjetske zveze in vzhodnoevropskih držav na Zahodu trgovina med Zahodom in Vzhodom razvija kar najhitreje in da je v zadnjih letih redno naraščala za več kot 35 % letno. Zahodnoevropske banke v svojih poročilih jasno poudarjajo, da niso posebno zaskrbljene zaradi stopnje zadolženosti Vzhodne Evrope in da se v najslabšem primeru Sovjetska zveza vedno lahko v odločilnem trenutku pojavi s svojimi surovinami, kovinami in zlatom kot glavni porok in plačnik.¹² Ob tem ekonomskem interesu so bile posamezne zahodnoevropske države zaskrbljene zaradi možnosti notranjih težav v posameznih vzhodnoevropskih državah, kar bi še otežilo evropska gibanja in zelo negativno vplivalo na politiko detanta, ki se jo vendarle sprejema kot skupni imenovalac sedanjega razvoja mednarodnih odnosov.

V takih zelo raznolikih tokovih se je začel beograjski sestanek, ki je že v prvih dveh pokazal, da se v razpravah o formalno proceduralnih vprašanjih bije bitka za mnogo večje stvari in da se vsa gibanja na mednarodnem področju lomijo v beograjski kongresni dvorani. Pa tudi sam sporazum o nadaljevanju beograjskega sestanka je bil dosežen, ne brez simbolike, na večerji, ki jo je za ameriško delegacijo priredila sovjetska delegacija, naslednjega dne pa je bil sprejet skupni sporazum o nadaljnjem delu sestanka.

Že na začetku sestanka se je jasno pokazalo, da je treba tudi še vnaprej računati z blokovsko dinamiko odnosov in da niti ena niti druga stran ne nameravata odstopiti od tega. Med samim sestankom, posebej še v fazi Beograda II, so se te težnje še bolj potrdile v praktičnem delovanju ter včasih zoževale prostor za doseganje kakršnih koli konkretnih uspehov.

Kot je bilo pričakovati, so države — udeleženke konference že v samem začetku pokazale različne interese in cilje. Ameriška administracija si je prizadevala, da bi beograjski sestanek izkoristila kot pomembno javno tribuno za napade na Sovjetsko zvezo in vzhodnoevropske države,

¹⁰ Podrobno o Carterjevi politiki glej: R. Vukadinović, »Vanjskopolitička strategija Carterove administracije«, Politička misao, Zagreb 1978, št. 1.

¹¹ Odločen nasprotnik tako imenovanega »ostrega kurza« na področju človekovih pravic je bil kancler Schmidt, ki je bil mnenja, da bi se bilo treba s Sovjetsko zvezo lotiti postopnega urejanja zapletenih problemov s področja medsebojnih odnosov, kajti le tako bi zgradili temelje za preseganje razlik.

¹² Glej npr. zelo podobno finančno-ekonomsko analizo, ki je izšla pred beograjskim sestankom v prilogi International Herald Tribune za mesec december 1977.

da bi s tem umirila vse domače kritike administracije, ki so se bali nadaljevanja politike Nixon—Kissinger v odnosu do Sovjetske zveze. Po drugi strani pa bi moral beograjski sestanek, po ameriškem mnenju, vendarle pustiti odprta vrata za normalni potek delovnega dialoga s Sovjetsko zvezo o vprašanih, ki so enako pomembni za obe državi. Posebej za to formiran komite za vprašanja varnosti in sodelovanja senatorja Fascela je dobil nalogo, da izvede natančno analizo izvajanja Sklepne listine in da poišče vse možnosti za odkrito napadanje Sovjetske zveze in njenih zaveznikov — posebno na področju človekovih pravic.¹³

Evropska deveterica je v bistvu podpirala ameriška stališča, vendar so bili prepričani, da z ostrim kurzom v vprašanih človekovih pravic lahko izzovejo nasprotno reakcijo druge strani ter da bi pretirano vztrajanje na posameznih vprašanih lahko občutno zmanjšalo interes članic Varšavskega pakta za ohranitev oziroma nadaljevanje konference.

Članice Varšavskega pakta so na beograjski Konferenci o varnosti in sodelovanju nastopile malo manj enotno kot prej. Ob Romuniji, ki je že prej nastopala s svojimi samostojnimi stališči, je zdaj okrepljena gonja okrog človekovih pravic do neke mere vplivala tudi na različnost stališč integrirane skupine držav. Poljska in Madžarska, ki sta v različnih fazah konference kazali živo zanimanje za obstoj in nadaljevanje Konference, glede na svoj bolj svoboden notranji razvoj nista bili izpostavljeni resnejši kritiki zahodnih držav, to pa jim je dajalo širši maneverski prostor. Sovjetska zveza, DR Nemčija, Češkoslovaška in Bolgarija pa so v glavnem odločno nasprotovale zahodnim stališčem. Glavni namen Sovjetske zveze je bil, da se sestanek preusmeri od vprašanj človekovih pravic in da se podrobneje razpravlja o vprašanih sodelovanja, za katerega obstaja skupen interes. Zato bi morala imeti Konferenca vsebinsko in časovno bolj omejen značaj, kar se je skladalo s sovjetsko oceno o trenutni politični situaciji in pomenu konference o evropski varnosti in sodelovanju.¹⁴ Čeprav se je skupina evropskih neuvrščenih in nevtralnih držav razlikovala glede cele vrste značilnosti, je vendar ves čas beograjskega sestanka skušala delovati bolj enotno. Ko so se neuvrščene in nevtralne države soočale z nasprotujočimi si blokovskimi stališči, ki so na prvo mesto postavljala ideološki spopad, so iskale možnost, da ohranijo konferenco o evropski varnosti in sodelovanju kot pomemben prispevek k detentu

¹³ Glej npr. poročila komisije, ki jih je pripravila za Komite za mednarodne odnose kongresa decembra 1976 in februarja 1977 kot tudi podroben material s podobno vsebino, ki je bil izdelan v Fascelovem kongresnem komiteju za vprašanja varnosti in sodelovanja v Evropi.

¹⁴ Resolucija s sestanka članic Varšavskega pakta v Bukarešti 26. novembra 1976 pod naslovom »Za nove perspektive mednarodnega popuščanja, za krepitev varnosti in razvoj sodelovanja v Evropi,« je vsebovala analizo mednarodnega položaja in nakazala konkretne akcije. Na naslednjem sestanku ministrov za zunanje zadeve članic Varšavskega pakta v Moskvi od 25. do 26. maja 1977 so poudarjali, da bi moral beograjski sestanek računati s silami miru in napredka kot tudi z onimi silami, ki nasprotujejo politiki popuščanja. Istočasno je bilo rečeno, da mora biti sestanek naravnani k prihodnosti, Tribuna Ludu, 27.—28. 11. 1976., Pravda, 2. 5. 1977.

in da se hkrati omogoči povezovanje beograjskega sestanka s splošnimi pozitivnimi gibanji. Čeprav so posamezne neuvrščene in nevtralne države različno pojmovale polemiko okrog človekovih pravic, so jo v bistvu ocenile kot določeno nevarnost za ohranitev ideje konference. Ker so se predstavniki neuvrščenih in nevtralnih držav zavedali dolgoletnih naporov, ki so končno pripeljali do Sklepne listine v Helsinkih, so bili ves čas enotni v tem, da je treba ohraniti kontinuiteto konference o evropski varnosti in sodelovanju ter na ta način omogočiti, da postane sestavni del konstruktivnih sprememb v mednarodnih odnosih. S tem da so poudarjale pomen ukrepov za krepitev zaupanja in potrebo razoroževanju, so si neuvrščene in nevtralne države stalno prizadevale, da bi drugim udeleženkam Konference dokazale, da je nemogoče izločiti posamezna vprašanja, pri tem pa pozabljati na temeljne probleme, ki so bistveni za vsak koncept varnosti.

2. Faza razprav, predlogov in sugestij

Če skušamo ob teh sumarnih oznakah poiskati temeljne značilnosti delovanja posameznih skupin držav, je očitno, da je to mogoče izvesti le s pomočjo analize dela beograjskega sestanka, oziroma plenuma in petih delovnih teles, v katerih se je razvijala glavna aktivnost udeležencev sestanka. V petih delovnih skupinah — za vprašanja varnosti, za sodelovanje, za humanitarna vprašanja, za Sredozemlje in za nadaljevanje konference — so predelali celotno problematiko Sklepnega dokumenta iz Helsinkov. Med delovanjem teh skupin so se jasno izoblikovala stališča o pomembnosti in potrebi posameznih rešitev. Istočasno so v vsaki od teh skupin jasno odsevali nacionalni in širši interesi, pa tudi sile, pripravljene sprejeti dialog, kot tudi tiste, ki so skušale iz svojih posebnih razlogov zaustaviti organizirano delovanje.¹⁵

a) Prva delovna skupina je proučevala zelo zapleteno problematiko politično-vojnih ukrepov, ki bi morali prispevati k utrjevanju evropske varnosti. Kot že na vseh dosedanjih sestankih se je tudi v Beogradu pokazalo, da je o tem vprašanju zelo težko ukreniti kaj konkretnega, ker so stališča diametralno nasprotna, stopnja zaupanja pa zelo daleč od tega, da bi lahko našli hitro in učinkovito rešitev.¹⁶ V številnih nastopih skoraj vseh delegacij so poudarjali potrebe po krepitvi evropske varnosti, potrebo po razorožitvi in po uvajanju takih ukrepov, ki bi prispevali k razvijanju zaupanja med 35 državami podpisnicami — vendar pa je bilo vse to postavljeno v odvisnost od razvoja širših mednarodnih odnosov.¹⁷

¹⁵ Međunarodna politika, 1977, št. 652.

¹⁶ T. Solesby, »Helsinki to Belgrade and Beyond«, NATO Review, June 1978, str. 18.

¹⁷ Vprašanja varnosti so obravnavali v okviru dveh podskupin. Prva podskupina se je ukvarjala z načeli varnosti in njihovo interpretacijo, druga podskupina pa je proučevala vojaške probleme oziroma vprašanja razoroževanja.

Ko so analizirali prakso odnosov po Helsinkih, so ugotovili, da so že začeli notificirati manevre in pošiljati vabila tujim opazovalcem. To bi morala postati stalna praksa. Po drugi strani pa poskusi, da bi povečali teritorije, na katerih izvajajo manevre ali premike enot, niso dobili soglasne podpore, predvsem zaradi nasprotovanja vojaških blokov. Podobno je bilo tudi s pobudo, da bi vnaprej najjavljali vojno-pomorske manevre, kar bi bilo posebej pomembno za države Sredozemlja in Baltika. Vendar tudi v tem ni bil dosežen sporazum.

Iz pristopa k tej problematiki se je dalo dokaj natančno ugotoviti, da gre za preiščljeno prizadevanja blokovskih organizacij in zlasti njihovih voditeljev, da bi vojna problematika ostala zunaj konference o evropski varnosti in sodelovanju. Verjetno so menili, da pogajanja, ki potekajo v okviru SALT ali MBFR na Dunaju, popolnoma zadoščajo; na teh pogajanjih naj bi se glavne strani dogovorile o sporazumu, ki bi bil sprejemljiv za vse.

Bolj cinični opazovalci bi seveda lahko ugotovili, da so glavne sile skoncentrirane v okviru blokov in da je zato posebno pomembno doseči takšne ukrepe, za katere se bodo dogovorile velike sile same. Pri tem seveda pozabljajo, da morajo varnost v Evropi graditi vse države udeleženke Konference skupaj. To mora biti proces aktivizacije vseh držav, ne glede na njihovo moč in vojno-politično pripadnost. Razen tega je krepitev zaupanja v interesu vseh držav, ne le blokovskih. To pa pomeni, da blokovske države morejo in morajo sodelovati v procesu popuščanja mednarodne napetosti, da pa nikakor niso edina sila v tem procesu.

V sklopu te važne problematike so proučevali tudi švicarski predlog, po katerem bi bilo treba osnovati skupino, ki bi se občasno sestajala in proučevala možnosti reševanja mednarodnih sporov. Predlog ni nov in je dobil podporo večine, tako da bi ga lahko soglasno sprejeli. Vse do konca sestanka so pričakovali, da bo ta predlog, ki so ga močno podpirali z vrsto drugih predlogov, vgrajen v zapleteni mehanizem diplomatskih pogajanj, v katerih so podani predlogi morebiti tudi sprejeti, če so pogajalci voljni sprejeti tudi nasprotno predloge. Faza diplomatskega barantanja je odločala o tem in še o vrsti drugih predlogov, ki so jih ponudili ali v »paketu« ali posamično. Tako so si pogajalci zagotovili prostor za sprejemanje ali zavračanje nekih drugih konkretnih predlogov.

Neutrálne in neuvrščene države so predlagale ukrepe, ki bi jih bilo treba izvesti na področju razoroževanja, Sovjetska zveza pa je v skladu s prej usklajeno pobudo članic Varšavskega pakta predlagala, da bi udeleženke Konference sprejele dogovor, s katerim se v medsebojnih odnosih odrekajo uporabi jedrskega orožja. Sovjetska zveza je skušala tudi zavirati potek političnih dogajanj v Zahodni Evropi (Španiji), zato je v svojem načrtu za skupno akcijo predlagala, da se obstoječe vojno-politične koalicije ne bi širile z novimi članicami. Poljska in Sovjetska zveza sta predlagali, da se deset temeljnih načel iz Sklepne listine vnese v zakonske predpise vseh držav udeležek konference, delegacija NDR pa je

predlagala prepoved delovanja fašističnih organizacij in prepoved propagiranja vojne.¹⁸

Zahodne države so bile posebej zainteresirane, da dobijo večjo veljavo vsi ukrepi za utrjevanje zaupanja med 35 državami udeleženkami konference. V tem smislu so predlagale, da bi vnaprej najavljali tudi manevre, v katerih sodelujejo manjše vojaške sile (Sklepna listina je postavila mejo 25.000 vojakov), da bi tako razširili oblike vojaškega sodelovanja. Vendar o tem ni bilo doseženo soglasje.

b) Druga komisija se je že po tradiciji ukvarjala z vprašanji *znanstveno-tehničnega sodelovanja in zaščite človekovega okolja* ter je imela sorazmerno lahko nalogo. Ne samo zaradi tega, ker so države zainteresirane za sodelovanje, temveč tudi zaradi pomena takih zvez je delo v tej komisiji potekalo zelo intenzivno in plodno. Od skupno 106 predlogov na Konferenci so jih kar 60 podali prav v tej komisiji. To jasno izpričuje interes držav in tudi možnosti za sodelovanje, ki bi jih bilo treba izkoristiti.

Kot v prejšnjih fazah so zahodne države skušale sprožiti vprašanje večje svobode v izmenjavi ekonomskih informacij; hkrati so poudarjale, da je bil v celoti na ekonomskem področju dosežen pomemben napredek. Vzhodnoevropske države so bile posebej zainteresirane, da bi si izposlovale klavzule največjih ugodnosti v trgovini z zahodnimi državami; trdile so, da sedanji položaj ni v skladu s Sklepno listino ter da so nekatere skupine držav — podpisnic listine diskriminirane, kar konec koncev v veliki meri otežuje hitrejši razvoj ekonomskih odnosov. Zahod se je branil s tem, da gre za različne ekonomske sisteme, ki na mednarodni ekonomski ravni nastopajo različno in da je potrebno podrobno raziskati možnosti za zблиževanja stališč. Predlogi Vzhoda, da naj se začnejo pogajanja o navezovanju trdnjših stikov med Vzhodom in Zahodom, prav tako niso naleteli na ugoden odziv v zahodnoevropskih državah in ZDA.¹⁹ Sovjetska zveza je ob podpori vzhodnoevropskih držav predlagala sklic kongresov, na katerih bi obravnavali vprašanja razvoja evropskega transporta, energije in varstva človekovega okolja.

Očitno je, da je Zahod ekonomsko problematiko pustil v rezervi in da bi lahko prišlo do večjega odpiranja na ekonomskem področju le v primeru, ko bi dosegli napredek v nekem drugem, za Zahod posebno pomembnem vprašanju humanitarnih odnosov.²⁰ V tej komisiji je prišla posebno do veljave taktika, da je en blok postavljaj predloge, ob katere je takoj na naslednjem zasedanju drugi blok postavljaj nasprotne predloge. Zato tako veliko število predlogov ne izpričuje le želje po razvijanju sodelovanja, temveč tudi prizadevanje, da v medsebojnem tekmovanju ne bi kdo zaostal. Na koncu naj dodamo, da je področje ekonomskega

¹⁸ O teh predlogih glej podrobneje:

V. Teplov, »Kursom mia i sotrudničestva v Evrope«, Mirovaja ekonomika i mezdunarodnyje otnošenija, 1978, št. 5.

M. Dobrosielski, Belgrad 77, op. cit. str. 46—54.

¹⁹ V. Teplov, Kursom mira . . . op. cit. str. 11.

²⁰ T. Solesby, Helsinki to Belgrade . . . op. cit. str. 17—18.

sodelovanja, znanstvenih stikov in varstva človekovega okolja v raznih oblikah že zajeta v dvostranskih in multilateralnih sporazumih in interesih in tudi detant je na tem področju že zdavnaj ustvaril velike možnosti za sodelovanje. Zato je po Sklepni listini iz Helsinkov, ki je zakoličila glavna načela odnosov, ostalo manj prostora za sprožanje novih pobud.

Kljub temu so se pojavila tudi mnenja, da bi morali na tem področju ustanavljati posebne skupine, ki bi sčasoma lahko delovale bolj samostojno. Tako bi konferenca o evropski varnosti in sodelovanju dobila priložnost, da izoblikuje svoje specifične organe, ki bi ji pomagali pospeševati sodelovanje. Ideja se je vsekakor porodila iz funkcionalističnih pogledov na razvijanje mednarodnega sodelovanja in poudarja na prvem mestu interese držav. Seveda ta zamisel ne upošteva dovolj tega, da se pojmovanja še vedno razhajajo in da so odpori proti ustanavljanju nekih specifičnih teles znotraj konference še vedno precej močni.

c) *Tretja delovna skupina* se je ukvarjala z zelo zapleteno problematiko stikov; obravnavala je predvsem vprašanja stikov med ljudmi, izmenjave informacij, kulturnega sodelovanja ter sodelovanja in izmenjave na področju prosvete. Ta široka problematika je bila že od prvih razprav o sklicu konference zelo razgibana in je napovedovala, da se bo razpletla razprava o stikih med posamezniki in organiziranimi skupinami, ki bo v skladu z obstoječimi političnimi ambicijami na tem področju ponudila udeleženkam tudi možnosti za doseganje določenih političnih prednosti.

ZDA in del njenih zaveznikov so začeli — v skladu s splošno dogovorjeno strategijo — akcijo Beograd II. v znamenju ostrih napadov na Vzhod; trdili so, da v teh državah ne spoštujejo človekovih pravic in svoboščin ter da omejujejo stike in svobodno gibanje ljudi. Zelo natančno so navajali podatke o številu oseb, predvsem Židov, ki so zapustili vzhodnoevropske države in Sovjetsko zvezo. S tem so hoteli pokazati, kako tam zelo počasi izvajajo določila helsinške listine. Podobno metodo so uporabili tudi za prikazovanje dela tujih dopisnikov in stikov med njimi, za izmenjavo znanstvenikov, študentov in drugih.²¹ S to akcijo so se ZDA postavile v vlogo glavnega arbitra, od čigar ocene je odvisna stopnja sprejemljivosti posameznih rešitev znotraj posameznih držav, pa tudi ocena splošne naravnosti demokratičnega razvoja.

Sovjetska zveza in druge vzhodnoevropske države so bile v začetku razprave precej defenzivne, postopno pa so se vključevale v polemiko in dokazovale, da v ZDA in nekaterih drugih zahodnih državah ne spoštujejo cele vrste človekovih pravic. Položaj črnškega dela prebivalcev, socialna negotovost, brezposelnost, nezadostno zdravstveno varstvo v ZDA, nemiri v zahodnoevropskih družbah in podobno — vse to so bili argu-

²¹ V ameriških dokumentih, pripravljenih v času KEVS, je več kot pol gradiva posvečenega prav humanitarnim vprašanjem oziroma človekovim pravicam. Kot ilustracijo glej npr. Third Semiannual Report to the Commission on Security and Cooperation in Europe, Junij — december 1977. The Department of State, št. 39, december 1977.

menti, s katerimi so poskušali prekiniti to neprijetno diskusijo.²² Vzhod v celoti ni bil pripravljen sprejeti niti delčka zahodnih obtožb in je trdil, da se grobo vmešavajo v njihove notranje zadeve. Zato se je polemika včasih razvila do tolikšne ostrine, da je že trpelo delo konference. Ker pa je prihajalo med glavnimi akterji tega spopadanja vendar do stalnega dialoga, niti človekove pravice oziroma njihovo kršenje niso resno ogrozile poteka sestanka.

Ob tem pomembnem področju soočanja je komisija obravnavala tudi vrsto drugih problemov, od katerih so imeli nekateri izrazito propagandni pomen, drugi pa so vsebovali tudi zelo pozitivne elemente. Takšen je bil npr. jugoslovanski predlog, da se leto 1980 razglasi za leto evropske kulture; kulturno sodelovanje med 35 državami podpisnicami helsinške listine naj bi te dežele še tesneje povežalo. Predlog je naletel na soglasno podporo in je doživel vrsto dopolnil, ki so jugoslovansko zamisel praktično še razširili. Leto kulture naj bi namreč postalo tradicionalno; potekalo bi v času vsakokratnega ponovnega sklica sestanka, aktivno pa naj bi sodelovale vse evropske države, ZDA in Kanada. Ob možni izmenjavi kulturno umetniških programov in solistov, ob izmenjavi TV in radijskih programov, zlasti šolskih in izobraževalnih, ob maksimalnih prizadevanjih za prevajanje najpomembnejših del, bi se krepile medsebojne vezi in ustvarjalo novo občutje skupne pripadnosti kontinentu, ki si utira nova pota in postopno išče svoj novi obraz. Jugoslavija je podala tudi predlog za sodelovanje novinarskih agencij.

Ko so zahodne države v tej komisiji pojasnjevale svoje predloge, si niso delale utvar, da bodo vsi predlogi sprejeti, pač pa so skušali obrniti pozornost javnosti na nekatera vprašanja. Tako so npr. predlagali, naj se tudi posameznikom prizna pravica, da spremljajo obnašanje svojih vlad oziroma njihovo konkretno dejavnost glede uresničevanja Sklepne listine iz Helsinkov. V tem smislu je bil podan tudi predlog, naj vse države udeleženske Konference ponovno opozorijo na določila o spoštovanju človekovih pravic, ki jih vsebuje Sklepna listina. Oba predloga sta imela seveda izrazito propagandni namen in predlagatelji zanesljivo niso pričakovali, da ju bodo osvojili.

Po drugi strani pa je imel del zahodnih predlogov v tej komisiji več možnosti, da jih sprejmejo, če ne takoj, pa prav gotovo v prihodnosti. Tako so bili na primer predlogi, da se zmanjšajo stroški za izdajanje potnih listov na vrednost povprečnega tedenskega zaslужka, za izboljšanje informacij o možnostih potovanja, za lažji dostop do tujih časopisov in revij, za nadaljnje izboljševanje pogojev dela novinarjev itd. — le del naraščajočih potreb po tem, da prihaja do neposrednih stikov med deželami hitreje in lažje. Prav gotovo bodo ukrepi na tem področju močno odvisni od splošnega razvoja medevropskih odnosov.

²² M. Dobrosielski, *Belgrad 1977*.

V. Teplov, *Kursom mira . . .*, op. cit. str. 7—8.

Razen leta evropske kulture je bilo predlaganih še več drugih oblik sodelovanja. V tej zvezi je posebno zanimiv zahodnonemški predlog, naj se sestane znanstveni forum, na katerem bi analizirali vsestranske možnosti za sodelovanje na področju znanosti. Tudi ta predlog so takoj podprli in ima velike možnosti za uspeh. Če glede na povedano ocenjujemo delo te komisije, ki je od začetka vzbujala največ pozornosti in v kateri so menili, da bo prišlo do največjih napetosti, je treba ugotoviti, da je bil tudi tu dosežen določen napredek in da je kljub ostrim politično-diplomatskim dvobojem ostalo vendar še dovolj prostora za konkretne predloge, ki so sprejemljivi za vse države.²³

d) *Četrta skupina* se je ukvarjala z vprašanji varnosti in sodelovanja v Sredozemlju. V skladu z določili Sklepne listine iz Helsinkov je bilo omogočeno, da to problematiko ne obravnavajo le vse udeleženke beograjskega sestanka, temveč tudi neevropske sredozemske države. Te države so konferenco seznanile s svojimi pogledi na problematiko in sodelovanje v tej regiji ter so se zavzemale zlasti za stalno povezovanje procesa varnosti in sodelovanja v Evropi s Sredozemljem. Čeprav so v mnogočem različne, so bile neevropske države enotne v tem, da Evropo ni moči obravnavati ločeno od drugih delov sveta, zlasti ne najbližjih, in da se morajo pozitivni rezultati iz Evrope prenašati tudi na Sredozemlje.²⁴

Države udeleženke beograjskega sestanka so pokazale ob obravnavanju sredozemske problematike dokaj različno aktivnost; to je povsem razumljivo, če upoštevamo različnost njihovega položaja, povezanost in stopnjo seznanjenosti z razvojem v tem delu sveta. Kljub temu pa je razprava v sredozemski komisiji potrdila pomembnost tega sklopa vprašanj, hkrati pa izpričala odločenost, da se nadaljuje z začetim procesom. Temu nobena delegacija ni nasprotovala.

Posebno zanimanje v razpravi sredozemske komisije je izzval predlog Malte, naj se ustanovi posebno telo izrazito institucionalnega značaja, ki bi imelo svoj stalni sedež na Malti; v njem bi aktivno delali predstavniki vseh sredozemskih držav, Velike Britanije, Sovjetske zveze in ZDA. Glavna naloga skupine bi bila, da stalno proučuje razvoj odnosov v Sredozemlju in da prispeva k razvoju varnosti in sodelovanja. Čeprav je predlog naletel na dokaj zadržan odziv, je vendar vzbudil določeno pozornost, zlasti glede na dotedanje nastope Malte v predhodnih fazah Konferenca — kot tudi zaradi tega, kako so predlog utemeljili.

Obe veliki sili sta se odzvali v bistvu enako: zelo hladno sta predlog sprejeli na znanje, hkrati pa sta izrazili dvom, ali je potrebna še nadaljnja institucionalizacija odnosov, češ da je obstoječi mehanizem evropske varnosti in sodelovanja v tej fazi povsem zadosten.

Na podoben način je bila sprejeta tudi pobuda za uvajanje pomorske vojaške komponente ukrepov za krepitev zaupanja. Čeprav je povsem

²³ Od 102 uradnih predlogov je bilo v skupini, ki se je ukvarjala s humanitarnimi vprašanji, podanih kar 40 različnih predlogov.

²⁴ R. Vukadinović, »Mediteran na KEBS«, Mednarodna politika, 1977, št. 662.

jasno, da si na relativno majhnem sredozemskem prostoru stojita nasproti dve veliki vojni pomorski floti, ki s svojim križarjenjem vzbujata v Sredozemskih državah stalen občutek nelagodnosti in negotovosti, pa prizadevanja, da bi postopno to nevarnost zmanjšali, niso naleteli na podporo.²⁵

Velike sile menijo, da so njihovi interni sporazumi o preprečevanju incidentov v vodah Sredozemlja zadostno jamstvo, da ne bo prišlo do kakšnega večjega spopada; po drugi strani pa so verjetno prepričane, da bi že samo načenjanje razprave o vojaških odnosih lahko kaj hitro preraslo v odločnejše zahteve, naj veliki sili umakneta floti iz sredozemskih voda. Velike sile zaradi svojih lastnih globalnih interesov menijo, da taka akcija ni možna ter v skladu s svojimi strateškimi zunanjepolitičnimi in vojaškimi interesi odklanjajo vsakršen poskus poseganja v njihovo prisotnost na področju Sredozemlja. Celoten poskus zmanjševanja vojaške navzočnosti bi bil težko uresničljiv v okviru Konference. Ni dvoma, da bi si veliki sili hoteli tudi to področje — zmanjševanje vojaške sile v Sredozemlju — prilastiti kot del njunega velikega dialoga. Članice blokov, razen redkih izjem, kot je Romunija, teh pobud niso podpirale; verjetno je bil že vnaprej pripravljen scenarij aktivnosti, s katero bi vojaško komponento izločili iz problematike o Mediteranu.

Vprašanja sodelovanja na področju Sredozemlja v najširšem smislu so izzvala precejšnjo pozornost. Čeprav je bilo izrečenih malo konkretnih predlogov, se je razprava vrtela okrog tistega, kar bi bilo možno. Države udeleženke so najprej analizirale obstoječe oblike ekonomskih odnosov, prometa, turizma in varstva Sredozemlja; enoglasno so ugotovile, da bi na tem področju lahko dosegli dosti več ter da ti začetni rezultati obvezujejo in opogumljajo. Spisek možnih oblik sodelovanja so hitro razširili s še bolj intenzivnim znanstveno-tehničnim sodelovanjem, z reševanjem vprašanj sredozemske aglomeracije, poljedelstva, vode, izkoriščanja sončne energije in z razvijanjem skupnih raziskovanj. Vse to skupaj je pokazalo, da so še velike možnosti in da bi bilo v funkcionalnem smislu potrebno širše sodelovanje v Sredozemlju, ki bi se razvijalo na načelih vzajemne koristi, enakopravnosti, nevmešavanja v notranje zadeve, koristno tako za Evropo kot za Sredozemlje.

Predlog šestih sredozemskih držav, ki nakazujejo proučevanje problematike varnosti in sodelovanja in ustanovitev posebne skupine ekspertov, ki bi se s temi vprašanji ukvarjala na svojih občasnih sestankih, je prav gotovo izraz težnje, da konferenca ohrani interes za Sredozemlje, po drugi strani pa odpre možnost za bolj pogostno in kompetentno analiziranje stanja v njem.²⁶

²⁵ O vprašanih varnosti v Sredozemlju in o možnostih uvajanja ukrepov, ki prispevajo k razorožitvi, glej obširneje: R. Vukadinović, Sigurnost i razoružanje na Mediteranu, Naše teme, 1978, št. 11, str. 2589—2602.

²⁶ R. Vukadinović, Jugoslavija i Mediteran, Socijalizam 1978, št. 5, str. 72—83.

e) *Peta delovna skupina* se je ukvarjala z vprašanji nadaljevanja Konference o evropski varnosti in sodelovanju, in v tem pogledu ni bilo večjih problemov. Zamisel o permanentnosti oziroma o konferenci kot stalnem procesu dogovarjanja, je bila definitivno sprejeta. Niti ena država ni imela razloga pa tudi ne moralne moči, da bi skušala to gibanje zaustaviti. Vendar je dejstvo, da so interesi za to dogovarjanje precej različni, da hočejo nekatere države ta sestanek aktivno vgraditi v detant, medtem ko bi nekatere druge hotele zmanjšati pomen sestanka.

Komisija se je posebej zadržala pri oblikah, kraju in času naslednjega sestanka. Kar se tiče oblik, ni prišlo do bistvenih sprememb: ostali so pri plenumu in komisijah; le v primeru, če bi bila sprejeta zamisel o ustanovitvi specializiranih skupin, bi bilo nadaljnje delo konference lahko še bogatejše. Glede kraja so bili trije predlogi: Malta, Avstrija in Španija oziroma La Valletta, Dunaj in Madrid. Po Sklepni listini iz Helsinkov bi morali imeti prednost neuvrščena Malta in nevtralna Avstrija pred Španijo, ki ima na svojem ozemlju ameriške vojaške baze, čeprav formalno ni članica NATO. Kljub temi so dali Madridu posebno prednost.

Glede začetka sestanka mnenja niso bila enotna. Del držav je predlagalo leto 1979, drugi so omenjali leto 1980, Sovjetska zveza je predlagala leto 1981. Za vsak predlog so bili specifični razlogi, rešitev pa so našli v zlati sredini: kot leto naslednjega sestanka Konference o evropski varnosti in sodelovanju je bilo določeno leto 1980.

O vseh podrobnostih in o vsem drugem so odločali v zaključni fazi beograjskega zasedanja, ko so pripravljali Sklepno listino.

Sklepna listina beograjskega sestanka naj bi izrazila stopnjo soglasja in nakazala nove konkretne možnosti za skupne akcije. Sestavljanje te listine je trajalo dlje, kot so predvidevali; to pa je bilo vsekakor povezano s težnjami, ki so prišle na dan že med beograjskim sestankom Konference o evropski varnosti in sodelovanju. Splošno vzdušje, v katerem je potekal beograjski sestanek, se je v zgoščeni obliki ponovilo tudi ob pripravi Sklepne listine, ko so si vse delegacije prizadevale, da bi vanjo vnesle svoje cilje in interese.

Zahod, ki se je zavedal, da ne bo mogoče doseči sporazum o nekaterih vprašanjih, ki so bila zanj najpomembnejša (človekove pravice), je najprej predlagal svoj načrt listine, ki pa seveda ni bil sprejemljiv za Vzhod. Po več različnih osnutkih listine je Danska v imenu deveterice 4. marca ponudila načrt, v katerem se je posebej poudarjalo:

— da so bila med sestankom izražena različna mišljenja o stopnji implementacije Sklepne listine iz Helsinkov;

— da ni bil dosežen konsenz o vrsti predlogov, izrečenih na Konferenci o evropski varnosti in sodelovanju.²⁷

S to formulo so bile na pragmatičen način prikazane konkretne razmere, v kakršnih je delovala Konferenca o evropski varnosti in sodelo-

²⁷ Concluding Document of the Belgrade Meeting, Belgrade 1978.

vanju in kjer je bilo zaradi nasprotujočih si interesov — predvsem blokovsko naravnanih akcij — onemogočeno, da bi prišlo do bolj resne in delovne izmenjave mnenj o uresničevanju Sklepne listine iz Helsinkov. Po drugi strani je iz nadaljnjega programa akcije odpadlo domala vse, kar sta vsebovala 102 predloga in od katerih je imela več kot polovica povsem konkretno vrednost; to pa zaradi blokovskega tekmovanja in težnje, da bi ena stran nasprotovala drugi strani. Tako so hkrati s predlogi in nasprotnimi predlogi odpadle tudi pobude skupine nevtralnih in nevvrščenih držav, ki bi lahko dale pozitivne rezultate.

Vendar pa so med razpravami zlasti po zaslugi prizadevanj jugoslovanske delegacije — tema dvema elementoma iz danskega načrta dodali še tretji del, v katerem so poudarili pozitivno stran Konference o evropski varnosti in sodelovanju. V njem je posebej poudarjeno, da države udeleženke sestanka pripisujejo velik pomen popuščanju napetosti in da so pripravljene nadaljevati svojo aktivnost v večstranskem procesu, ki ga je začela Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju.²⁸

V tem smislu so sklenili, da bo prihodnji sestanek v Madridu in sicer: da se bo začela 9. septembra 1980 pripravljalna faza, 11. novembra 1980 pa bo sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju. Določili so tudi sestanke ekspertov za vprašanja mirnega reševanja sporov (sestanek bi se začel 31. 10. 1978 v Montreuxu), za pripravo znanstvenega foruma o sodelovanju (20. 6. 1978 v Bonnu) in za vprašanja sodelovanja v Sredozemlju (13. 2. 1979 na Malti).

Z govori²⁹ pooblaščenih predstavnikov vseh držav udeleženk Konference in s sprejemom Sklepne listine je bil beograjski sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju 9. marca 1979 končan. Koliko je bilo doseženega, ali bi bilo možno doseči kaj več — in pod kakšnimi pogoji — to so vprašanja nadaljnjih analiz, ki še tečejo.³⁰ Ne glede na končne ugotovitve pa je dejstvo, da je bil beograjski sestanek Konference o evropski varnosti in sodelovanju zelo pomemben element v procesu evropske varnosti in sodelovanja; da je bil na tem prvem sestanku, kakršnih bo v bodoče še več, vzpostavljen določen sistem delovanja z vsemi pozitivnimi in negativnimi stranmi, kar bo treba ob organizaciji nadaljnjih sestankov upoštevati. Izkušnje iz Beograda so bile v vsakem pogledu dragocene za prihodnost.

²⁸ V tem zelo pomembnem delu Sklepne listine države udeleženke poudarjajo, da so podrobno izmenjale mnenja tako o izpolnjevanju določil Sklepne listine in nalog, ki jih je naložila Konferenca, kot tudi o vprašanih, ki zadevajo »izboljševanje njihovih medsebojnih odnosov, krepitev varnosti in razvijanje sodelovanja v Evropi in o utrjevanju detenta v prihodnosti«. Prav tam, str. 2.

²⁹ Govor šefa jugoslovanske delegacije, glej v: *Međunarodna politika*, 1978, št. 671.

³⁰ Zaključne analize beograjskega sestanka se razlikujejo glede na okolje, iz katerega izhajajo in pa glede na prvotna pričakovanja. Za jugoslovanske ocene glej:

M. Javorski, Beogradska konferencija — bilans i perspektive, *Naše teme*, 1978, št. 11, str. 2582—2589.

V. Bilandžić, Lj. Ačinović, Beogradski sastanak . . . op. cit. str. 31—40.

R. Vukadinović, »Poticanje procesa KEBS«, *Međunarodna politika*, 1978, št. 673.

OSCAR WAISS

Problemi nadvlade v latinskoameriški revoluciji

Izhajati moram iz postavke, da je v razredni družbi država vedno prisilni organizem, ki služi vladajočim plastem.* To pa pomeni, da buržoazija uporablja tudi najpopolnejšo liberalno demokracijo za to, da zavaruje razsežnosti svojega izkoriščanja, in da tudi najbolj pluralistična družba v obdobju prehoda v socializem prinaša s seboj diktaturo delavskega razreda. Dokler bo obstajal razredni boj, bo država še naprej zrcalo premoči enih nad drugimi.

Od tistih časov, ko so najprej Marx in Engels in potem Lenin razlagali naravo in vlogo države v kapitalističnih družbah, sta se spremenili sestava in torej tudi vedenje razredov. Danes ne moremo govoriti — tudi v primeru dežel v razvoju ne — o preprostem antagonizmu med buržoazijo in proletariatom. Prav tako ne moremo omejiti različnih razredov na togo poenostavljene sheme, ki prikazujejo jasno začrtane družbene plasti ali, če uporabim bolj aktualen izraz, med seboj pregrajene družbene plasti.

Danes so temeljni razredi notranje diferencirani; to velja za buržoazijo, proletariat in kmečko prebivalstvo ter je delno odsev rastoče zapletenosti sodobnega sveta. Buržoazija se pojavlja v raznih oblikah: finančna buržoazija, industrijska buržoazija, trgovska buržoazija, buržoazija določenih profesij, agrarna buržoazija, itn. Te različne buržoazije ne tvorijo vedno in nujno neke »nacionalne« buržoazije, ki bi imela enotne razredne interese; to — prek notranjih nasprotij buržoazije — pojasnjuje, zakaj se tako raznoliko vede v konkretnih zgodovinskih situacijah. Na drugi strani pa delavski razred dosega različne življenjske ravni od industrijskega proletarca — ki ga je Lenin opredelil kot avantgardo delavskega razreda — prek rudarja, kmetijskega delavca, delavca v majhnih delavnicah in delavca v mnogih drugih službah do nekvalificiranega delavca. Delavski razred, tako kot buržoazija, ni vedno strnjen ob istem programu in mu ne uspeva, da bi uporabil vso svojo moč.

---

* Avtor Oscar Weiss je član Programske komisije Socialistične partije Čila; prispevek je napisal posebej za revijo Teorija in praksa.

V deželah v razvoju imajo srednji sloji drugačne posebnosti kakor srednji sloji v razvitih deželah, kjer so ti sloji dosegli neko določeno ekonomsko stabilnost. V območjih, ki so se zelo hitro urbanizirala in kjer se je prebivalstvo množično preseljevalo iz podeželja v mesta (pojav, ki je značilen za arabski svet in za Latinsko Ameriko), srednji sloji niso samo najštevilnejši, temveč se tudi s socialnega vidika večinoma ne razlikujejo od delavcev. Ker morajo srednji sloji prodajati svojo delovno silo, ker nimajo lastnih produkcijskih sredstev in ker se ne morejo samostojno preživljati, jih lahko imamo za proletarce. Vendar pa s svojo izobrazbo, s svojimi običaji, družbenimi odnosi in družinskimi navadami sprejemajo programe tistih bolj odprtih buržoaznih skupin, ki se pojavljajo kot ljudska gibanja — danes jih pogosto imenujemo »populizmi« — ali pa se pridružujejo bolj ali manj naključnim vodjem, tako vojaškim kot civilnim.

Neizmerno razslojevanje, ki ga omenja Marx na zadnjih straneh osnutka Kapitala, se je postopoma širilo, tako da se v sodobnem svetu izraža v zapletenosti različnih slojev. V tej zmedbi se moramo naučiti razlikovati resnične zgodovinske nagibe od navideznih ali izmišljenih. Kapitalizem kopiči velikanska sredstva s pomočjo velikih transnacionalnih družb, se tako utrjuje v »centrih« gospodarske, vojaške in politične oblasti ter ohranja pri življenju zahodne demokracije na račun obubožanih »periferij«, ki jih je pahnil v socialni kaos. Tako kapitalizem uspešno nevtralizira svoj proletarijat. Ta pa prične braniti svoj življenjski standard, ki ga je pridobil zaradi čezmernega izkoriščanja delavcev iz perifernih dežel. Razvpita dekolonizacija Azije, Afrike in Latinske Amerike se je razblinila v nič pred industrijskimi plazovi, v katerih se dušijo mlada gospodarstva iz teh celin. Ta gospodarstva so se ponovno znašla v kolonialnih ali neokolonialnih odnosih, ker so se morala ponovno spremeniti v monoproduktivne sisteme surovin, ki jih morajo odstopati po cenah, kakršne vsiljujejo na mednarodnih trgih. Gospodarsko nazadovanje nujno prinaša s seboj tudi politično zatiranje.

Znano mi je, čeprav to ni vsebina te študije, da ima od leta 1917 dalje na tehtnici soodvisnosti svetovnih sil vedno večjo težo tudi navzočnost socialističnih držav, kjer prevladujejo interesi ljudskih množic nad ugodnostmi in privilegiji izkoriščevalskih manjšin. Vendar pa bi nas analiza zgodovinskega in družbenega razvoja teh držav odmaknila od našega namena.

Bistvo in oblika

Če gledamo z zornega kota boja delavcev v kapitalističnih deželah, tako v razvitih kot v deželah v razvoju, izraz »diktatura proletariata« nedvomno učinkuje zaviralno. Graje vredni izgredi stalinizma in zmote, ki so se nakopičile v nekaterih socialističnih deželah, so vzrok za neprijetnost formule, ki so jo načrtali boljševiki. Ne moremo podcenjevati

te stvarnosti, saj je močno navzoča v politični konfrontaciji; če pa je ne bi upoštevali, bi se obsodili na zanesljiv poraz.

Ne gre za semantično vprašanje, tudi ne za farso, ki naj bi prevarala nepreudarne. Najti je treba obliko države, v kateri bi se nadvlada delavskega razreda opirala na resnično in široko podporo ljudskih množic, vključenih v gospodarsko, politično, družbeno in kulturno življenje tega razreda, in na domnevo, da je delavskemu razredu uspelo, da se je notranje utrdil in premagal svojo značilno slojevitost. S to novo zgodovinsko usmeritvijo, ki izhaja iz samih temeljev sodobne družbe, naj bi se izognili nastavljeni mreži transnacionalnih družb in dosegli bolj racionalno organizacijo, katere cilj bi bil napredek in ne uničenje človeštva. Tisti, ki se borijo proti marksizmu, ne razumejo njegovega splošnega pojmovanja, ki se — daleč od nasprotij in napak — ujema z usodo človeka.

Tako imenovani »evrokomunizem« je poskus, da bi prilagodili delovanje komunističnih partij značilnostim tradicionalne parlamentarne demokracije. Da bi to dosegli, niso samo opustili formule »diktature proletariata« — pokazalo se je, da je bilo to pravilno — ampak tudi leninistično tolmačenje države. Poudarjam, da je pravilna opustitev te formule, ker lahko danes poiščemo državni sistem, ki zavaruje oblast ali nadvlado delavskega razreda in hkrati daje pravico različnim ljudskim sektorjem, da izrazijo svoja stališča v skladu s svojimi notranjimi stopnjevanji, ki smo jih že omenili. Nasprotno pa ni pravilno, če podcenjujejo pomen države. Tudi po nasilni ali miroljubni zmagi ljudstva država še naprej obstaja; takrat mora država resnično stopiti v službo uporniških družbenih slojev. Čilska revolucija je propadla, ker so pozabili na ta leninistični aksiom. Zaradi pomanjkanja »strategije oblasti« v Allendejevi ljudski vladi so se prisilni organi stare države, tako materialni (vojska, policija, sodišča, zapori, javna uprava) kot intelektualni (izobraževanje, zakonodaja, sredstva množičnega obveščanja, kulturni aparat), združili v rušilni napad proti šibkim pozicijam, ki so si jih priborili delavci.

Gramsci je bil prvi, ki je, ne da bi ovrgel leninistične teze, poskušal razumeti probleme prehodnega obdobja in poglobiti koncept razredne »nadvlade«. Ko se »evrokomunisti« skušajo opreti na to Gramscijevo teorijo, da bi razložili svoje koncesije liberalno parlamentarni državi, ne tolmačijo duha teoretika, na katerega se sklicujejo. Gramsci je trdil, da se premoč neke družbene skupine izraža na dva načina: kot *prevlada* in kot *intelektualno in moralno vodstvo*. Po njegovem mnenju ni dovolj le moč, ampak je potrebna tudi zgodovinska zrelost za zgraditev nove države. V ta namen se temeljni razred uveljavi nad svojimi sovražniki s pomočjo podpore zavezniških družbenih razredov — ti pa morajo kljub vsemu imeti družbeno in ekonomsko osnovo, ki teži k homogenosti —, ki jih privlači in vodi. Diktatura se množicam ne kaže kot organiziran teror, ampak kot izraz velike večine, ki ga podpirajo z navdušenjem ljudski interesi. Obstaja diktatura, ker je vsaka država predstavnik vladajočih skupin; vendar pa se oblast spremeni v skupno delo, ki prehaja v socializem.

Kar pa se je tudi spremenilo od Gramscijevih časov, je pomen »nadvlade«. Gramsci jo je pojmoval kot premoč avantgardne stranke in priznal podporo drugih plasti prek družbeno-ekonomskih sil. Danes moramo govoriti prej o nadvladi enega razreda kot o nadvladi ene stranke, ker se notranja diferenciacija delavskega razreda in razširjenosti srednjih slojev — katerih meje je težko določiti — izražata prek političnih formacij, ki so velikokrat močno povezane z družbenimi boji v posameznih deželah. Vendar pa jih ne ločujejo samo metode, ki jih uporabljajo, temveč tudi nekateri cilji. Od tu pa izhaja pomen, ki ga danes pripisujemo pojmom »pluralizem« in »večstrankarstvo«.

V večini industrijskih dežel — in v dobršnem delu manj razvitih — obstaja vsaj dve stranki, ki temeljita na delavskem razredu, na eni strani komunistične stranke, ki so se pojavile po Oktobrski revoluciji, na drugi pa socialdemokratske ali socialistične stranke, ki so kljub obotavljanju in izdajstvom zadržale močno zaledje starega delavskega gibanja. Zadnja leta po moramo upoštevati navzočnost »skrajne levice«. Ta zahteva revolucionarno dediščino, ki jo sedanji dediči slabo upravljajo. Vendar pa ji njeni notranji spori in nagnjenja k »tropicalizmu« zmanjšujejo ugled. Ne smemo pozabiti na vpliv, ki ga imajo na mišljenje celotnega revolucionarnega gibanja pojmovanja, nastala v komunističnem gibanju socialističnih dežel, še predvsem na vplive jugoslovanske samoupravne družbe.

V deželah v razvoju je stanje pogosto bolj pestro in včasih nenavadno. Niso navzoče samo razredne stranke in gibanja, temveč tudi širok spekter raznih teženj: caudillističnih, mesijanskih in populističnih teženj. Nekateri od treh struj, kot na primer peronizem v Argentini, so z dejanji nadomestili avantgardno stranko ali vladajočo plast in za seboj potegnile večino proletarcev, vstevši industrijski proletarijat. V mnogih latinskoameriških državah so se organizirale socialistične revolucionarne stranke, ki izražajo zahtevo množic po samostojnem vodstvu, ki bi brez tujega vmešavanja pošteno predstavljalo ljudstvo. Tako je nastala Socialistična partija Čila leta 1933. Njen politični in revolucionarni pomen se širi onstran meja te dežele, kar dokazuje, da obstaja »politični prostor« za take formacije.

Nemogoče je v vseh teh primerih zahtevati, da bi odločala izključno ena sama stranka; prav tako si ne bi mogli predstavljati prehodnega obdobja brez trdne povezanosti delavskega razreda in njegovih zaveznikov, strank, gibanj in organizacij. V Latinski Ameriki različne plasti buržoazije in tudi nacionalna buržoazija v celoti niso dovolj močne, da bi spremenile obstoječe gospodarske in družbene strukture, ki dušijo razvoj teh dežel. Iz te potrjene nemoči buržoazije pa izvira nadvlada delavskega razreda in s tem njegovo poslanstvo, da postane avtonomna in vodilna sila. Tisti, ki sklepajo z buržoazijo ne samo taktične in začasne kompromise, kar je sprejemljivo in potrebno, temveč tudi strateško zvezo, to se pravi »zgodovinski kompromis«, ki naj bi bil zasnovan na nespremenljivosti liberalne demokracije ali naj bi ovekovečil katerokoli formulo o »omejeni demokraciji«, ne puščajo ob strani le gesla »diktatura proleta-

riata«, temveč se tudi oddaljujejo od marksistično-leninistične razlage in se s tem za nedoločeno obdobje odpovedujejo pravici, da bi vodili družbeni proces.

Latinskoameriški vidik

Zgodovinski zlom nacionalnih buržoazij v Latinski Ameriki lahko povzamemo v štirih točkah:

a) Nesposobnost, da bi dosegle enotnost na celini, kar je med vojnamimi za neodvisnost želel doseči že sam osvoboditelj Simón Bolívar.

b) Pomanjkanje zgodovinske jasnovidnosti, zaradi česar niso zaščitile osnovnih bogastev (baker, kositer, nafta, sadje, meso, kava, železo, mangan, itn.) in so jih predale za bedno ceno tujemu kapitalu.

c) Nemoč, da bi razvile gospodarstvo, pospešile in razvejale industrijo, izvršile agrarno reformo in posodobile strukture.

d) Nezmožnost, da bi organizirale trdne politično-demokratske sisteme, ki bi resnično predstavljali ljudstvo.

Ker latinskoameriške buržoazije narodu niso mogle zagotoviti naprednega načina življenja, so povečale svojo odvisnost od velikih monopolnih družb. Tako so bile prisiljene trpeti vojaške diktature, ki v službi interesov transnacionalnih družb zatirajo tudi zadnje sledi tradicionalne demokracije. Prav zaradi tega pa pridobiva danes polni pomen teza, ki trdi, da mora delavski razred oblikovati svoj lastni politični program in utrditi svojo moč, da bi tako pritegnil tudi ostalo prebivalstvo s svojim predlogom za oblikovanje nove družbe.

Ne gre za varanje neosvečenih družbenih plasti, ki so že v naprej obsojene na poslušnost, temveč gre za sestavo resnične politične fronte, ki bi bila dinamična, ustvarjalna in ki bi si priborila vse glasove, ki jih običajno dobivajo »populizmi« vseh vrst. Morala bi biti dovolj močna tvorba, da bi preprečila vse protirevolucionarne dejavnosti, ki jih bo podpiral imperializem prek domače buržoazije in ostankov zemljiško-posesniške oligarhije. Delavski razred, ki se izraža prek pluralističnih tokov, ob podpori drugih družbenih plasti, kot so kmetje, srednji sloji, levi intelektualci in nižja buržoazija ali mala buržoazija, izkoristi notranja nasprotja buržoazije, ki so neločljiva od načrtov, ki jih vsiljujejo transnacionalne družbe, in tako doseže vodilni položaj v celotnem procesu ter pripelje do režima velikih »sprememb«, do prehodnega obdobja na poti v socializem; kot izraz ljudske volje pa porazi imperializem in domače reakcionarne skupine. V Čilu so socialisti imenovali to povezovanje »fronta delavcev«.

Čutimo se dolžni, da iz vseh podrobnosti izluščimo dva aspekta tega problema: a) zgodovinsko veljavnost predlaganega načrta; b) protislovja v sedanjem stanju.

a) *Zgodovinska veljavnost.* Pogosto je slišati, da ni dovolj le strateška zveza delavskega razreda, srednjih slojev, kmetov in male buržoazije, da bi poteptali militaristično regresijo in da je treba stopiti v strateško zvezo

z nefašističnimi buržoaznimi sektorji. V primeru Čila gre za krščansko demokracijo.

Namignimo naprej, da sta za sklenitev zakonske zveze potrebna dva pogodbenika in da v tem primeru krščanska demokracija ni navdušena za to zvezo. To je tudi razumljivo, če nam je znano, da »politični program« krščanske demokracije, oziroma tako imenovane »nefašistične buržoazije« hodi po svoji poti, ki vodi k »omejeni demokraciji«, ki jo podpira Carterjeva administracija. Njen cilj je, da ohrani pogoje skrajnega izkoriščanja delavcev in da podpre vlado, ki bi nudila boljšo podobo pred ostalim svetom.

Vloga delavskega razreda je prav v tem, da pokaže veliki večini naroda, vštevši sloje, ki so verjeli v veljavnost te formule, odvratno dvojnost krščanske demokracije in nemoč buržoazije, da bi branila resnične nacionalne interese. To nalogo je treba izvrševati brez sektaštva, ki omejuje ali izključuje. Treba je vključiti vsakovrstna mnenja, dovoliti vsa sodelovanja in jasno pokazati, da ljudstvo »sodeluje« v sestavi programa.

Za vse države v Latinski Ameriki velja, da oborožene sile niso »nujno primorane« braniti *status quo* in da je v njih navzoče temeljno nasprotje med njihovo družbeno sestavo, saj pripadajo ljudskim množicam, in vsiljeno vlogo branitelja interesov manjšine. Da bi še bolj poglobili to nasprotje, je bolj učinkovit jasno začrtan program z zgodovinsko smelostjo, ki lahko pritegne in navduši ljudi, kot pa brezbarven predlog, katerega cilji se razblinjajo v same besede. Nadvlada delavskega razreda, ki ga čilski socialisti poznajo z imenom »fronta delavcev«, ni »izoliranje« razreda. Nasprotno, to je edini način, da bi pritegnili sile, ki so po svoji številnosti nepremagljive, in se ognili nevarnosti »frustracij«, ki izhajajo iz metod in ciljev buržoaznih formacij kot izraz njihovih interesov.

b) *Protislovja v sedanjem stanju.* Nacionalne buržoazije v Latinski Ameriki se v prihodnosti ne mislijo odreči vodilnemu položaju v družbeno-gospodarskem procesu. Težijo k vodilni vlogi, ki je nočejo deliti z nikomer. Menijo, da je levica le začasna opora, ki se je morajo znebiti.

Zaradi tega ne smemo enačiti »enotnosti«, ki je potrebna, da bi strmoglavili vojaške diktature (in ki je, ponavljamo, nujna), s sklenitvijo »strateške zveze« ali »zgodovinskega kompromisa« s temi propadlimi buržoazijami. V evropskih krogih pogosto napačno istijo latinskoameriške nesamostojne in nemočne buržoazije z buržoazijami v industrijskih deželah, ki jim je uspelo modernizirati in združiti svoje države. Stanje je drugačno, zato mora tudi strategija biti različna.

V Latinski Ameriki bi bilo samouničevalno dopustiti, da se program večine podredi vodstvu in interesom manjšine. Ljudstvo se ne bori samo za demokracijo, temveč tudi za socializem. To pomeni, da se morajo po strmoglavljenju diktature odpreti antagonistične perspektive. Naša bližnja prihodnost je odvisna od tega, ali bomo mi marksisti-leninisti jasno razumeli to temeljno pojmovanje: ali biti v vodstvu borbe za narodno osamosvojitve ali pa biti odrinjen v omejeni demokraciji.

GOJKO STANIČ

Razvoj demokracije in uveljavljanje pravic človeka v socializmu

(Mednarodna konferenca v Varšavi)

Inštitut za aktualne probleme marksizma in leninizma pri centralnem komiteju poljske združene delavske partije je organiziral mednarodno partijsko znanstveno konferenco o vprašanih razvoja demokracije in uveljavljanja pravic človeka v socializmu. Konferenca je bila v Varšavi od 27. do 29. septembra 1978. Konference so se udeležile znanstvene delegacije Bolgarske komunistične partije, KP Čehoslovaške, ZK Jugoslavije, KP Kube, mongolske narodno-revolucionarne partije, socialistične enotne partije Nemčije, poljske združene delavske partije, romunske KP, madžarske socialistično-delavske partije, KP Vietnam, KP Sovjetske zveze, predstavniki inštituta za marksistične raziskave iz Frankfurt na Maini, predstavnik centra za marksistične raziskave iz Aten in predstavniki redakcije revije »Problemi miru in socializma« iz Prage. Praviloma so delegacije vodili direktorji inštitutov, ki se ukvarjajo z aktualno problematiko marksistične teorije. V delegacijah pa so bili tudi visoki partijski funkcionarji ter ugledni znanstveni delavci. ZK Jugoslavije smo na konferenci predstavljali: Milan Matič, Branko Caratan in Gojko Stanič.

Od povabljenih se konference niso udeležili predstavniki Partije dela Angole, Partije dela Koreje, Ljudske revolucionarne partije Laosa, Fronte osvoboditve Mozambika (FRELIMO), KP Italije,

KP Francije in KP Avstrije. Predstavnik KP Italije se je opravičil, zaradi boleznih se konference ni mogel udeležiti.

Za oglati mizo je sedelo 47 udeležencev, ki so imeli 35 referatov. Referatov in razprav pa je bilo skupaj 61.

Konferenca je zasedala v plenumu in v treh sekcijah: v sekciji »Razvoj demokracije kot glavna usmeritev razvoja političnega sistema v socialističnih družbah«, v sekciji »Razvoj državljskih, ekonomskih in kulturnih pravic v socialistični ureditvi« in v sekciji »Pravica do mirnega življenja s popuščanjem napetosti kot osnova mednarodne politike socialističnih dežel«. Konferenca je v glavnem potekala kot konferenca monologov, relativno malo je bilo na njej razprave in polemike. Vsem udeležencem je bilo omogočeno po načelih enakopravnosti povedati svoja mišljenja, svoje poglede, svoje teoretske koncepcije. Organizatorji posveta so zares poskrbeli za zelo dobre delovne razmere na sami konferenci. Lahko ugotovimo, da je ta konferenca potekala v skladu s tistimi normami, za katere so se evropske komunistične partije dogovorile na berlinski konferenci leta 1974.

Sklicatelji konference pa tudi drugi udeleženci so poudarili, da je izmenjava stališč in pogledov o vprašanih demokracije in pravic človeka vsem potrebna zato, da se izmenja na znanstveni ravni izkustva iz razvoja demokracije v socialističnih družbah. Nekateri so poudarili potrebo po intenziviranju znanstvenega in celo empiričnega raziskovalnega dela na vprašanih demokracije, na vprašanih, kaj in kako dejansko deluje državni aparat. Poudarjali so potrebo po tesnejšem sodelovanju na tem področju. Očitno pa je bil zelo pomemben motiv za sklicanje te konference mobiliziranje za idejno konfrontacijo z buržoazno propagando v zvezi s kampanjo o problemu človeških pra-

vic v socialističnih deželah, ki jo lansirajo ameriški pa tudi drugi buržoazni krogi.

Za večino udeležencev te konference velja, da so v svojih referatih izredno močno poudarili vodstveno, teoretično in izkustveno vlogo komunistične partije Sovjetske zveze v izgradnji socializma. Posebno močno so poudarjali novo ustavo SSSR iz leta 1976. Nekateri so v svojih referatih ostro in pamfletistično napadli kitajsko komunistično partijo in njeno vodstvo (Vietnam, Kuba, Bolgarija, Mongolija). V precejšnjem delu nastopov in referatov se obravnava SZ kot steber in center svetovnega socialističnega sistema. Ne glede na to ugotovitev, pa se pravzaprav v vseh referatih izraža predvsem tisto, čemur lahko rečemo posebnosti zgodovinskih pogojev za razvoj demokratičnega socializma v posameznih deželah. Skratka, globoka družbena zakonitost socializma, da je sicer socializem enoten proces, toda da so njegove pojavne oblike zelo različne, da so pota drugačna, se je prek vsebine referatov prebijala na dan.

Nedvomno je treba poudariti, da so referati izražali sodobno politično prioriteto udeleženk konference, ta *prioriteta pa je razvoj demokracije v socializmu*. Dosledno vsi udeleženci izhajajo iz povezanosti socializma in demokracije, iz tega, da je razvoj socializma zelo pomembno odvisen od tega, kako se bodo razvijale demokratične oblike. Pri tem je treba posebej poudariti ugotovitve, da smo šele na ravni pionirskih začetkov razvijanja ustreznih oblik socialistične demokracije (Poljska), da gre za dolgotrajne naloge, ki jih ni mogoče doseči čez noč (Vietnam).

Večina referentov razume vprašanje demokratizacije socialističnih družb tako, da naj pride do čimbolj tesne povezanosti med državo in državljanom, da naj se skratka razvijajo tiste demokratične oblike, prek katerih državljan lahko vpliva na državno odločanje. Tako so praviloma vsi navajali številke o vse večjem številu odbornikov in poslancev. Ugotavljali so, da se o vseh pomembnih zakonih in predlogih planov razpravlja, da se o tem vodijo obsežne diskusije, da, kot so poudarili referenti

iz Kube, prav nobena bistvena zadeva ne gre mimo javne razprave med ljudmi. Močno so poudarjali zmeraj večje število ljudi, ki sodelujejo v komisijah organov oblasti, v sindikatih, in da se večja števila članov komunističnih partij. Zelo močno so poudarjali vlogo masovnih političnih organizacij in frontnih organizacij v političnem življenju. Referenti iz DDR, SZ, Poljske, Čehoslovaške, Bolgarije, Romunije, Vietnama, Kube pa tudi drugi so ugotovili, da glede tega dosegajo napredek, da so bili sprejeti tudi politični sklepi, da se prav ta smer in te forme demokracije razvijajo pospešeno in v tem tudi vidijo razrešitev bistvenih problemov socializma in demokracije.

Zanimivo je, da se je v večino referatov že vpletla beseda samoupravljanje. Izrazit je bil referat predstavnika Bolgarije, ki ugotavlja, da se samoupravljanje realizira prek države in množičnih družbenih organizacij. Oblast sovjetov referent enači s samoupravljanjem. Skratka, vse oblike sodelovanja državljanov pri upravljanju občnih poslov identificira s samoupravljanjem. Kritično lahko ugotovimo, da prihaja do teoretične zmede, saj oblike sodelovanja, oblike participacije, oblike razredne demokracije enačijo s samim samoupravljanjem. Enačijo samoupravljanje z državo, kar predstavlja svojevrstno teoretiško eklektiko, obenem pa verjetno tudi politično kompromisarstvo. Proces širšega sodelovanja državljanov pri upravljanju občnih poslov je pozitiven proces v sodobnih socialističnih družbah. Pri tem pa avtorji omenjenih referatov proces samoupravljanja razumejo kot proces identifikacije državljana z državo in države z državljanom. Ugotoviti moramo, da v nasprotju z diskusijo o sovjetski ustavi, v kateri se omenja samoupravljanje kot daljnji cilj, danes že na široko uporabljajo termin samoupravljanje v teoretični misli, navzoči na tej konferenci, v referatih SZ, Poljske, Romunije, Bolgarije pa tudi drugih.

Za poljske in romunske referate pa je bilo značilno, da so govorili o samoupravljanju, kadar so razpravljali predvsem o samoupravljanju v samih delovnih organizacijah. Tu dajejo poudarek

samoupravljanju in opozarjajo na spremembe v družbenoekonomskih odnosih, ki so jih uvedli v najnovejšem času. Gre za večjo odgovornost delovnih organizacij, za gospodarske račune, ki se uvajajo v Romuniji, Bolgariji, na Poljskem itn. Močnejše je navzoče uveljavljanje nagrajevanja po delu in rezultatih dela.

V nekaterih referatih so se veliko ukvarjali s problemom birokracije, problemom ločevanja države in družbe, ločevanja aparata oblasti od ljudstva npr. Bolgarija, Poljska, Vietnam, Kuba. Pri tem pa so obenem poudarili, da je treba odpraviti plevel birokratizma, toda ne demokratičnega centralizma (Bolgarija). Problem birokratizma kot hud problem so prav posebej poudarjali referenti iz Kube, ki so se zavzemali za odgovornost poslancev, njihovo odpoklicljivost, naslanjanje na tradicije pariške komune. Prav tako so se k tem vprašanjem pogosto vračali v referatih Vietnamci. Na konferenci je bilo tudi slišati za vprašanje dialektike med normativnim in dejanskim. Dana je bila kritična opazka, da je mnogo referatov na sami konferenci napisanih na normativistični ravni, brez konfrontacije z dejansko prakso (Poljska). Poudarjali smo nalogo konfrontacije z navzočnostjo teorije sistemov kot moderne oblike pozitivizma, ki jo je lansiral Carter.

V referatih so bili tudi večkrat omenjeni problemi zaščite človeka pred birokratskimi šikaniranjmi. Poudarjali so možnost in pravico človeka, da izraža svoje kritično mišljenje v socialistični družbi.

Dokaj enotno je bilo tudi v vseh referatih mišljenje, da v socialistični demokraciji ni svobode za antisocialistične sile, za anarhizem, za liberalizem, medtem ko naj za vse drugo, kar je znotraj socializma, velja vsa in polna svoboda (SZ, Poljska, Čehoslovaška, Jugoslavija itn.).

Na področju vloge partije so v referatih poudarjali bistveno vodstveno vlogo komunističnih partij kot pogoja za demokracijo, kot srca demokratičnosti. Pri tem so kot novo zatrдили, da raste vloga osnovnih organizacij KP (npr. Bolgarija)

in da se mora partija še bolj opirati na množične politične organizacije. Sicer pa tej tematiki ni bilo posvečeno dovolj pozornosti, razen v našem referatu.

V referatih na konferenci so se seveda pojavljale teoretične kategorije »razvitega« socializma, »realnega« socializma, občeljudske države in občeljudske partije. Toda za te teoretične kategorije se je dejansko pokazalo, da niso takšne, da bi se na njih vezalo tudi konkretno empirično izkustvo in razpravljanje. Nekako visijo v zraku brez stvarnih temeljev o vsem tistem, kar je bilo sicer slišati o praksi na konferenci. Človek dobi vtis, da so dejansko bolj politične ideološke kot pa zares znanstvene teoretične kategorije. Seveda pa ta tema zahteva poseben prostor za temeljito znanstveno obravnavo in konfrontacijo.

Člani delegacije ZK Jugoslavije smo se potrudili, da bi na konferenci predstavili temeljne teoretične poglede in aktualne probleme uveljavljanja samoupravne socialistične demokracije v Jugoslaviji. Tako smo imeli referat v plenumu s temo »Nekateri aktualni problemi samoupravne socialistične demokracije« — Gojko Stanič, potem referat s temo »Pravice človeka v samoupravni socialistični družbi« — Milan Matić v drugi sekciji in referat s temo »Demokracija in socializem — teze o delavski demokraciji« — Branko Caratan v prvi sekciji. Ti referati imajo v svoji celoti v mnogočem drugačne teoretične poglede od tistih, ki so prevladovali na konferenci. Resnici na ljubo so med udeleženci konference zbudili precejšnjo pozornost in iskrena priznanja. Vrsta udeležencev konference se je obračala na nas z zahtevo, da se intenzivira znanstveno sodelovanje. Dogovorili smo se za nekatere pobude za izmenjavo gradiv in za znanstveno sodelovanje pri raziskovanju revolucionarne avantgarde z institutom za aktualna vprašanja marksizma in leninizma CK KP poljske delavske partije. Nekateri udeleženci so izrazili željo, da se temeljiteje seznanijo z resničnimi dosežki socialistične demokracije in samoupravljanja v Jugoslaviji.

Organizatorji nameravajo sklicati podobno srečanje ponovno v letu 1980.

THEORY AND SOCIETY

Vol. 7, št. 1, letnik 1979

Država in revolucija

Revija Theory and Society s podnaslovom Obnova in kritika v družbeni teoriji objavlja v dvojni številki prispevke, ki se navezujejo izključno na temo države in revolucije. Glavni urednik in iniciator revije Alvin W. Gouldner je v uvodnih beležkah opozoril na naraščajoče zanimanje za proučevanje problematike države in revolucije v družbeni misli na Zahodu — in sicer na račun kulture, ki je bila pred tem deležna glavne pozornosti. Marksisti širijo teoretično obzorje proučevanjem države in revolucije s tem, da se osvobajajo tekstualnega ritualizma in kanoničnih dogem. Klasične intelektualistične postavitve teh dveh pojmov, in še posebej določevanja odnosov med njima, prepuščajo prostor novemu kritičnemu osveščanju, ki idejno-teoretsko črpa tako iz marksistične kot tudi klasične sociološke dediščine. Ta prizadevanja so prišla najočitneje do izraza v razpravah Thede Skocpol, Država in revolucija: Stari režimi in revolucionarne krize v Franciji, Rusiji in Kitajski, Walterja L. Goldfranka, Teorija revolucije in revolucija brez teorij: Mehika. Do plodnega spoja sociologije in antropologije z marksizmom je prišlo v razpravi Jamesa Scotta pod naslovom Revolucija v revoluciji: kmetje in komisarji, kjer je uporabljeno Redfieldovo razlikovanje med »majhno« in »veliko« tradicijo.

Zariščna točka največjega dela razprav je po eni strani odnos med izvojevanjem revolucije in državo, po drugi strani pa še način, kako svetovni sistem vpliva na oba, na državo in na revolucijo. Revolucija ne doseže svojega vrhunca vse dotlej, dokler ne osvoji države; sam obstoj nacionalne države pa je sploh pogoj za revolucijo. Revolucija

namreč predpostavlja obstoj osrednje oblasti, ki ima avtoriteto nad določenim ozemljem in nad institucijami znotraj njega. Marksisti so v porevolucijskem obdobju soočeni s paradoksom: v teoriji podčrtujejo, da mora država odmreti, t. j., da država v razmerah, ko je vzpostavljena oblast večine nad manjšino, zgublja svojo dotedanjo družbeno moč, v praktičnem utrjevanju revolucije pa država pridobiva na pomenu in rasti s tem, da se jo rabi pri kolektivizaciji ekonomije in odpravljanju oblik vladavine manjšine nad večino. Celo več, v posameznih socialističnih sistemih take nove države vladajo delavskemu razredu, namesto da bi bilo obratno! Problematični so navsezadnje že sami odnosi med novimi socialističnimi državami, ki spominjajo na konflikte med kapitalističnimi državami. Martine Spencer si je iz vseh teh omenjenih razlogov v razpravi z naslovom Marx o državi: dogodki v Franciji v letih 1848—1850 prizadeval argumentirati, da obstaja pri Marxu nepremostljiva razlika nad njegovo splošno teorijo države in analizo dejanskega delovanja državnega aparata. Gouldner jemlje Spencerjev argument kot potrditev za dosedaj še neodpravljenim naspotjem med marksistično historiografijo in marksistično teorijo oz. med zgodovinsko zasnovno njegovega Osemnajstega brumaira in teoretično postavitevijo zgodovinskega materializma.

Razprava Borisa Frankela, O stanju države: marksistične teorije o državi po leninizmu, kritično primerja Poulantzassove in Althusserjevo analizo države s politično ekonomijo države pri nemških kritičnih teoretikih kot so Habermas, Offe in Runge. Vse te teorije ima Frankel za post-leninistične, toda še vedno marksistične teorije o državi. Theda Skocpol je s primerjavo kitajske, ruske in francoske revolucije pokazala, da se revolucije dejansko začnejo s političnimi krizami. Zanje država ne predstavlja

preprostega sistema organiziranega nasilja v korist delavskega razreda, temveč gre za to, da se države in vladajoči razredi borijo za razpolaganje z ekonomskim presežkom. Goldfrankova študija o mehiški revoluciji poudarja na podoben način vlogo odnosov med državami za razvoj revolucij, do katerih da pride v času, ko so velike države zaposlene z vojnami — to tezo naj bi potrdili primeri ruske, turške in mehiške revolucije.

Scottova razprava »Revolucija v revoluciji« je opozorila na nezanemarljivo dejstvo, da se vrednote revolucionarnih elit razlikujejo od vrednot kmečkega zavznika. Revolucionarne elite se tudi zavzemajo za izgradnjo države, za ekonomsko integracijo na nacionalni ravni, kar oboje zahteva, da se revolucionarne elite zavzemajo za davke. Kmetstvo, ki se običajno veže na lokalistične interese, nenehno sumniči bolj oddaljene nacionalne birokracije, je občasno secesionistično in je sovražno do uvajanja davkov. Medtem ko revolucionarne elite stremijo k močni državi, se kmetstvo zavzema za lokalno avtonomijo. Scott si ne zastavlja vprašanje, če sploh obstaja razlika med revolucionarno elito in njenimi zavezniki, temveč ga zanima samo še, kako široke ali ozke so te razlike oz. kaj jih širi ali oži.

William G. Rosenberg, Boljševizem in »imperativ« revolucije: Rusija, 1917 do 1921, dokazuje, da je prišlo do procesov centralizacije v Sovjetski zvezi zaradi potrebe po integraciji različnih družbenih sil, resursov in načrtov. Rosenberg se v svoji analizi odkrito naslanja na Durkheimov in Parsonov pristop, ne more pa si odgovoriti na vprašanje, zakaj niso bili sovjeti ustrezen mehanizem družbene integracije, temveč se je nova centralizacija oprla na »ruski tradicionalni vzorec avtoritete«.

RINASCITA, št. 11/1979

Rinascita, tednik za družbenopolitična vprašanja, ki ga je ustanovil še Palmiro Togliatti, se ustavlja med drugim tudi ob zapisu *Adalberta Minuccija*, urednika

tega tednika. Minucci piše o tem, da je leto dni po umoru predsednika italijanske krščanske demokratske stranke Alda Mora vidna v vodstveni skupini te stranke očitna diskriminacija napram italijanskim komunistom. Urednik Rinascite sodi, da je vsekakor popolna utvara zamisel o »umirjeni« rešitvi italijanske krize; »umirjeni« v tem smislu, da bi jo bilo mogoče prebraditi, ne da bi posegli v same družbene odnose in odnose politične moči v italijanski družbi, ne da bi se dotaknili tudi bistvenih vprašanj politične demokracije.

Minucci se sprašuje, ali imajo stare politične vodstvene skupine sploh sposobnost in voljo, da presežejo krizo italijanske družbe s tem, da bi prekosili celoten sklop družbenih in političnih odnosov in da bi šli po poti strukturalnih sprememb. Politična togost in družbena negibljivost krščanskih demokratov in odhod Alda Mora imata številne družbenopolitične posledice in preprečujeta nujne politične spremembe in prilagajanja.

Giuseppe Vacca, priznani italijanski družboslovec in razčlenjevalec razmer italijanske politične resničnosti, analizira razmere v Italiji in v krščansko demokratski stranki leto dni po umoru Alda Mora. Moro je bil po Vaccovi presoji edini veliki voditelj krščanske demokracije, ki je bil sposoben — kot posebej poudarjuje Vacca — popeljati v demokratično soočanje s komunistično partijo Italije *celotno* krščansko demokracijo Italije, tedaj vse njene notranje tokove. Moro je dojel, da je KPI temeljni nosilec družbenih sprememb in je tudi v odnosu do KPI elaboriral tako imenovano »strategijo soočanja«. Krščansko demokracijo je usmerjal k »tretji fazi«, to je k fazi, ki sledi sredinski in levosredinski usmeritvi.

Vacca priznava Moru, da je inteligentno in realistično spoznal, da se politična os v Italiji premika na levo. Vacca sodi, da tudi za obdobje po Moru ni druge perspektive za preseganje krize italijanske družbe razen politike nacionalne enotnosti. Seveda takšna nacionalna enotnost ne sme imeti za temelj kontinuiteto obstoječega sistema oblasti. Politika nacionalne enotnosti mora odpraviti števil-

ne odklonskosti italijanskega političnega sistema, med drugim tudi takšno »demokracijo«, ki vztraja na neenakosti položajev med temeljnimi italijanskimi političnimi partijami. Gre skratka za to, da se temeljnim političnim partijam v Italiji prizna možnost in pravica izvrševati funkcije vladanja.

Eric Hobsbawm, ki je čest gost revije *Rinascita*, čeprav ni Italijan, tokrat piše o delavskem gibanju v velikih procesih družbenega preoblikovanja. Po njegovem mnenju smo v zadnjih tridesetih letih v delavskem gibanju pričeli zlasti treh izstopajočih pojavov; 1. »gospodarskega čudeža« svetovnega kapitalizma, ki je trajal približno deset let in sedanje hude krize svetovnega gospodarstva; vse to povzroča tudi dramatična preoblikovanja socialne in kulturne strukture v vseh družbah in seveda še posebej v industrijskih; 2. po letu 1945 ni več samo ene socialistične države, ki bi bila revna in osamljena, temveč je s socializmom zajeta tretjina sveta; 3. srečujemo se tudi s krizo marksizma; znotraj marksizma se odpirajo nova vprašanja in problemi.

Svoja nadaljnja razmišljanja pisec poseveča prestrukturiranjem znotraj delavskega razreda. Ugotavlja, da se zmanjšuje industrijski proletarijat v klasičnem smislu; nič več ni mogoče računati, da bi proletarijat, pojmovan kot fizični delavci, predstavljal večino. Opravka imamo s proletarizacijo proizvajalcev v drobni blagovni proizvodnji, v trgovini na drobno in med intelektualci ter kmeti. Delavski razred postaja vse bolj heterogen in je sestavljen iz različnih neizkoriščevalskih slojev. Merilo za opredelitev tako imenovanega »novega delavskega razreda« je to, kdo je postavljen v odnos meznega dela, ne pa le delo, pri katerem imaš »umazane roke«.

Posebno pozornost pripisuje Hobsbawm tudi vlogi žene znotraj delavskega razreda. Omenja, da danes v Angliji več kot polovica poročenih žena dela »izven doma« za mezde.

Analiza sprememb v strukturi delavskega razreda sodobne družbe je za našega pisca izhodiščna točka za razčlenitev vloge komunističnih in socialističnih partij v današnjem kapitalističnem svetu. Če

žele priti na oblast, so komunistične in socialistične partije prisiljene, da se spremane v partije, ki zajamejo celotno nacijo; postati morajo »nacionalne partije«. Odnos razred — partija terja v sodobnem marksizmu nove osvetlitve. Tiste komunistične in socialistične partije, ki se puste zreducirati na »skupine pritiska« samo za koristi industrijskega proletariata, ostajajo v okviru danih političnih sistemov v družbenopolitično podrejenem položaju. Po drugi strani pa presoja nadalje Hobsbawm, da tiste socialistične in komunistične partije, ki opuščajo lastno družbeno delavsko bazo, postajajo politično ranljive in negotove. Izpostavljajo se nevarnosti, da izgube značaj množičnih partij; njihova politična aktivnost postaja lov za različnimi koalicijami in volilci. Znotraj velikih delavskih strank se odpira vprašanje strnitve različnih interesov številnih socialnih slojev, ki stoje za temi partijami; to vprašanje je še posebej zaostreno v obdobjih družbenih kriz.

Tokrat ima obravnavana številka *Rinascita*, ki jo na splošno odlikuje z gledano publicistična raven, še posebno prilogo, ki je naslovljena kot »Knjige«. Priloga je grajena tako, da prinaša bibliografijo o posameznih temah, krajše ali daljše zapise o posameznih knjigah ali revijah. Tako nas na primer tokrat priloga seznanja z instruktivno bibliografijo o Tretji internacionali. *Adriano Guerra*, predstojnik študijskega centra za socialistične dežele pri Institutu Gramsci v Rimu (pred kratkim je ta avtor v reviji *Rinascita* napisal tudi članek, ki govori o prispevku Edvarda Kardelja k teoriji socializma), prispeva refleksijo ob knjigi A. Agostija *La terza Internazionale*. Revija *Rinascita* v prilogi »Knjige« objavlja tudi uvodno misel, ki jo je Paolo Spriano napisal k četrtem zvezku Togliattijevih zbranih del, ki jih izdaja rimska založba KPI Editori Riuniti. Nanaša se na skoraj dveletno obdobje Togliattijevega bivanja in delovanja v Španiji. Prilogo sklepa pregled nekaterih v zadnjem času izdanih del s področja političnih ved, ekonomije, zgodovine, filozofije, sociologije in tudi iz drugih področij.

ŽARKO KRUPEŽ, Evolucija družbene lastnine, Savremena administracija, Beograd 1978, str. 143.

Avtor je delo razdelil v štiri poglavja, ki jih sklene zaključna misel. V prvem poglavju piše o bistvu lastnine in o tem, kako lastnino sploh opredeliti. Zaustavlja se ob nemarksističnem pojmovanju lastnine, ki ga sooča z Marxovim in Engelsovim pojmovanjem lastnine. Krupež sodi, da sklepanja o tem, kako so klasični marksizma pojmovali lastnino, ni mogoče utemeljevati na njihovih posamičnih citatih ali stališčih, temveč le na temelju poznavanja njihove celotne ekonomske misli. Dodaja, da imata Marx in Engels, kadar govorita o lastnini, pred očmi njeno ekonomsko stran, govorita tedaj o lastnini kot proizvodnemu odnosu. V tem delu študije so prikazana tudi pojmovanja nekaterih jugoslovanskih družboslovcev, predvsem ekonomistov, pravnikov in politologov o lastnini. V drugem poglavju so nanizane različne oblike lastnine s posebnim poudarkom na oblikah privatne lastnine; avtorjevo pozornost med drugim posebej privlači vprašanje lastnine nad zemljo v kapitalizmu, lastnina akcionarskih družb, menadžerstvo in kapitalistična lastnina ter državno kapitalistična lastnina; tu posebej poudarja, da država kot ekonomska sila omogoča nadaljnji proces koncentracije in centralizacije kapitala.

Državno lastnino v socializmu (tretje poglavje) označuje kot posredno družbeno lastnino. Državna socialistična lastnina je po Krupežu »omejena primitivna oblika družbene lastnine«; gre za proces preoblikovanja od privatne k družbeni lastnini. Državna socialistična lastnina ima prehodno naravo. To poglavje Krupeževe študije nam predoči tudi stališča nekaterih sovjetskih avtorjev o lastnini v socializmu, za kar je dokaz ilustrativen in funkcionalen vrivek k temu

poglavju, ki ga sicer sklenejo razmišljanja o državno socialistični lastnini v Jugoslaviji.

Zadnje poglavje razčlenjuje neposredno družbeno lastnino. K fenomenu družbene lastnine pristopa z analizo zanikanja slehernega lastninskega monopola. V tem smislu neposredno družbeno lastnino razlaga kot dinamično kategorijo, kot postopno uveljavljajoči se proces. Družbeno lastnino ocenjuje v povezanosti s samoupravljanjem. Piščevo pozornost v zadnjem poglavju študije pritegujejo med ostalim še vprašanja blagovne proizvodnje v socializmu in njen odnos do družbene lastnine in samoupravljanja, gospodarsko načrtovanje ter medsebojna pogojenost osebne in družbene lastnine. Tudi v tem poglavju knjige so prikazana stališča številnih uglednih družboslovcev, še zlasti ekonomistov, o različnih pojmovanjih družbene lastnine in o problematiki blagovne proizvodnje v socializmu. Knjigo zaključuje seznam literature, ki se nanaša na lastnino.

TODO KURTOVIĆ: Političke teme, Radnička štampa, Beograd 1978, glavni in odgovorni urednik Čedo Maleš, str. 303.

Razmišljanja T. Kurtovića, predsednika Zvezne konference SZDL Jugoslavije, so ubrana na temo aktualnih problemov idejnega in političnega boja ter ideološkega dela; enakopravnosti, zaupanja in odprtosti dialoga kot podmene internacionalizma delavskega razreda. Zaustavljajo se tudi ob vlogi tiska, radia in televizije v novih samoupravnih razmerah. Zadnjo, četrto temo pa posveča Petru Kočiču in je v bistvu govor ob stoletnici Kočičevega rojstva.

Aktualni problemi idejnega in političnega boja ter ideološkega dela zajemajo Kurtovićeve misli o kontinuiteti revolu-

cionarne dejavnosti zveze komunistov in v tej luči tudi vprašanje njenega razvoja. Razvito samoupravljanje in pluralizem samoupravnih interesov nujno zahtevata sposobno članstvo zveze komunistov. Boj za nove družbene odnose ni mogoč brez soočanja s tehnokratizmom, ki izziva tudi nacionalne spore. Kurtović razčlenjuje misel, da tehokrat »kliče na pomoč narod«, kadar je ogrožen tehokratski interes. Ideološko delo, ki ga uveljavlja zveza komunistov, je po Kurtovičevi presoji v vzponu. Pomembno vlogo pri ideološkem delu pripisuje marksističnim centrom, ki naj bi okoli sebe zbirali številne intelektualce-komuniste, marksiste, pa tudi tiste ustvarjalce, ki niso člani zveze komunistov.

V poglavju o enakopravnosti, zaupanju in odprtosti dialoga kot podmeni internacionalizma delavskega razreda, avtor izostruje svoje misli predvsem ob našem pogledu na internacionalizem delavskega razreda. Različne razmere, v katerih narodi žive, narekujejo tudi razlike v strategiji boja za socializem. Zato je škodljiva vsaka dogmatična in centralistična ukalupljenost. Vprašanja internacionalizma kot prakse in teorije so danes tesno povezana z blokovskimi interesi in vplivi tudi v svetovnem delavskem gibanju. Vse to se kaže tudi v težnjah k dominaciji. Bloki sami po sebi, po svoji notranji logiki, težijo k uniformnosti in podrejanju. Priznati in resnično sprejeti socializem kot svetovni proces pa pomeni priznati popolno enakopravnost in neoviran razvoj vsake države in naroda.

Tisti del Kurtovičeve knjige, ki govori o tisku, radiu in televiziji v novih samoupravnih razmerah, uvede razčlenitev naših dosežkov na eni ter slabosti na drugi strani. Tisk prikazuje z vidika njegove vloge pri obravnavanju mednarodnega položaja neuvrščene Jugoslavije ter tudi mesto tiska v dinamičnem razvoju samoupravljanja. Sodi, da mora tisk izhajati iz dejstva, da vsaka družba uveljavlja svoja »pravila obnašanja« in da to velja tudi za samoupravno družbo. Avtorjeva zaključna beseda izzvenj v prepričanje, da ni v naravi našega sistema, da bi tisku, radiu in televiziji pred-

pisovali kako delati. Bistveno je, kot to dodaja Kurtović, da se ustvarjalno soočajo mišljenja.

ONESIN CVITAN: Samoupravljanje v upravni organizaciji, izšlo v zbirki Biblioteka Pravne fakultete v Splitu in časopisa Naša zakonitost (knjiga VII) urednik I. Petranović, Split 1978, str. 278.

Avtor je svojo knjigo razdelil v tri zakrožene celote, ki jih uvede razlaga nekaterih temeljnih pojmov kot so: uprava in upravna organizacija, oblast, politična oblast ter interes. Prvi del knjige posveča spremembam položaja uslužbenca v procesu upravnega razvoja in skuša odgovoriti na vprašanje, kako je prišlo od uslužbenca, ki se je »amatersko« ukvarjal s določeno upravno zadevo do strokovne osebe, ki upravne zadeve opravlja kot svoj trajen poklic, torej »profesionalno«. Razvoj marksistične misli o upravi obsega izkušnje Pariške komune ter stališča Marxa, Engelsa, Lenina in Gramscija. Posebej tudi izpostavlja stališča Tita in Kardelja ter izhodišča Programa Zveze komunistov Jugoslavije. Družboslovni kritiki podvrže Stalinovo koncepcijo o krepitvi vloge države. Prav tako se pomudi tudi ob nakazovanju temeljnih izhodišč znanih sovjetskih avtorjev, oziroma znane porevolucionarne sovjetske pravne šole, ki so ji pripadali med drugim Rajsner, Stučka in Paškaniš. Očitna je bila piščeva ambicija, da nam v pričujočem delu prikaže tudi teoretične temelje različnih usmeritev v upravi in nam tako predstavi Burnhama, Taylorja, Webra in tudi Mertonovo kritiko Webra.

Kratki drugi del obravnavane knjige je ilustrativen in pokaže primere, kako prihaja do interesne avtonomije uslužbencev v državni upravi (Velika Britanija, Zvezna republika Nemčija).

Jedro knjige, ki tudi opravičuje naslov celotnega dela, pa je zgoščeno v tretjem delu. Tu nam Onesin Cvitan prikaže uvajanje samoupravljanja v organe uprave, izhajajoč iz ustave 1963 leta ter iz ustreznih zakonov v obdobju od 1963 leta do sprejetja ustave v letu 1974. Po-

sebno poglavje v tem delu Cvitanove knjige zajema vprašanje zakonskega urejevanja vsebine in oblik uresničevanja interesne avtonomije delavcev v organih uprave po sprejemu ustave 1974. leta, kjer tudi nakazuje temelje prihodnjega urejevanja te problematike. Knjiga je obogatena tudi z razčlenitvijo empiričnega raziskovanja o samoupravljanju delavcev v organih uprave.

Pisec nas na koncu knjige opozarja, da je samoupravljanje v upravi del splošnega jugoslovanskega samoupravnega razvoja. Ima pa seveda interesna avtonomija delavcev v upravi ne samo svojo posebno logično pot nastanka ampak tudi nadaljnega razvoja; specifičen je tudi odnos uprave do njenega političnega okolja.

DRAGOMIR DRAŠKOVIĆ: Sociologija samoupravljanja (uvod), Naučna knjiga, Beograd 1978, str. 252.

Knjiga z zelo zahtevnim in obetajóčim naslovom (Sociologija samoupravljanja!) je v uvodu posvečena razglabljanju kaj je sociologija, in v zvezi s tem zlasti razčlenjevanju predmeta sociologije ter metode sociologije. Avtor najprej odgovarja na vprašanje »zakaj sociologija danes«; sodi, da družbena angažiranost sociologije danes ni in ne more biti le gola volja sociologov. Na angažiranost sociologije vplivajo globoke družbene spremembe, še posebej pa radikalni dosežki znanosti, tehnike, razvoj proizvodnih sil. Ko govori o potrebi koncipiranja sociologije samoupravljanja, pisec navrže, da razvoj samoupravljanja nujno pomeni rekonceptualizacijo funkcije številnih institucij, praktično celotno izgradnjo družbenopolitičnega sistema. V okviru izrazito dinamične družbe imajo vse družbene vede — še posebej pa sociologija — naravnost eksperimentalen položaj za svoja raziskovanja. Drašković sodi, da je takšni družbi, kot je jugoslovanska, nujno potrebna sociologija, še posebej njeni raziskovalni doneski ter njen prispevek k razvoju marksistične misli. Zavzema se za oblikovanje sociologije samoupravljanja kot posebne sociološke discipline, se pravi di-

scipline, ki se sicer naslanja na druge družbene vede in tudi uporablja njihove izsledke, a ima vendar lastno samostojnost in svojski predmet proučevanja.

Velik del knjige je posvečen takšnim vprašanjem, kot so na primer: sedanje opredelitve sociologije, mesto sociologije pri klasifikaciji znanosti, bistvene značilnosti marksistične sociološke metode ter raziskovalne tehnike. Drašković se potem precej podrobno spušča v zgodovinski razvoj človeške družbe, od njenega nastanka, prek različnih družbenoekonomskih formacij, do nastanka in razvoja kapitalizma na področju, ki jih danes zajema Jugoslavija.

Delo se v naslednjih poglavjih usmerja predvsem h kategorijam, ki jih obravnavajo učbeniki obče sociologije (pojem družbene baze, nadgradnje, razredi, razredni boj, revolucija) — tako da je do neke mere vprašljiv naslov celotne knjige.

K obravnavanju problematike sodobne jugoslovanske družbe se Drašković obrne potem, ko razloži zaostrovanje razrednih nasprotij in bojov v stari Jugoslaviji in ko pokaže na glavne prvine narodnoosvobodilnega boja kot sestavne dela socialistične revolucije.

Vsebina naslednjih poglavij knjige je v obrazložitvi preoblikovanja etatiistične v samoupravno strukturo družbe, strukture družbene moči v socialističnem samoupravljanju. Sklepno poglavje nam nakaže združeno delo, ki ga avtor pojmuje kot zgodovinsko nov proces družbene proizvodnje. Delo Sociologija samoupravljanja, ki je pred nami, je nastalo na temelju avtorjevih predavanj, ki jih je kot profesor sociologije imel za študente Prirodoslovno matematične fakultete v Beogradu.

Preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani, Mestna konferenca ZKS in Mestna konferenca SZDL Slovenije, Ljubljana 1979, str. 130.

Knjiga, ki jo prikazujemo, je nastala v času širokega procesa preobrazbe krajevnih skupnosti v mestu Ljubljana. V ta proces so bili poleg družbenopolitičnih delavcev vključeni tudi nekateri stro-

kovni delavci, katerih interes je že dalj časa usmerjen v to problematiko. Tako je nastal tudi ta zbornik prispevkov, ki z različnih vidikov obravnava probleme življenja občanov v krajevni skupnosti, njihovo vlogo in možnosti v zadovoljevanju najrazličnejših potreb in interesov delovnih ljudi in občanov, organizacijske in druge vidike predlaganih sprememb v formiranju krajevnih skupnosti v mestu Ljubljana itn.

Uvodni zapis, ki govori o sami akciji »91 krajevnih skupnosti« in pomenu preoblikovanja krajevnih skupnosti v Ljubljani, je prispeval Ciril Ribičič. Stane Vljaj je v svojem prispevku orisal ustavno koncepcijo krajevne skupnosti in skupnosti krajevnih skupnosti v Ljubljani. Zanimiv je prispevek Janeza Kosa in Petra Jambreka o razvoju lokalne samouprave v Ljubljani 1941—1979. Vera Kokole je v svojem prispevku zgoščeno podala tipografijo in osnovne značilnosti ljubljanskih krajevnih skupnosti (tipi, velikost, izobrazbena struktura, starostna struktura...). Prve izkušnje iz delovanja nekaterih na novo oblikovanih krajevnih skupnosti v občini Bežigrad sta ovrednotila in analizirala Ciril Ribičič in Jovo Labanac. Precejšen del knjige zajema prispevek Zdravka Mlinarja z naslovom: »Izhodišča in kriteriji za preoblikovanje krajevnih skupnosti v Ljubljani«. V tem prispevku avtor učinkovito poveže svoja teoretična razmišljanja v ožjem pomenu s potrebo po strokovnem prispevku k reševanju konkretnega družbenega problema. Knjigi so dodane tudi številne priloge, ki prinašajo bogato dokumentacijo o problemu krajevnih skupnosti, življenju in delu v njih.

Stanovanjsko gospodarstvo, Komunist (gospodarsko-politična zbirka), Ljubljana 1979, str. 30.

Knjižica je zbirka dokumentov, ki so jih pripravili za razpravo na predsedstvu CK ZKS o stanovanjski problematiki v naši republiki. V zbirko so uvrščeni naslednji teksti (oziroma odlomki): »Ocena predsedstva SRS o družbeno-ekonomskih odnosih na stanovanjskem področju«, »Ugotovitve in stališča o uresničevanju

samoupravnih družbeno-ekonomskih odnosov v stanovanjskem gospodarstvu« in »Samoupravni družbeno-ekonomski odnosi na področju stanovanjskega gospodarstva«.

Dokumenti — Komunist, Ljubljana 1979, str. 51.

V tej brošuri so objavljeni trije široko odmevni govori. Namen izdaje teh govorov v eni knjižici je bil, da bi zbirka prispevala v zvezi komunistov in v vseh samoupravnih okoljih k široki družbeni akciji, usmerjeni k razreševanju vprašanj, ki so jih ti trije govori obravnavali. Kot prvi je objavljen govor tovariša Tita na osmem kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije, ko je med drugimi vprašanji, na katera je opozoril, spregovoril tudi o nadaljnjem izpopolnjevanju metod in oblik organizacije dela forumov in organov — o problematiki kolektivnega odločanja in odgovornosti. Drugi v tej knjižici je govor Vladimira Bakarića o aktualnih vprašanjih notranjega in mednarodnega položaja na drugi seji CK ZKJ. Kot tretji prispevek je objavljena (tudi z druge seje CK ZKJ) obrazložitev Branka Mikulića predloga orientacijskega programa CK ZKJ za leto 1979.

NIJAZ DURAKOVIĆ: Klasno i nacionalno u socialističkom samoupravnom društvu, Marksistički studijski centar gradske konferencije SK BiH Sarajevo, Sarajevo 1978, str. 188.

Avtor je v svojem delu izhajal iz teze, da razvoj socialističnega samoupravljanja najbolje zagotavlja odpravo vseh oblik socialne eksploatacije in zagotavlja ustvarjanje dominantnega socialnega položaja delavskega razreda. V knjigi je obdelano predvsem to temeljno vprašanje: vzajemnost boja za razredno in nacionalno emancipacijo, in kar je še posebej pomembno: naznačene so nekatere možne poti za analizo soodvisnosti med razredno-nacionalno emancipacijo in združenim delom.

Avtor je tematiko obdelal v štirih obsežnejših sklopih. Prvi prinaša uvodna razmišljanja; avtor analizira nekatera pomembnejša marksistična gledanja in opredeljevanja nacionalnega vprašanja. V tem poglavju navaja in oriše poglede klasikov marksizma, Leninovo pojmovanje nacionalnega vprašanja v oktobrski revoluciji in končno tudi Stalinovo revizijo nacionalnega vprašanja. V drugem sklopu namenja svoj interes odnosu KPJ do nacionalnega vprašanja in sami praksi nacionalnih odnosov med obema vojnama. Tretji sklop obravnava vprašanje odnosa med socialistično revolucijo v Jugoslaviji in nacionalnim vprašanjem. V četrtem, zadnjem sklopu avtor razpravlja o »pozitivnem« in »negativnem« nacionalizmu. V analizi se osredotoči predvsem na kategorije tradicionalizma, proletarskega internacionalizma in politiko neuvrščenosti.

V sklepnih razmišljanjih razpravlja avtor med drugim tudi o vprašanju dejanske aktualnosti in pomena proučevanja odnosa med razrednim in nacionalnim za našo večnacionalno federativno skupnost. Izhajajoč iz koncepcije združenega dela in ustavnih sprememb ponovno poudarja razredni karakter samoupravne socialistične enakopravnosti glede na neposredne in dolgoročne interese delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Knjigi je dodana obširna in vsebinsko bogata bibliografija.

Društveni položaj žene i razvoj porodice u socijalističkom samoupravnom društvu, Komunist, Ljubljana 1979, str. 658.

Ta obsežna publikacija prinaša referate in diskusijo z znanega posvetovanja, ki sta ga organizirala Marksistični center CK ZKS in Center za idejno-politično delo pri CK ZK Hrvatske. Referati in diskusijski prispevki so razvrščeni v štiri vsebinske sklope. Iz prvega z naslovom »Marksistična teorija o položaju žensk« omenjamo naslednje referate: »Vprašanje ženske in družine v luči Marxove in Engelsove teorije« (Božidar Debenjak), »Marksizem o družbenem položaju žensk« (Predrag Vranicki), »Ali je treba delu v gospodinjstvu dati neposredno

ekonomsko priznanje« (Mara Bešter), »Kritika idealistične razlage osvobajanja žensk in poti njenega razvoja v svetu in pri nas« (Olivera Burić).

V drugem sklopu z naslovom »Družina in poti njene transformacije« opozarjamo na prispevke Marije Soljan, Andjelke Milić, Žive Beltram, Zlate Grebo in Karla Zupančiča.

Tretji sklop referatov je uvrščen v poglavje z naslovom »Ženske v sodobnem svetu«. Ta vsebinski sklop je na posvetovanju pritegnil največje število referatov in diskusijskih prispevkov. Tako kot na posvetovanju je tudi v tej knjigi razgrnjena široka paleta razmišljanj, ki iz najbolj različnih vidikov obravnavajo različne dimenzije tega problema. Ne da bi hoteli v tej informaciji o knjigi kakorkoli razvrščati prispevke, naj omenimo zapise Vide Tomšič, Ane Kranjc, Anke Tominšek, Mare Bešter, Gojka Staniča, Mirjane Ule, Vesne Pusić...

Prispevki v četrtem delu tega zbornika so uglašeni na temo: »Raziskovanje in statistično prikazovanje položaja žensk in družine v Jugoslaviji«. Omenjamo predvsem prispevke Ruže First-Dilić, Anteja Novaka, Olivera Burić...

Posvetovanje je potekalo, kot je znano, v mednarodnem letu žena. Zasnova posveta je bila glede na cilje, ki jih je želelo doseči, zelo ambiciozna. Po pregledu teh selekcioniranih prispevkov lahko rečemo, da je bilo samo posvetovanje kot tudi ta zbornik gradiv pomemben prispevek k naši marksistični misli na tem področju.

HALIM MULAIBRAHIMOVIĆ: Marksizam i anarhizam, Marksistički studijski centar Sarajevo, Sarajevo 1978, str. 220.

Ne glede na zgodovinske in konceptualne spremembe in transformacije ki spremljajo marksizem in anarhizem, diskusija med tema dvema idejnima konceptoma še ni končana. Odmevi te diskusije so našli svoje mesto tudi v našem teoretičnem in družbeno-političnem prostoru. Iz potrebe, da bolj sistematično prikaže in analizira posamezne

elemente dialoga med marksizmom in anarhizmom in poda pregled osnovnih anarhističnih koncepcij in pojmovanj, je nastalo to delo. Avtor je svojo analizo razdelil na tri dele. V prvem, ki govori o marksizmu kot prevladujoči misli sodobne epohe, poda avtor najprej opredelitev marksizma in razmišlja o številnih dilemah in težavah, ki spremljajo tako razmišljanje. V kratkih črtah oriše tudi osnovne elemente politične misli marksizma (država, revolucija, politična odtujitev, odnos države in proletarske revolucije). V drugem delu posveti avtor vso pozornost anarhizmu in njegovim idejam. Oriše njegova družbeno-zgodovinska in filozofsko-teoretična izhodišča in podrobneje razčleni nauk W. Godwina, G. Proudhona, M. Stirnerja in M. A. Bakunjina. V tretjem delu se loti avtor — potem ko sooči marksistično misel z anarhističnim naukom — predvsem marksistične kritike tistih štirih anarhističnih mislecev, katerih ideje je razgrnil v drugem delu knjige. Svoja spoznanja nato združi in posploši v delu, ki nosi naslov »Marksistična kritika anarhizma«. Knjigo zaključí razdelek, v katerem avtor — izhajajoč iz svojih analiz — poglobi in razčleni tudi anarho-liberalistične tendence v sodobnem marksizmu.

Kot navaja avtor, je osrednja skupna tema marksizma in anarhizma odnos med civilno družbo in politično državo. Iz številnih ugotovitev, ki jih avtor navaja kot pomembne za razumevanje odnosa med marksizmom in anarhizmom, naj povzamemo predvsem naslednjo kritično distanco do anarhizma: da ta namreč ni odnosa med civilno družbo in politično državo identificiral kot zgodovinski odnos in je zato v razumevanju tega problema ostal na nivoju ideologije.

Nujnost preobrazbe mednarodnih ekonomskih odnosov. Komunist (gospodarsko-politična zbirka), Ljubljana 1979, str. 93.

Knjižica, za katero lahko ugotovimo, da je bila njena izdaja zelo potrebna, združuje več prispevkov, ki obravnavajo problematiko preobrazbe mednarodnih ekonomskih odnosov, in sicer iz različnih vidikov tega kompleksnega problema. V zadnjem obdobju je bilo v naši državi in v Sloveniji mnogo razprav o mestu, vlogi in nalogah različnih družbenih dejavnikov v procesu preobrazbe mednarodnih ekonomskih odnosov. Na podlagi sklepov kongresov ZK in pa izhodišč ter sklepov konference neuvrščenih dežel v Colombu je na republiškem svetu za mednarodne odnose nastalo gradivo, ki ga je nato obravnavalo predsedstvo SRS. Knjižica je objavila to gradivo in pa uvodno informacijo, ki jo je na seji republiškega sveta podal dr. Ivo Fabinc. Ta med drugim navaja, da gradivo nima narave politične deklaracije, ni pa tudi znanstveno delo. V bistvu je sinteza, ki je nastala v procesu sodelovanja strokovnjakov iz znanstvene, strokovne in politične prakse. Slavko Štante in Danica Jurkovič sta avtorja prispevka o vključevanju SFRJ v mednarodno delitev dela. Integralni del razmišljanj o problemu, h katerega razreševanju naj bi prispevala tudi ta knjižica, so razmišljanja skupine avtorjev o pomenu in dosedanjih rezultatih raziskovalnega dela na tem področju in razmišljanja o prihodnji usmeritvi in strukturi raziskovalne dejavnosti.

Knjižico zaključuje izvleček iz razprave Sergeja Kraigherja na četrti seji predsedstva SR Slovenije, ki je bila posvečena problematiki spreminjanja mednarodnih ekonomskih odnosov.

Naše teme (Zagreb)

št. 1/1979

In memoriam: Edvard Kardelj; *Sedanji trenutek reforme izobraževanja:* NIKŠA NIKOLA ŠOLJAN: Za enotno reformo izobraževanja; IVAN CIFRIĆ: Aspekti samoupravne preobrazbe vzgoje in izobraževanja; NIKOLA PASTUOVIĆ: Združeno delo v reformi izobraževanja (II); ŽIVANA MIHARIJA: Izbira poklica in pedagoške značilnosti učencev; HRVOJE VRGOČ: Samoupravno organiziranje in razvijanje družbeno-ekonomskih odnosov v vzgoji in izobraževanju; IVAN BIONDIĆ: Aktualne tendence preobrazbe vzgoje retardiranih; FRANJO STARČEVIĆ: Reforma izobraževanja in problemi retardiranih; *Družba in religija:* IVICA MLIVONČIĆ: Katoliška cerkev za pontifikata papeža Pavla VI. (1963—1978); Marksizem in sodobni socializem: BRANKO PRIBIČEVIĆ: Lenin in sodobni marksizem; MUHAMEDIN KULLASHI: Lefebvrovo pojmovanje od-tujenosti; *Dosje: Filip Filipović:* Uredniški zapis; FILIP FILIPOVIĆ: Razvoj družbe v zrcalu zgodovinskega materializma (odlomki); *Prikaz knjig. Iz domačih in tujih revij.*

Gledišta (Beograd)

št. 1/1979

Raziskovanja: DUŠAN JANJIĆ: Marx in Engels o odnosih med nacijami v kapitalizmu; RADOJICA BOJANOVIĆ, SULEJMAN HRNJICA: Lastnosti osebnosti in stališče do demokratičnega odločanja pri delu; JURIJ BAJEC: O deformiranem procesu družbene reprodukcije v deželah v razvoju; MILAN VOJNOVIĆ: Internacionalizacija kapitala in nad-eksploatacija delovne sile; *Esej:* KAREL ŠIŠKOVIĆ: Slovenci v

Italiji; DUŠAN PIREC: Multinacionalna podjetja dežel v razvoju; *Dogodki:* GORDANA KAČANSKI: Mestna krajevna skupnost kot okvir humanitarnih dejavnosti; *Prevod:* MARCEL MAUSE: Esej o darilu (II. del); *Recenzije:* LJILJANA DJUROVIĆ: Eden od pogledov na Japonsko; RADOVAN MARJANOVIĆ: Marksizem v moderni zavesti; BORKO JOVANOVIĆ: Česa računalniki niso zmožni.

Socijalizam (Beograd)

št. 2/1979

In memoriam: JOVAN RAIČEVIĆ: Edvard Kardelj — graditelj in teoretik revolucije; *Študije in članki:* ZORAN POLIĆ: Politične znanosti v samoupravni družbi; DUŠAN PIREC: Nekateri pristopi k raziskovanjem na področju ekonomskih ved; NISIM KONFINO: Reafirmacija politike ekonomske stabilizacije; ILIJA VAKIĆ: Ovire v afirmaciji samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja; *Iz prakse za novo prakso:* ŽIVKO MARKOVIĆ: Skupne potrebe in svobodna menjava dela v krajevni skupnosti; SAVO ČUKANOVIĆ: Kmetijska zadruga — ekonomska organizacija združenih kmetovalcev in delavcev; *Pogledi:* ŽARKO MILOŠEVIĆ: Nadaljnje razvijanje strategije »zgodovinskega kompromisa«; ŽARKO PAPIĆ: O socialističnem samoupravnem načinu proizvodnje; VELJKO RADOVIĆ: Človek iz marmorja in slame; *Simpozij — FEST 79:* Film — literatura in gledališče (Pišejo: Muharem Pervić, Guido Aristarco (Italija), Milan Damnjanović, Milan Đurčinov, Jerzy Plazewski (Poljska), Ervin Gyercsem (Madžarska), Maria Rachewa (ZR Nemčija), Marc Turfkruyer (Belgija), Paul Buisin (Francija) in Jevgenij Surkov (ZSSR); *Prikazi.*

Opredeljenja (Sarajevo)

št. 12/1978

Aktualni politični trenutek: VLADO SULTANOVIĆ: Znanost združenega dela; FRANJO KOŽUL: Družbeni smisel izobraževanja in reforma univerze; FUAD MUHIĆ: Ideologije o pravicah človeka; *Družbenoekonomske teme:* DIVNA JANKOVIĆ: Stopnja koncentracije in podobnosti strukture osnovnih mikro agregatov v industriji BiH; DRAGOLJUB STOJANOV: Pogled na probleme plačilne bilance SFRJ; IVO ČUPIĆ: Novejše tendence gibanja denarne mase v SFRJ; TEUFIK JELEČ: Pojem združenega dela in subjekti samoupravnih odnosov; *Kultura in družba:* MARKO BEROŠ: Družbenoekonomske osnove razvoja kulture v BiH; HIDAJET REPOVAC: Socialistične družbe in kulturni vidiki revolucije; *Mednarodna obzorja:* RADOVAN VUKADINOVIĆ: Nevtronska bomba — politični vzroki in možne posledice; MITAR KOKOLJ: Pogled na nekatera vprašanja kazensko-pravnega reguliranja posameznih dejavnosti mednarodnega značaja; *Prikazi, Kazalo letnika 1978.*

Politička misao (Zagreb)

št. 4/1978

Splošna ljudska obramba in družbena samozaščita: IVAN KRALJETA: Revolucionarno-razredni značaj splošne ljudske obrambe; IVAN PUHEK: Pristop k političnemu in pravnemu proučevanju družbene samozaščite; MLADEN KOMORSKI: Vloga družbe pri usposabljanju mladih za splošno ljudsko obrambo; MAHMUT MUJAČIĆ: Nekatere značilnosti procesa dogovarjanja med republikam in avtonomnima pokrajina-

ma; *Mednarodni odnosi:* RANKO PETKOVIĆ: Kitajska in nevrščenenost; RADOVAN VUKADINOVIĆ: Konflikti in sodelovanje v ameriško-sovjetskih odnosih; RADOVAN PAVIĆ: »Zahodnjaško jezero« in vstop Španije v NATO; ADOLF DRAGIČEVIĆ: Klasična in vulgarna politična ekonomija; PAVAO NOVOSEL: Antropogenetični vidiki razvoja komunikacije; IVAN CVITKOVIĆ: Stališča sodobnih teologov o odnosu religije in religioznih skupnosti do politike v socializmu; ŠTEFICA DERENANTOLJAK: Mesto in vloga interesnih skupin v ameriškem političnem sistemu; *Recenzije, prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb)

št. 6/1979

Marksizem in politična ekonomija: MLADEN LAZIC: O »zakonu tendenčnega zniževanja profitne stopnje«; DŽEMAL SOKOLOVIĆ: Substancialni značaj uporabne vrednosti; *Iz zgodovine delavskega gibanja:* FRANK DEPPE: Odnos med politično teorijo in revolucionarno prakso pri Augustu Blanquiu; AUGUSTE BLANQUI: Poročilo o notranjem in zunanem položaju Francije po julijski revoluciji; AUGUSTE BLANQUI: Navodilo za oboroženo vstajo (1888.); MILE JOKA: Bibliografija Augusta Blanquija; LASLO SELKELJ: Anarhistična kritika marksizma; *Socializem in teorija:* LINO VELJAK: Spoznavno-teoretski vidik stalinske kanonizacije marksizma; ROBERT C. TUCKER: Stalinov stroj; WOLGANG ABENDROTH: Marksizem in socialistični procesi v deželah v razvoju; MIRKO BANJEGLAV: Dežele v razvoju in izziv marksistični teoriji revolucije; *Ideje, pogledi, mnenja.*

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

—: NACIONALNO pitanje u djelima klasika marksizma i u dokumentima i praksi KPJ/SKJ. Priredili: V. Kobsa, V. Koprivnjak i I. Šaškor. Zagreb, Centar društvenih djelatnosti SSOH 1978. 679 str. (Udžbenici i priručnici: politologija, 5) — sig. 13.644 — 5.

PETROVIĆ Sretan: Marksistička estetika. Kritika estetičkog uma. Beograd, BIGZ 1979. 400 + (III) str. — sig.

RUS Vojan: Izvirna marksistična dialektika s pogledom na Heglovo in Kantovo filozofijo. V Ljubljani, CZ 1978. 551 + (IV) str. (Misel in čas, 29). — sig. I/2484-29.

II. FILOZOFIJA

DEBENJAK Božidar: Meščanski kozmos in revolucionarna teorija. I. d.: Aspekti »kritične teorije družbe«. Sodel.: B. Pihler, D. Štrajn, S. Žižek. Ljubljana, Filozofska fakulteta — PZE Filozofija 1977. (II) + 8 + 205 str. = f. sig. IV/2676-1.

KIERKEGAARD Søren: Ponavljanje. (Die Wiederholung.) Prev. M. Tabaković. Beograd, Grafos 1975. 107 str. (Horizonti, 1) — sig. 13.760-1.

MERLEAU-PONTY Maurice: Fenomenologija percepcije. (Phénoménologie de la perception. Prev. A. Habazin. Pogovor: D. Pejović. Sarajevo, Veselin Masleša 1978. 515 str. (Logos).

NIETSCHE Friedrich: Filozofija u tragičnom razdoblju Grka. Prev. B. Zec. Beograd, Grafos 1979. 89 str. (Horizonti, 23) — sig. 13.760-23.

PEIRCE Charles Sanders: Pragmatizam. Izbor i prevod D. Veličković. Beograd, Grafos 1979. 83 str. (Horizonti, 21) — sig. 13.760-21.

SRUK Vladimir: Frommova humanistična vizija Ljubljana, Delavska enotnost 1978. 278 str.

ŽIŽEK Slavoj: Znanstvenost in filozofičnost strukturalizama. Ljubljana, FSPN 1973. (I) + 246 str. = f. (Bistvo, sociološke razsežnosti in organizacija sodobne znanosti).

III. SOCIOLOGIJA

CVJETIČANIN Veljko: Marksistička teorija društva. 2. izd. Zagreb, Stvarnost 1979. 168 str. (Svijet suvremene stvarnosti, 20) — sig. 12.137-20.

GORIČAR Jože: Pripombe k polemiki. O stanju sociologije na Slovenskem. Naši razgledi, Lj., 23. 3. 1979, št. 6.

JEROVSEK Janez: Učinkovita delovna organizacija. Maribor, Obzorja 1979. 327 + (III) str. (Sociološka in politološka knjižnica, 9) sig. 13.281-9.

JURANČIČ Ilija: Kvalitativno merjenje delovne uspešnosti. Kranj, Moderna organizacija 1979. 95 str. (Knjižnica za vodstvene in strokovne kadre).

OVSEC Damijan: Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka 20. stol. do druge svetovne vojne. Ljubljana, Društvo arhitektov 1979. 151 + XII + (I) str. Ilustr. (Arhitektov bilten, št. 40/41).

PECUJLIĆ Miroslav: Klase i savremeno društvo. V: KLASNE borbe i socijalistička revolucija. 1977, str. 5—88.

RASKOVIĆ Vladimir: Sociologija rada. 6. izd. Beograd, Savremena administracija & Institut za ekonomska istraživanja 1979. 250 str.

RUS Veljko: Sociologija v sporu z družbo in s samo seboj? Naši razgledi, Lj., 9. 3. 1979, št. 5.

SAKSIDA Stane & Silva Mežnarić: Subjektivni faktor u razvoju općine. Nosilec naloge: Tomo Štefe. Ljubljana, ISF 1978. 127 str. = f.

WHITE Morton G.: Društvena misao u Americi, Školska knjiga 1979. 355 str. (Savremena misao) — sig. 13.346-613.

IV. PSIHOLOGIJA

EVANS Phil: Motivacija. Beograd, Nolit 1978. 113 str. (Psihološka biblioteka, 8) — sig. I/2930-8.

FRANSELLA Fay: Potreba za promenom? Beograd, Nolit 1978. 123 + (III) str. — sig. I/2930-1.

GAHAGAN Judy: Interpersonalno i grupno ponašanje. Beograd, Nolit 1978. 148 str. — sig. I/2930-12.

GREENE Judith: Mišljenje i jezik. Beograd, Nolit 1978. 161 str. — sig. I/2930-11.

- HEATHER Nick: Radikalne perspektive u psihologiji. Beograd, Nolit 1978. 142 str. sig. I/2930-2.
- KIRBY Richard & John Radford: Individualne razlike. Beograd, Nolit 1978. 136 str. sig. I/2930-6.
- McGURK Harry: Razvoj i promena. Beograd, Nolit 1978. 126 str. — sig. I/2930-7.
- MACKAY Dougal: Klinička psihologija: terapija. Beograd, Nolit 1978. 150 str. — sig. I/2930-3.
- PECK David & David Whitlow: Teorije ličnosti. Beograd, Nolit 1978. 132 str. — sig. I/2930-9.
- REICH Ben & Christine Adcock: Vrednosti, stavovi i promena ponašanja. Beograd, Nolit 1978. 140 str. — sig. I/2930-10.
- SERPELL Robert: Uticaj kulture na ponašanje. Beograd, Nolit 1978. 147 str. — sig. I/2930-4.
- SHOTTER John: Predstave o čoveku u psihologiji. Beograd, Nolit 1978. 136 str. — sig. I/2930-5.
- V. ZNANOST — KULTURA —
— PROSVETA — SOLSTVO
- HUDEJ Franc: Uporaba računalnikov v procesu samoupravnega odločanja. Ljubljana, Univerzum 1979. 109 str. (Družbeno komuniciranje, 49). — sig. I/2952-49.
- JUŽNIC Primož & Sonja Kump: Studenti o svojem političnem položaju. Tribuna, Lj., 28/1978/79, št. 9.
- KERMAUNER Taras: Besede in dogodek. Študije o slovenski tragediji in groteski. V Ljubljani, Slovenska matica 1978. 305 str. (Razprave in eseji, 22).
- KRAJNC Ana: Izobraževanje in samoizobraževanje odraslih. V: OSNOVNO izobraževanje odraslih. 1979, str. 185—198.
- KULTURA, revolucija in današnji čas. Posvetovanje. 5. sklic Plenuma kulturnih delavcev OF. Ljubljana, 8. 3. 1978. Ljubljana, CZ 1979. 93+(II) str.
- MIRKOVIČ-LEBL Divna: Vloga, vsebina in metoda oddelčnih skupnosti v srednjem usmerjenem izobraževanju. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 62 str. (Novi vidiki, 18) — sig. 13.491-18.
- MRMAK Ilija: Osnovne metodike družbenopolitičnega izobraževanja odraslih. Prev. Janko Muršak. Ljubljana, Univerzum 1979. 175 str. (Družbeno izobraževanje, 5/ — sig. I/2952-5.
- : NAUCNO-TEHNIČKA revolucija i socijalističko samoupravljanje. Marksistička misao, Bgd., 1978, št. 5, str. 9—65.
- : OSNOVNO izobraževanje odraslih. Ljubljana, Univerzum 1979. 220 str.
- : RAZISKOVALNA SKUPNOST SLOVENIJE: Odprto pismo Raziskovalne skupnosti Slovenije. Delo, Lj., 16. 2. 1979.
- VALENTINCIC Jože: Kako vodimo sestanke. Univerzum 1978. 107 str. (Osebnostno izpopolnjevanje, 8) — sig. I/2816-8.
- : ZAKON o usmerjenem izobraževanju. Osnutek. Delo, Lj., 14. 3. 1979. 38 str. pril.
- ZUPANČIČ Beno: Kulturna politika, združevalna sila vseh osvobodilnih teženj. Delo, Lj., 23. 2. 1979.
- : STALIŠČA ZK v Ljubljani v pospeševanju družbene akcije za preobrazbo vzgoje in izobraževanja. Komunist, Lj., 9. 3. 1979, št. 11.
- VI. POLITIČNE VEDE
1. Splošna dela:
- : KONCEPT i istorijska praksa diktature proletarijata. Gledišta, Bgd., 1978, št. 7—8, str. 581—654.
- KUHNH Reinhard: Oblici građanske vladavine. Liberalizam-fašizam. Prev. Ivan Prpić. Beograd, Komunist 1978. XVI+198 str. (Marksizam i savremenost, V. kolo, sv. 6.) — sig. 13.103-6/1.
- POULANTZAS Nicos: Politička vlast i društvene klase. Prev. F. Filipović. Beograd, Komunist 1978. XLV+373 str. (Marksizam i savremenost, VI. kolo, sv. 1.) — sig. 13.103-6/1.
2. Družbenopolitični sistem SFRJ:
- BAKARIĆ Vladimir: Aktualna vprašanja notranjega in mednarodnega položaja. V: TITO: Govor na 8. kongresu ZS Jugoslavije. 1979, str. 15—41.
- : IDEJNI osnovni socijalističkog samoupravljanja. Beograd, Komunist 1977. 213 str. (Prilozi izučavanju marks. teorije i socijalist. prakse, 6).
- KAVČIČ Bogdan: Idejni, teorijski i politični izvori samoupravljanja. V: IDEJNI osnovi socijalist. samoupravljanja. 1977, str. 5—20.
- KLEMENČIČ Vlado: Pravega samoupravljanja ne moremo graditi brez enakopravne vloge in vključevanja žensk. Delo, Lj., 7. 3. 1979.
- : KOMENTAR zakona o združenem delu. Knj. 1, 2. Del 1, 2. Ljubljana, Gospodarski vestnik 1978. (Gospodarska založba, 21, 26). sig. 13.151-
- KUTOŠ Aleksander: Zveza komunistov Jugoslavije. Ustanovitev in razvoj. Maribor, Obzorja 1978. 172 str. (Žepna knjiga).
- POPIT France: Vodstveni delavci odgovorni za dobre samoupravne odnose. Delo, Lj., 24. 2. 1979.

- : POSLOVODNI organ v družbeni preobrazbi. Ljubljana, DO-paralele 1978. (Slovenija-paralele, pos. pril.)
- RIBARIČ Miha: Delegatski sistem kot sredstvo integracije dela in politike. Maribor, Obzorja 1979. 285 str. (Sociološka in politološka knjižnica, 10) — sig. 13.281-10.
- RIBIČIĆ Mitja: Beseda vseh delov frontno sestavljene SZDL pomeni vedno jasno pa tudi odgovorno politično akcijo. Delo, Lj., 2. 3. 1979.
- TITO: Govor na 8. kongresu Zveze sindikatov Jugoslavije. — Vladimir Bakarić: Aktualna vprašanja notranjega in mednarodnega položaja. — Branko Mikulić: Obrazložitev predloga orientacijskega programa dela CK ZKJ za leto 1979. Ljubljana, Komunist 1979. 51 str. (Dokumenti ZKJ).

TOŠ Peter: Družbeni sveti — koristna metoda za doseganje vsebine delegatskega odločanja. I, II. Komunist, Lj., 19. in 26. 1. 1979, št. 3, 4.

3. Politični sistemi in organizacije:

- MUSSI F. & B. Schacherl: Iskanje tretje poti v socializmu v Evropi. Naši razgledi, Lj., 9. 3. 1979, št. 5.
- PRIBIČEVIĆ Branko: Evrokomunizam. Beograd, Delta Press 1978. 30 str. (Mala marksistička biblioteka, kolo IX, sv. 1.)
- REDŽEPAGIĆ Sulejman: Osobnosti kubanske revolucije. Beograd, Komunist 1978. 208 str. (Ogledi, 6) — sig. 14.026-6.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- BRITOVSEK Marijan: Delavsko gibanje in oblikovanje znanstvenega socializma. Ljubljana, Zavod SRS za šolstvo 1978. 155+(IV) str. (Novi vidiki, 19) — sig. 13.491-19.
- : KLASNE borbe i socijalistička revolucija. Beograd, Komunist 1977. 177 str. (Prilozi izučavanju marksističke teorije i socijalističke prakse, 4) — sig. II/14.212-4.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- ALBREHT Roman: Denar v funkciji združenega dela. Komunist, Lj., 23. 3. 1979, št. 13.
- AMIN Samir: Akumulacija kapitala u svjetskim razmjerima. Kritika teorije nerazvijenosti. Prev. F. Redžepagić. Beograd, Komunist 1978. XXII+418 str. (Marksizam i savremenost, V. kolo, sv. 5.) sig. 13.103-5/5.

- : EKONOMSKI odnosi sistema socijalističkog samoupravljanja. Beograd, Komunist 1977. 403 str. (Prilozi izučavanju marksist. teorije i socijalist. prakse, 7)
- : NUJNOST preobrazbe mednarodnih ekonomskih odnosov. Ljubljana, Komunist 1979. 93 str. (Gospodarskopolična zbirka, 4)
- : OSNOVE marksističke ekonomske teorije. Beograd, Komunist 1977. 243 str. (Prilozi izučavanju marksist. teorije i socijalist. prakse, 3.)

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- DŽINIĆ Firdus: Masovno komuniciranje u savremenom svetu. Beograd, Savremena administracija 1978. VIII+87 str.
- MOZINA Stane & Jože Florjančič: Metode in tehnike dela v samoupravnem informiranju. Ljubljana, Univerzum 1979. 187 str. (Družbeno izobraževanje, 48) — sig. I/2952-48.
- VRESNIK Drago: Obveščanje in komunikacijska tehnika. Ljubljana, Univerzum 1979. 91 str. (Družbeno komuniciranje, 51) — sig. I/2952-51.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- DOLANC Stane: Pohod štirinajste je daleč presegel meje Slovenije in Jugoslavije. Delo, Lj., 26. 2. 1979.
- FILIPIC France: Okoliščine in potek nastajanja. Ob 40-letnici Speransa... Delo, Lj., 8. 3. 1979.
- NEDOG Alenka: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji. Od leta 1935 do 1941. Ljubljana, Borec 1978. 305 str. + 20 pril.
- NESOVIĆ Slobodan: Blejski sporazumi Tito — Dimitrov. Jugoslavija — Bolgarija 1947 do 1949. (Prev. V. Barabaš.) Ljubljana, Komunist 1979. 200 str. Ilustr.
- : PRETEČE naučnog socijalizma. Od francuske revolucije do Komunističkog manifesta. Izbor, predgovor, uvodni komentari i bilješke: Mile Joka. Zagreb, Školska knjiga 1978. 262 str.
- : PRISPEVKI za zgodovino delavskega gibanja. Leto 15/16. 1975—1976. Ljubljana, Partizanska knjiga 1979. 268 str. — sig. II/4504-15/16.
- TOMSIĆ Vida: Aktualnost dela Avgusta Bebela... referat v Berlinu... Naši razgledi, Lj., 9. 3. 1979, št. 5.

UDC 92 Kidrič Boris: 659.3(497.12)

VILFAN, Marija: Kidrič as publicist and journalist
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI. No. 4, p. 449—456

In the thirties the role of the Communist and other progressive press has been increasing. Kidrič's journalist and publicist efforts up to the beginning of the Second World War have to be evaluated from this point of view. In them the concept, formulated by the Communist party of Slovenia in its proclamation issued at the Congress at Čebine, can be clearly seen. During the war Kidrič's journalist and publicist activity reaches its highest point. His journalist achievement in the war period comprises more than hundred articles. At the first Conference of journalists called together in 1944, on the initiative of the Executive Board of the Liberation Front, Kidrič takes part in the discussion on the further development of press and journalist cadres. What has still to be studied is how Kidrič as a state and party functionary and above all as personality, influenced the post-war development of the press. Also the history of our war and post-war journalism has still to be written. If the concept of self-management social communication is the one with which we are asserting ourselves in the world of to-day, then we have to look for its roots in the shaping of our journalism during the national liberation war as well.

UDC 3.001.1(-15):3.001.1(-77)

PIREC, dr. Dušan: Reflexion on the Ideology of Growth
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, Vol. XVI. No. 4, p. 457—465

The author is giving a critical analysis of the role of the social science of the capitalist West in the shaping of the theories of growth and models of development; their submission to the logics of capital, considering above all its economic side and its technological aspect, while neglecting the broad sphere of human relations; their impotence in facing the crises in their own countries and particularly in facing the acute problem of the underdeveloped world. In the second part of the article the author dwells particularly on the role of the perception of the reality of the underdeveloped world and its socialist orientations. His essential thought is that in the study of these countries, can, by no means, be used the conventional, apriori scientific methods transferred from different environments and different historic conditions — although marxist in their form. All specific characteristics of the socialist struggle have to be taken into consideration, since any mechanical generalization and introduction of alien experiences in the struggle for socialism prove to be futile.

UDK 92 Kidrič Boris: 659.3(497.12)

VILFAN, Marija: Kidrič kot publicist in novinar
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, letnik 16, št. 4, str. 449—456

V tridesetih letih ima komunistični in tudi sicer napredni tisk vse pomembnejšo vlogo. Iz tega zornega kota moramo ocenjevati tudi Kidričeve novinarske in publicistične napore do začetka vojne. V njih je jasno viden koncept, ki ga je KPS formulirala v svojem progasu s kongresa na Cebinah. Med vojno Kidričevo novinarsko in publicistično delovanje doseže vrhunec. Njegov novinarski opus iz te dobe zajema prek 100 člankov. Na prvi novinarski konferenci leta 1944, sklicani na pobudo Izvršnega odbora OF, sodeluje v razpravi o nadaljnjem razvoju tiska (partizanska publicistika je tisto leto zabeležila 932 izdaj) in novinarskega kadra. Proučiti pa bo še treba, kako je Kidrič kot državni in partijski funkcionar in predvsem kot osebnost vplival na povojni razvoj tiska. Tudi zgodovino našega medvojne in povojne novinarstva je treba šele napisati. Če je koncept samoupravnega družbenega komuniciranja tisti, s katerim se danes uveljavljamo v svetu, potem moramo njegove korenine iskati tudi v oblikovanju našega novinarstva v narodnoosvobodilni vojni.

UDK 3.001.1(-15):3.001.1(-77)

PIREC, dr. Dušan: Refleksije o ideologiji rasti
Teorija in praksa, Ljubljana 1979, letnik 16, št. 4, str. 457—465

Avtor v prispevku kritično razčlenjuje vlogo družbenih znanosti kapitalističnega Zahoda pri oblikovanju teorij rasti in modelov razvoja; njihovo utopijnost v logiko kapitala, ki upošteva predvsem ekonomsko plat, njen tehnološki vidik, vendar pa pušča široko polje medčloveških odnosov; njihovo nemoč, ko se soočajo s krizami v lastnih deželah, posebej pa še z akutnim problemom nerazvitega sveta. V drugem delu razmišlja avtor predvsem o vlogi znanosti pri spoznavanju resničnosti nerazvitega sveta ter socialističnih orientacij v njem. Njegova osnovna misel je, da v proučevanju teh dežel ni možno uporabljati konvencionalnih, apriorističnih znanstvenih metod, prenešenih iz drugih okolij in drugačnih zgodovinskih razmer — četudi so po obliki marksistične. Upoštevati je treba vso specifičnost boja za socializem in vsakršno mehanično posploševanje in vpeljevanje tujih izkušenj v boju za socializem ne prinaša dobrih sadov.

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Rudi Rizman: Narod kot vidik humanizacije napredka

Ivan Iveković: Sodobne razprave o historičnem materializmu

Boris Strohsack: Odgovornost (nekatera temeljna pravna vprašanja)

Ivan Cvitković: Teološka interpretacija ateizma

Zdenko Roter: Politika in religija v socialistični deželi

Fernando Reyes Matta: Novi informacijski red

Znanstveno posvetovanje: Prispevki o dr. Antonu Fistru

Andrej Dolinšek: Transnacionalne korporacije in tehnološki razvoj